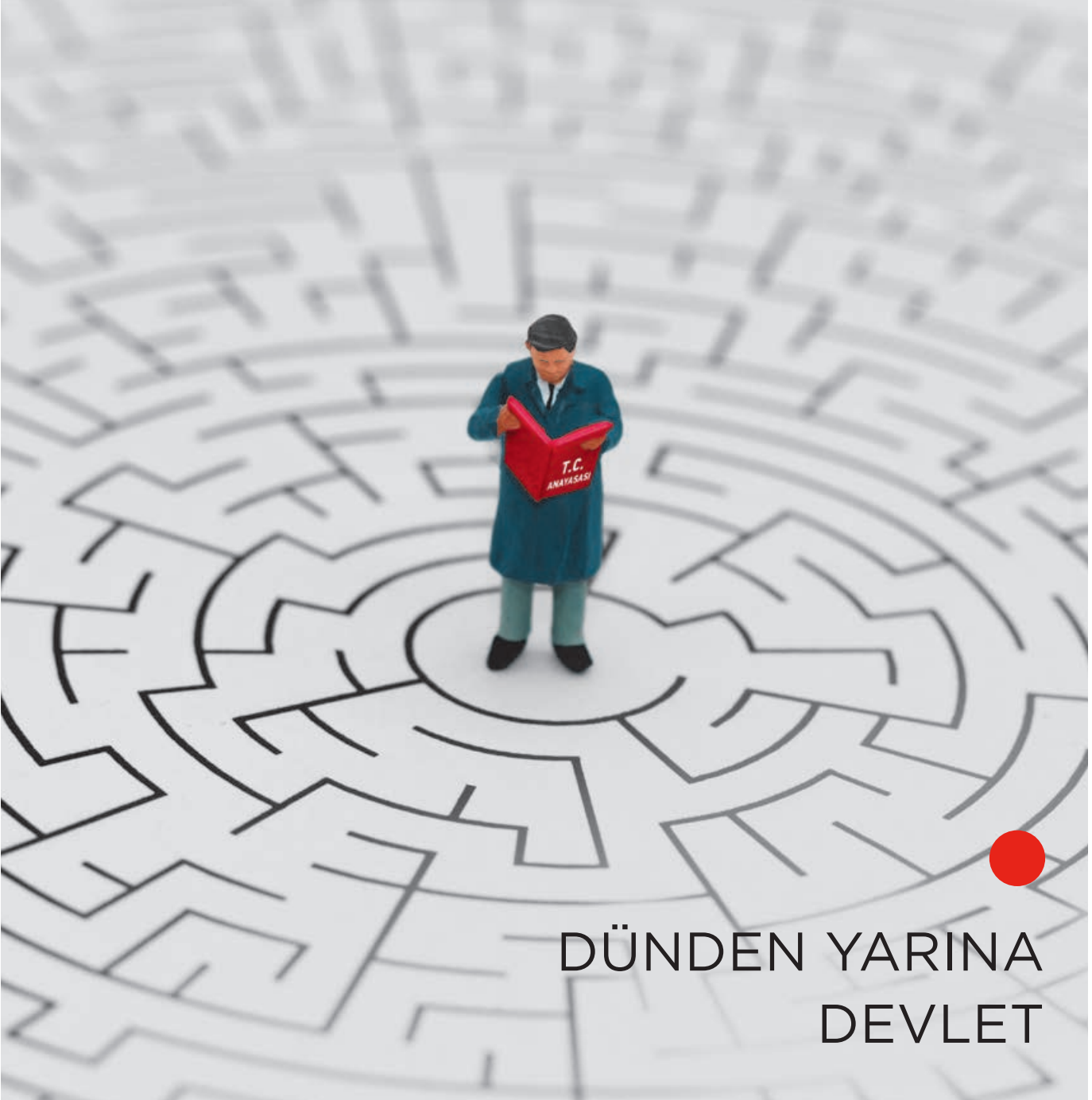

CIHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org | SAYI 6 | BAHAR | 2021

DÜNDEN YARINA DEVLET

Gündem

Yeni Anayasa
Tartışmaları

Dosya

'Devlet'in Stratejik
Yönelimi

Analiz

Yeni Anayasa
Süreci

Söyleşi

Prof. Dr.
Mustafa Şentop

*İnsanı yaşat ki,
devlet yaşasın!*

Şeyh Edebâli

Sunuş

Dr. Ömer Faruk YELKENCİ

Genel Yayın Yönetmeni

Gladyatör filminin final sahnesinde baş aktristin söylediği sözler çarpıcı bir etki bırakır filminden hemen sonra: “Bize Roma’nın iyi bir insanın hayatından daha değerli olduğunu ispatlayın”.

Bu söz tarihte söylenmiş midir, bilinmez ama modern zihnin bariyerleri ve bu bariyerlerin oluşturduğu maluliyet ile ortaya çıkan bir senaryoda yer alan bu replik, devletin lehine, devlet ve iyi insan ilişkisi örgüsünde bir şeyleri anlatmaya çalışır.

Aydınlanma düşüncesinin bir etkisi olarak Batı toplumlarında merkezi unsur, bireydir. Toplum birey merkezli, birey ise benmerkezcidir. Benmerkezcilik (egocentrisme), “her şeyi kendi benliğine indirgeme” olarak tanımlanır. Asırları aşmış gelen bizim medeniyetimizde ise bireyin yerinde insan vardır. İnsan, kainatın göz bebeği ve aynı zamanda yaratılmışların en şerefliisidir. Devlet, kurum, aile, hepsinin yönetimindeki hassasiyet, muhatabın, kainatın özü olan insan olduğunun farkında olma şeklinde belirir. Çünkü insanı merkezde düşünmek bizim temel değerimizdir. Bu durum bizi insanı tanıma zorunluluğuna götürür. İnsanı tanıma zorunluluğu da bizi, kendini bilme sorumluluğuna götürür ki “kendini bilen Rabbini bilir”. Kendimizi bilme hususunda ne kadar mesafe kat edebilirsek, genel olarak insanı da daha kolay tanıyacağımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. İnsanı tanıdığımızda da onu daha iyi anlayacağımız ve ona daha iyi hizmet edebileceğimiz hususlarında şüphe yoktur.

Bununla birlikte insanın içinde yer aldığı toplum ve devlet de çok önemlidir. İnsan ait olduğu toplum ve devlet için, onlar da insan için karşılıklı olarak birer büyük nimettirler. Bu anlamda dilimizde devlet kelimesinin yönetim organları bütünlüğünün yanında mutluluk, ihsan gibi anlamlar yüklenmesinin büyük bir irfanın yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşüncede, devlet insanı alabildiğine korur ve yüceltir, insan da sahip olduğu bir nimet olarak devletin kendisi için taşıdığı anlamı bilir.

Bu doğrultuda baktığımızda Edebalı'nın Osman Gazi'ye nasihatinde söylediği “insanı yaşat ki devlet yaşasın” sözünün yukarıdaki replikten çok daha derin ve güçlü bir anlamı içerdiğini görürüz.

Benzer hassasiyetler içinde güncel tartışmalara şahit oluyoruz. Yeni Anayasa yaklaşımı üzerinden devletin konumu ile ilgili uzun süredir yaşanan arayış bizi de 2021 Bahar sayımızda temayı, “Devlet ve Anayasa” şeklinde seçmeye yöneltti. Bu sayımızda bu konu çevresinde dergimize yazıları ile katkıda bulunan yazarlarımıza ve derginin bütün süreçlerinde emekleri geçen dostlarımızın her birine yürekten teşekkür ediyoruz.

Anayasa konusu ile ilgili röportaj vererek konunun kamuoyunca daha iyi değerlendirilmesine imkân sağlayan TBMM Başkanımız Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP'a hususen teşekkür ediyoruz.

Ümid edilen katkıyı sağlaması temennisi ile keyifli okumalar diliyorum.

Saygılarımla.

CİHANNÜMA DERGİ

58

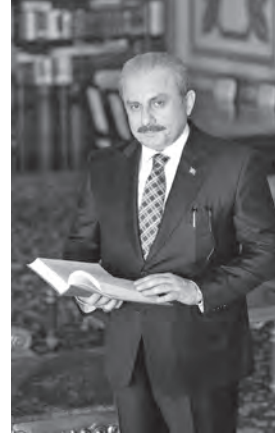
SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP

TBMM Başkanı

Türkiye'nin yeni anayasa yapabilecek birikimi vardır.

Hukukun en temel tartışma konularından biri kuralların insanları ve devleti nasıl bağlayacağı, hukuka uymanın nasıl sağlanacağı konusudur.

102

DOSYA

Ahmet KIRGIN

Kovid-19 Pandemisi ve Devlet Kurumuna Dair Bir Not

110

DOSYA

Yavuz Selim KIRAN

Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi

4

ANALİZ

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Bir Sözleşme Metni Olarak Anayasalar

Devlet ilk insanla beraber doğal olarak ortaya çıkmış bir kurum mudur, yoksa duyulan gereksinim üzerine insanlar tarafından üretilmiş bir kurum mudur?

İçindekiler

- 10** **Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL**
İslam'da Demokrasi:
Küfür Mü? Kurtuluş Mu?
- 18** **Dr. Kamuran GÖKDAĞ**
Adalet Müлкün Temeli
Mülk Adaletin Teminatıdır
- 25** **Doç. Dr. Adem POLAT**
Şair ve Devlet
- 32** **Selim CERRAH**
Siyasetnameler ve
Devletin Temelleri
- 42** **Mustafa BOLAT**
Dijitalleşme ve
Devletsizlik Arayışları
- 46** **Dr. Ömer Faruk YELKENÇİ**
Tarihsel Perspektifte
Devletin Sivil Kurucuları:
Ahiler ve Hacı Bayram Veli
- 66** **Prof. Dr. Birol AKGÜN**
İstikrarlı Demokrasi İçin
Jakobenizmin Reddi Şart
- 72** **Prof. Dr. Mahmut BİLEN**
Refah Devleti ve Geleceği
- 84** **Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU**
Modern Türk Devleti'nin
Tasarımında Tanzimat
Edebiyatçıların Rolü
- 96** **Dr. Abdullah ŞENGÖNÜL**
Türkiye'nin
Yeni Anayasa İhtiyacı

CIHANNÜMA DERGİ

Cihannüma Dayanışma
ve İşbirliği Derneği Adına
İmtiyaz Sahibi
Mustafa ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Ömer Faruk YELKENÇİ
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Veli TOLU

Editör
Özkan TEKİN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Bayram Ali ERSOY
Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Mustafa BOLAT
Hüseyin CERRAHOĞLU
Doç. Dr. Ebubekir CEYLAN

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Prof. Dr. Birol AKGÜN
Prof. Dr. Vatan KARAKAYA
Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN
Dr. Hasan TAŞÇI
Erol ERDOĞAN
Şenel KIZILCA

Lojistik
Adnan ÇELİK

Dağıtım
Faruk YAKARYILMAZ

ISSN 2687-6647

Tasarım
Ceyhun AKGÜN
ben@ceyhunakgun.com

Hacı Bayram Mah. Haşimi
(Kutlu) Sk. No. 12
Altındağ - ANKARA
info@cihannuma.org
www.cihannuma.org

Baskı: **USTA OFSET**
Davutpaşa Cad. Güven San.
Sit. B Blok No. 382 Topkapı,
Zeytinburnu İstanbul

Bir Sözleşme Metni Olarak Anayasalar

*Yeni Anayasanın Hazırlık Sürecinde
Katılımcılık ve Müzakere Kavramlarının Önemi Üzerine
Genel Bir Değerlendirme*

PROF. DR. YUSUF TEKİN

ANALİZ

DEVLET ilk insanla beraber doğal olarak ortaya çıkmış bir kurum mudur, yoksa duyulan gereksinim üzerine insanlar tarafından üretilmiş bir kurum mudur? Bir zorunluluk olarak mı vardır yoksa iradî bir tercih midir? Eğer iradî değilse insanlar, kendi güçlerinin bir kısmını neden devlete devretmiş ve bazı haklarından neden devlet lehine feragat etmiştir? Siyaset felsefesinin ana tartışma konularından biri olan devletin neden var olduğu meselesi benzer sorular çerçevesinde öteden beri sıcaklığını koruyagelmıştır.

Milattan önce 481-411 arasında yaşamış Protagoras'ın meşhur masalına devletin ve siyasal toplumun varoluş nedeni ile ilgili tartışmalarda sürekli atıf yapılır. Masala göre Tanrı Epimetheus "Ölümlüler"i yarattığında herbirine farklı yetenekler dağıtmıştır. Kimine güç vermiş, kimine hız, kimine kanat vermiş, kimine kendisini koruması için sığınak. Sıra insana geldiğinde dağıtacak farklı bir yetenek kalmadığından ona da hayatının koruyabilmesi için "ateş ve sanatlar bilgisi, yani bilim"i vermiştir. Bu sayede insan

farklı türler karşısında kendisini koruyabilecekti. Ancak insanlar arasındaki farklılıklar da yeni sorunlar, korunma gereksinimleri üretmiştir. Bunun üzerine insanlar bir araya gelerek kendilerini koruyacak bir mekanizma olarak “şehirleri” daha doğrusu devleti üretmiştir. Devlet oluşturulurken de temel motivasyon unsuru başta güvenlik olmak üzere insan türünün ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Devletin var oluşuna ilişkin sözleşmecî teorilerin temelinde yatan düşüncenin, başlangıç noktası olarak bu masal ile anlatılmak istenen hususlara dayandığı rahatlıkla söylenebilir.

Nihayetinde insanlar kendi güçlerinin bir kısmından feragat ederek kalan güçlerinin korunabilmesi için yeni bir yapı olarak devlete müracaat etmiştir. Daha yakın dönemlerde Etienne de La Boetie devletin sahip olduğu bedene ait bütün güçlerin onu oluşturan bireyler tarafından kendisine verildiğinin altını çizer. “Size böylesine hakim olan kişinin iki eli, iki gözü ve bir bedeni var. Sizden tek farkı sizin ona sağladığınız üstünlük. Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa nasıl oluyor da, sizi dövebildiği bu kadar eli olabiliyor?” der.

Daha açık ifade etmek gerekirse, devleti oluşturan temel motivasyon unsuru, insanın doğasından kaynaklanan temel haklarının kendisinde kalan kısmının kendi güçleriyle oluşturdukları devasa yapı tarafından korunmasıdır. Bütün teorik analizlerde Devletin varlık nedeni de tam olarak böyle açıklanır.

Ancak ilginç bir biçimde, devretmediğimiz güçleri ve hakları koruması taahhüdünü alarak oluşturduğumuz bu yapı bize karşı sürekli egemenlik alanını genişletme çabasındadır. Kuşkusuz bu yapının güçlenme sürecinde ele geçirdiği alan, insana ait alan olarak sınırları çizilen ve korunması beklenen temel değerler alanıdır. Yani modernleştikçe devletin, güç kullanma araçları ve alanı genişliyor, buna paralel olarak insana ait olan alan ise sürekli daralıyor. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu güç denkleminde insana özgü temel hak ve hürriyetlerin alanı sürekli daralmaktadır. Böylece bireyin devlete olan bağımlılığı sürekli artmakta, haklarını koruma mücadelesinde güçsüzleşmekte ve Prometheus’un masalındaki tanrısal yeteneklerini, La Boetie’nin kurgusunda sözü edilen gönüllü tavırla birer birer kaybetmektedir.

Bu kayıplarla oluşan sorun alanı, teamüller üzerine kurgulanan sözleşmeyi yazılı forma dönüştürerek çözülmek istense de bu güç denklemindeki orantısızlık her geçen gün büyümektedir.

Devleti oluşturan temel motivasyon unsuru, insanın doğasından kaynaklanan temel haklarının kendisinde kalan kısmının kendi güçleriyle oluşturdukları devasa yapı tarafından korunmasıdır.

Anayasalar ve anayasaların yapım süreçleri bireyin bu kayıplarını önlemek, devleti bu anlamda taahhütlerine uymaya zorlamak açısından hayati önem taşır. Peki bireyler hangi güçlerinden vazgeçecek ve oluşturdukları yapı olarak devlet, hangi güçleri devralacak ve hakları nasıl koruyacaktır? Bu soru aslında bugün tartışmakta olduğumuz anayasa yapım sürecinin de odak noktasıdır. Anayasalar ne için vardır? Hangi ihtiyaca binaen kurgulanmıştır ya da kurgulanmalıdır?

Türkiye’de Anayasal Gelenek

Türk devlet geleneğinde toplumsal sözleşmenin yazılı bir metne dönüşmesi ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. 1876 yılında başlayan yazılı anayasa geleneğimize değin, kamu otoritesi bireysel hak ve hürriyetlerin alanını korumada maksimum hassasiyeti göstermiş, ancak devlet yapısında yozlaşmaların başlamasıyla birlikte bu alanda da ihlaller ortaya çıkmıştır. Modernleşme sürecinin anayasaya ihtiyaç duyması işte bu ihlallerin durdurulması ve giderilmesi amacıyla söz konusu olmuştur.

19. yüzyılın başında Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç; temel hak ve hürriyetlere ilişkin taahhütlerle birlikte, seçim, parlamento, meşrutiyet, demokrasi, çok partili hayat, basın, basın özgürlüğü ve benzeri bir çok tartışmayı da bünyesinde barındıran zengin bir içeriğe sahiptir. Tarihimizin ilk anayasası olma vasfını taşıyan 1876 tarihli Kanun-i Esasi’den günümüze dek geçen süreçte kabul edilen ve her biri olağanüstü dönemlerin ürünü olan 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları, söz konusu tartışmaların hem sonucu hem de sebebi olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde, mutlakiyetçi bir yapıdan demokratik toplum düzenine doğru evrilen ve yüzyılı aşkın süredir devam eden mücadele tarihi boyunca kabul edilen bu anayasalar; içerik ve kapsamı bakımından taşıdığı farklılıklara rağmen, ya içinde bulunulan dönemin kaotik koşullarından kaynaklanan sorun ve ihtiyaçlara ivedi bir çare üretmek amacıyla ya da askeri darbelerin ürettiği vesayetçi anlayışı kurumsallaştırmak gayesiyle siyasal ve askeri elitler tarafından hazırlanmış ve tepeden inmece bir yöntemle topluma adeta dayatılmıştır. Ancak modern devlet formasyonunun niteliklerini haiz bir siyasal organizasyonun teşekkülü yönündeki çaba ve arayışların şekillendirdiği entelektüel

Anayasalar ve anayasaların yapım süreçleri bireyin devlet karşısında güçsüzleşmesini önlemek, devleti bu anlamda taahhütlerine uymaya zorlamak açısından hayati önem taşır.

bir arka plan eşliğinde devam eden tartışmalar her seferinde, anayasa olgusuna dönük ihtiyacı somutlaştırmış ve talebi belirginleştirmiş ve mevcut anayasaya ilişkin itiraz ve eleştirilerin toplum tarafından sahiplenilmesine olanak tanımıştır. Söz konusu itiraz ve eleştirilerin odak noktasını ise vesayetçi ruhun etki ve yönlendirmesinden arındırılmış demokratik ve sivil bir anayasa talebi oluşturmuştur.

Bilimsel ve teknolojik alanlarda yaşanan ileri düzeydeki gelişmelerin demokratik kavramsallaştırmalarla bir arada ve etkileşim içinde yürüdüğü küreselleşme sürecinin ülkemize yönelik tesirleri bir yana, Türkiye'nin özellikle AK Parti iktidarları döneminde yakaladığı çok yönlü insani ve ekonomik kalkınma sürecinden beslenen siyasal bilinç ve toplumsal değişim de bu talebi vazgeçilemez ve ertelenemez bir gereklilik olarak ortaya çıkarmıştır. Yürürlükteki 1982 Anayasası'nın aradan geçen yaklaşık kırk yıllık süre içerisinde maruz kaldığı değişikliklerin sayısı ve kapsamı da bu arzunun haklılığını ve ne denli güçlü bir toplumsal desteği yansıttığını teyit etmiştir. Nitekim Türkiye'nin mevcut Anayasası'nda bugüne kadar 19 kez değişiklik yapılmış ve bu değişiklikler neticesinde ilk dört madde haricindeki hükümlerin neredeyse tamamı yeniden yazılmıştır. Bu haliyle anayasanın sağlıklı bir bütünlüğe sahip olması da mümkün değildir.

AK Parti iktidarları döneminde yakaladığı çok yönlü insani ve ekonomik kalkınma sürecinden beslenen siyasal bilinç ve toplumsal değişim de yeni anayasa talebini vazgeçilemez ve ertelenemez bir gereklilik olarak ortaya çıkarmıştır.

Yeni Anayasa İhtiyacı ve Hazırlık Süreci

Ancak tüm bu değişikliklere karşın, darbe döneminin bir ürünü olarak yürürlüğe giren bu Anayasa'nın vesayetçi niteliği varlığını muhafaza etmiş ve ülkedeki anti-demokratik süreç ve uygulamaların ilham kaynağı olma vasfını sürdürmüştür. Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın isabetli tespitiyle, "Vesayeti ve bürokratik oligarşiyi besleyen darbelere çanak tutan, milli iradenin etkisini sınırlayan bu anayasaların ruhuna sinen çarpıklık tüm değişikliklere rağmen giderilememiştir. Milletimizin desteği ile sağlanan uzun süreli iktidar dönemleri bile bu sıkıntıları çözmeye yetmemiştir."

Gerçekten de Türkiye, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden bugüne kadar kesintisiz bir şekilde devam eden AK Parti iktidarında, demokratik standartlarını her yönüyle yükseltmiş, temel hak ve özgürlüklere dönük yasakları ortadan kaldırmış ve vesayetçi paradigma(lar)ı geriletmiş olmasına karşın, mevcut Anayasa'nın dayandığı anti-de-

mokratik felsefi temellerden beslenen statükocu anlayışı tam olarak tasfiye edememiştir. Bu durumun, küresel bir güç unsuru olma yolunda kararlı adımlarla ilerleyen Türkiye'nin, Cumhuriyetimizin kuruluşunun yüzüncü yılına ve Anadolu'daki varlığımızın bininci yılına atfen önüne koyduğu 2023 ve 2071 hedeflerine ulaşma bağlamında ciddi bir engel teşkil ettiği açıktır. Söz konusu engeli aşmanın yegâne yolu ise ileri demokrasilere özgü ilke ve esasları içeren yeni ve sivil bir anayasanın hazırlanmasından geçmektedir.

Sayın Cumhurbaşkanı'nın çağrısıyla beraber tekrar Türkiye'nin gündemine giren 'yeni anayasa' tartışmalarını da bu minvalde değerlendirmek ve tarihimizin ilk sivil anayasasını hep birlikte hazırlama şansını doğru bir şekilde kullanmak büyük bir önem taşımaktadır. Geniş toplumsal kesimlerin katılımını esas alan müzakereci bir anlayışla ve genel iradeyi temsil edecek bir kapsayıcılık içinde hazırlanması gereken bu anayasanın, bir yanıyla Türkiye'nin kadim

Geniş toplumsal kesimlerin katılımını esas alan müzakereci bir anlayışla ve genel iradeyi temsil edecek bir kapsayıcılık içinde hazırlanması gereken anayasanın, insanlığın ortak mirası olan evrensel hak ve özgürlükleri ihtiva eden bir çerçevede yapılandırılması elzemdir.

kültür ve geçmişinden süzülerek gelen milli-manevi değerlerini, diğer yanıyla da insanlığın ortak mirası olan evrensel hak ve özgürlükleri ihtiva eden bir çerçevede yapılandırılması elzemdir. Cumhurbaşkanı'nın, milli iradenin gücünü yansıtacak yeni anayasanın tüm siyasal partilerin dâhil olduğu bir süreç içinde ve her kesimle iştişare edilerek hazırlanması gerektiğini belirten açıklaması da bu durumu teyit eder niteliktedir.

Zira anayasalar, Rousseau'cu yaklaşımla, bireysel iradeden ya da çoğunluk iradesinden farklı olarak toplumun ortak çıkarını göz önünde tutan genel iradenin bir toplumsal sözleşme aracılığıyla somutlaştığı metinlerdir. Dolayısıyla bu metinler, ait olduğu siyasal ve toplumsal ünitinin her bir ferdini kuşatan ortak bilinci yansıtmalı; özgün, özgür ve çoğulcu bir perspektif ile inşa edilmelidir. Bu ise yeni anayasanın hazırlık sürecinin, toplumsal rıza ve iknayı esas alan ideal bir tartışma ortamında ve tüm kesimlerin eşit katılımıyla müzakere edilmesini şart kılmaktadır.

Türkiye'nin tarihinde ilk kez sivil bir anayasa yapma imkânına kavuştuğu bu tarihsel fırsattan istifade edebilmesi ve yapısal sorunlarını çözerek 21. yüzyıla ilişkin hedeflerine ulaşabilmesi için tam katılımcılığı esas alan demokratik bir yöntemle işe koyulması doğru bir başlangıç noktası oluşturacaktır. Unutmamak gerekir ki, toplumsal sözleşme niteliğine haiz bir metnin başarısı, yalnızca içeriğine

ilişkin güçlü bir onayın oluşup oluşmadığıyla değil, aynı zamanda hazırlık sürecine dâhil olan aktörlerin ve görüşlerin çeşitliliğinin sağlanıp sağlanmadığıyla da yani yöntemle de yakından ilgilidir. Gerek Türk hukuk tarihi gerekse İslam Hukuku açısından büyük bir önem taşıyan Mecelle'nin artık bir özdeyiş niteliğini kazanmış olan ünlü ilkesinde de belirtildiği gibi “usûl esasa mukaddemdir”

Kuşkusuz ki, bu ilkeye uygun olarak başlayacak bir hazırlık süreci, Türkiye'nin uzun yıllardır özlemini çektiği ve mücadelesini verdiği sivil ve demokratik bir anayasaya kavuşmasının ilk ve en güçlü aşamasını teşkil edecektir. Çünkü bu ilkenin içerdiği hassasiyet ‘esas’ı sağlıklı kılacak imkânları içinde barındırır. Bu türden bir hazırlık süreci; devletin hangi ilke ve esaslara dayalı olarak yapılandırılacağı, yasama-yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendirileceği, bireysel ve grup hak ve özgürlüklerinin nasıl formüle edileceği ve benzeri hususları kapsayan ‘içerik’ aşamasının da doğru bir şekilde tartışılmasını ve ülkemiz için en uygun ve en ideal metnin oluşmasını sağlayacaktır. Mümkün olan en geniş katılımı ve demokratik bir müzakere ortamında olgunlaşacak böyle bir metin ise, hem genel iradenin tecessüm ettiği toplumsal sözleşmeyi somutlaştıracak, meşrutiyeti güçlendirecek, hem de olası bir referandum sürecinde halktan alacağı güçlü bir onay ile tüm kesimler tarafından benimsenip sahiplenilmesine imkân tanıyacaktır.

Toplumsal sözleşme niteliğine haiz bir metnin başarısı, yalnızca içeriğine ilişkin güçlü bir onayın oluşup oluşmadığıyla değil, aynı zamanda hazırlık sürecine dâhil olan aktörlerin ve görüşlerin çeşitliliğinin sağlanıp sağlanmadığıyla da yani yöntemle de yakından ilgilidir.

İslam'da Demokrasi: Küfür Mü? Kurtuluş Mu?*

İslam Siyasal Sistemi Üzerine Düşünceler

PROF. DR. KUDRET BÜLBÜL

MÜSLÜMAN toplumlarda, İslam'ın meşrutiyet olduğu, sosyalizm, liberalizm, cumhuriyet, olduğu dönem dönem savunulmaktadır. Bazı düşünürler için demokrasi İslami yönetim biçiminin kendisidir. Kapalı, diktatörlükle yönetilen bazı toplumlarda ise demokrasi küfür olarak görülebilmektedir. İslam'ı referans alan ülkelerin isimlerine baktığında, İran İslam Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Krallığı, Birleşik Arap Emirlikleri gibi birbirinden farklı (Cumhuriyet, Krallık, Emirlik) yönetimlere sahip oldukları görülür.

Bir din olarak İslam siyasal bir sistem öngörmekte midir?

İslam'ın öngördüğü ideal bir siyasal sistem var mıdır? İslam hanedanlık, krallık, meşrutiyet, cumhuriyet, aristokrasi, demokrasi gibi bir model önermekte midir?

Bu soruya İslam toplumlarının farklı dönemlerde uyguladıkları farklı modellerden, Müslüman ya da gayrimüslim düşünürlerin kişisel yaklaşımlarından hareketle yanıtlar verilebilir. Bununla birlikte, söz konusu olan İslam'ın bir konuya ilişkin yaklaşımı ise, öncelikle bir din olarak İslam'ın kendi referanslarına göre o konuda nasıl karar verdiği üzerine odaklanmak gerekir.

Bir konuda İslam'ın neyi öngördüğüne, o konuyu nasıl düzenlendiğine ilişkin İslam'da ilki genel yaklaşım, ikincisi temel kaynaklar olmak üzere iki düzeyde karar verildiği söylenebilir.

* Çalışma yazarın Siyaset Bilimi ile Siyaset Bilimi Sözlüğü kitaplarına dayanmaktadır.

Genel Yaklaşım: İslam'da da, modern hukuk normlarında olduğu gibi, serbestlik esas, yasaklar istisnaidir. İlk insandan son insana kadar tarihler boyunca bütün insanlığa geldiğini iddia eden bir dinin zaten yasakları esas alan bir düzenleme yapması düşünülemezdi. Bu durum son dönem Osmanlı Medeni Kanunu olarak kabul edilen, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yürürlükte kalan, pek çok ülkede yakın zamanlara kadar uygulanan Mecelle'de "eşyada aslolan ibahadır" (Doğada esas olan serbestliktir.) biçiminde düzenlenmiştir. Bu kurala göre konumuz açısından ilk olarak, ilkesel düzeyde krallık, hanedanlık, cumhuriyet gibi herhangi bir yönetim modelinin mübah/serbest olduğunu, İslam'la çelişmediğini düşünmemiz gerekir.

Temel Kaynaklar: Bir şeyin, bir konunun İslam'da öncelikle serbest olduğunu düşündükten sonra, İslam'ın temel kaynaklarında o şey veya konuyla ilgili herhangi bir sınırlamanın olup olmadığına bakılır. İslam'ın temel kaynakları (edille-i şer'iyye) **1) Kur'an, 2) Sünnet, 3) İcma 4) Kıyas** olarak ifade edilebilir. Aşağıda bu açılardan konunun nasıl düzenlendiğine değinilecektir.

a. Kur'an-ı Kerim: İslam'ın temel kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim'de, gündelik yaşamı düzenleyen çokça konuya değinilmesine rağmen, Müslümanlara açıkça emredilen herhangi bir yönetim biçimine rastlanmamaktadır. Kur'an'da Hz. Davud, Hz. Süleyman gibi iyi krallardan, Firavun, Nemrut gibi kötü krallardan bahsedilmektedir¹. Bu ayetlerde saltanat veya krallıktan uzak durulmasına dair bir düzenleme bulunmamaktadır. "Onların işleri, aralarında istişare iledir" (Kur'an, 42: 38), "Onlarla iş hususunda istişare et" (Kur'an, 3: 159), "adalet ile hükmet" (Kur'an, Sad: 26) gibi ayetler çağdaş pek çok düşünür tarafından demokrasinin dikkate alınmasına dair ayetler olarak görülmesine rağmen, bu ayetlerden de açık bir yasaklama veya emir çıkarmak zordur. Kaldı ki bu ayetler, demokrasi öncesi dönemlerde, padişahlık, sultanlık ve hanedanlıkların, yönetim faaliyetlerini yürütürken istişare etmek gerektiği şeklinde yorumlanmıştı.

b. Sünnet: Peygamberin sözlü, fiili uygulamalarıdır. Hz. Muhammed, sözlü ya da fiili uygulamalarında gündelik yaşamı yakından ilgilendiren somut düzenlemeler yapmasına rağmen, kendisinden sonra uyulması gereken açık bir siyasal sistem önermemiştir. Vefatından önce kimin devlet başkanı olacağına dair bir işarete bulunmamış, devlet başkanının nasıl seçileceğine dair bir yöntem de belirtmemiştir. Her halife farklı yöntemlerle seçilmiştir. Seçilme yöntemlerinin farklı olması, İslam'da farklı yönetim biçimlerinin olabileceğinin bir başka delili şeklinde yorumlanmaktadır. Dört halife dönemi uygulamalarında, yine de temel

İslam'da da, modern hukuk normlarında olduğu gibi, serbestlik esas, yasaklar istisnaidir. İlk insandan son insana kadar tarihler boyunca bütün insanlığa geldiğini iddia eden bir dinin zaten yasakları esas alan bir düzenleme yapması düşünülemezdi.

¹ Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, Çev: İ. Süreyya Sırma, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

*Vefatından önce
Hz. Peygamber, kimin devlet
başkanı olacağına dair
bir işaretle bulunmamış,
devlet başkanının nasıl
seçileceğine dair bir yöntem de
belirtmemiştir. Her halife farklı
yöntemlerle seçilmiştir.*

bazı karakteristikleri öne çıkmaktadır. Aralarında farklılıklar bulunsa da dört halifenin de esas olarak içerisinde yaşanılan toplumun önde gelenlerinin onayıyla işbaşına geldikleri, onların rızası doğrultusunda devlet başkanı seçildikleri söylenebilir.

Bu dönemin ikinci temel özelliği ise babadan oğula geçen bir yönetim biçiminin ne Hz. Peygamber dönemi ne de dört halife döneminde örneğinin görüldüğüdür. Hatta kendisinden sonra oğlu Abdullah'ın halife seçilmesi önerisine Hz. Ömer "bir evden bir kurban yeter" diyerek karşı çıkmıştır. Oğlu Abdullah'ın, kendisinden sonraki halifeyi belirleyecek yedi kişilik komisyon içerisinde yer almasına, ancak halife seçilmemesi koşuluyla onay vermiştir. Hz. Ömer'in kendisinden sonra oğlunun devlet başkanı olmasına yönelik ısrarlara verdiği yanıt anlamlıdır. Halife Ömer bu yanıtıyla halifeliği her ne pahasına olursa olsun elde edilecek bir makam değil, Müslümanlar için feda olunacak bir makam olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Ama Hz. Ömer'in yanıtı aynı zamanda İslam'da babadan oğula geçen bir yönetimin yasaklanmadığının bir işareti olarak da görülebilir. Çünkü Hz. Ömer, oğlu Abdullah'ın devlet başkanlığına ilişkin ısrara babadan oğula geçecek bir yönetimin yasak olduğu şeklinde bir yanıt vermemiştir. Müslümanların önde gelenleri de böyle bir öneride bulduklarına göre, bu durumun yasak olduğunu düşünmemiş olmalıdırlar. İslam'ın hanedanlığı yasakladığını düşünmek aynı zamanda tarih boyunca Müslümanların hep gayri İslami bir yönetimle yönetildikleri anlamına gelir ki, böyle bir bakış İslam tarihi ve medeniyeti açısından da sıkıntılar oluşturur.

c. İcma: İslam âlimlerinin yukarıdaki iki kaynakta yanıtını bulamadıkları bir konu üzerinde ittifak etmeleridir. Bu açıdan da bakıldığında farklı dönemlerde uygulanan farklı modellere, o dönemlerde genel olarak İslam âlimlerinin bir itirazının olmadığı söylenebilir. Yaklaşımlar zamanla değişebilmektedir. Yüz yıl önce, bazı ülkelerde, demokrasiye daha eleştirel bakılırken bugün demokrasiye İslam adına daha fazla olumlu yaklaşılmaktadır.

d. Kıyas: Kıyas bir konuda açık bir hükmün bulunmadığı durumlarda İslam âlimlerinin Kur'an ve Sünnetteki örneklerden hareketle karşılaştırma yaparak hüküm çıkarmalarıdır. İslam'ın öngördüğü bir yönetim biçiminin bulunup bulunmadığı açısından konuya bakıldığında, kıyas müessesesi üzerinden de bir şey söyleyebilmek zordur. Saltanat, krallık gibi geçmişte kalan yönetim biçimleri günümüz Müslüman alimleri tarafından fazlaca sahiplenilmezken, daha önceki çağlarda yazılmış kitaplarda bu konuya ilişkin bir eleştiriye pek rastlanmamaktadır. Hint, İran, Selçuklu, Osmanlı geleneğinde önemli bir yer tutan, devletin nasıl

yönetilmesi gerektiğine dair kitaplar olarak görülen Siyasetnamelerde yanlış yönetimlere, devletin hangi durumlarda yıkılabileceğine dair oldukça geniş oranda vurgular yapılırken, İslami siyasal sistemin ne olması gerektiğine veya saltanatın İslami olup olmadığına dair açıklamalara pek rastlanmaz. Platon'dan Dante'ye, Machiavelli'ye, sözleşmecî düşünürler, Batı'da daha çok “ideal yönetim modeli” üzerine durulurken, Türk-İslam geleneğinde “bir yönetimin olması” ve “var olan yönetim modelinin ideal işleme” üzerine daha fazla vurgu vardır.

RIZAYA DAYALI BİR YÖNETİM

Tarihsel süreçte Müslümanlarca İslam adına farklı yönetim biçimleri, ideolojiler savunulmuş olsa da, görüldüğü gibi, teorik düzeyde bakıldığında, aslında bir din olarak İslam'ın öngördüğü bir siyasal sistemin varlığından bahsedebilmek zordur. Farklı düşünürler İslam adına farklı modellere ilişkin açıklamalarda bulunsalar da bu düşünürlerin ilgili açıklamalarını Kur'an ve Sünnetin açık bir hükmüne dayandıramadıkları ancak üstü örtük açıklamalardan bu yorumları çıkardıkları belirtilebilir. Oysa Yahudilikte olduğu kadar olmasa da Hristiyanlıkla kıyaslandığında İslam'ın gündelik yaşamı daha fazla düzenleyen bir din olduğu söylenebilir. Bu nedenle, yönetim modeline ilişkin bir düzenlemesi olsaydı, İslam'ın bu konuda da rahatlıkla bunu belirtmesi beklenirdi. Bu çerçevede İslam'ın açıkça bir yönetim biçimi öngörmediği, krallık, saltanat, meşrutiyet, cumhuriyet veya bin yıl sonra bugün öngörmediğimiz bir yönetim biçimiyle yönetilip yönetilmeyeceğini insanların idrakine bıraktığı söylenebilir. Asr-ı Saâdet ve sonrasındaki uygulamalar, İslam'da yönetim biçiminin ne olacağını esasen insanların rızasına bırakıldığını göstermektedir. Yönetim biçimi ne olursa olsun İslam, yönetenlerden yönetilenlerin rızasını almayı gerekli görmektedir. Asr-ı Saâdet uygulamaları, “*biat alma*” geleneği rızanın önemsendiğinin göstergeleridir. Bu çerçevede İslam'ın, yönetim modelini insanların, rızaya dayanmak kaydıyla, bilgi, kültür, gelişim düzeylerine bıraktığı ifade edilebilir.

İslam bir yönetim modeli öngörmemekle birlikte, yönetimlerin uyması gereken temel kurallar da mı öngörmemektedir?

İslam'da Yönetimin Temel İlkeleri

Nasıl yönetileceği, yönetimde hangi kurallara uyulacağı konularında İslam'da daha fazla düzenlemeler bulunmaktadır. Hangi yönetim olursa olsun, yönetimlerin uyması gereken temel kurallar söz konusudur. Muhammed Ebu Zehra, siyasal iktidarların uyması gereken üç temel koşul ortaya koymaktadır: 1) Adalet, 2) Şûra, 3) Yöneticilere itaat². Bunlara 4. olarak ehliyeti de eklemek gerekir.

Teorik düzeyde bakıldığında, aslında bir din olarak İslam'ın öngördüğü bir siyasal sistemin varlığından bahsedebilmek zordur.

² Muhammed Ebu Zehra, 1996, İslamda Siyasi, İtikadi, Fıkhi Mezheler Tarihi, Çev: S. Kaya, İstanbul: Şura Yayınları, 1996,

Yönetim biçimi ne olursa olsun İslam, yönetenlerden yönetilenlerin rızasını almayı gerekli görmektedir. Asr-ı Saâdet uygulamaları, “biat alma” geleneği rızanın önemsendiğinin göstergeleridir.

Adalet: İslam dünyasındaki uygulamalara bakıldığında Müslüman âlimlerin, özellikle Ehl-i Sünnet ulemasının, devlet yönetiminin biçiminden, devlet başkanının nasıl belirlendiğinden daha fazla olarak devlet başkanının uygulamalarına önem verdikleri söylenebilir. Devlet başkanının adaletle hükmetmesi, uygulamalarında adil davranması, yönetim biçiminden ve devlet başkanının iktidara geliş yönteminden daha önemli bulunmuştur. Hatta iktidara zorbalıkla bile gelse, iktidara geldikten sonra adil davranan bir devlet başkanının yönetimi meşru addedilmiştir. Bu yaklaşımda, ehl-i sünnet ulemasının kaosa ve belirsizliğe gösterdiği tepkinin önemi büyüktür. Kur’an’da da adaleti emreden çok sayıda ayet bulunmaktadır. *“Aranızda adaletli davranmakla emrolundum”* (Kur’an, Şûra:15), *“Ey Davud gerçek şu ki Biz seni yeryüzünde halife (yönetici) kıldık. Öyleyse insanlar arasında adaletle hükmet”* (Kur’an, Sad: 26), *“Allah size, emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”* (Kur’an, Nisa: 4). Hz. Ömer’in mal sahibinin rızası olmadan arazisini cami yaptırmak için elinden alan bir valiyi görevinden aldığı bilinmektedir. Bu teorik durum ve pratik uygulamalar İslam’da adaletin, adil yönetimin yönetim biçiminden daha fazla önemsendiğini, yönetim biçimi ne olursa olsun, devletin adaletle yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çağdaş ideolojiler kendi yaklaşımlarına göre, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, birey, devlet, toplum gibi kavramları öne çıkarmakta, adalet üzerinde pek durmamaktadırlar. İslam’ın temel kavramı ise adalettir. Önce adalet ki özgürlük de, eşitlik de, diğerleri de onda mündemiçtir.

İslam’da adalet hem yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk, hem de bireylere, devlet yetkililerine yüklenen bir sorumluluktur. *“Bir kötülük gördüğünüzde, elinizle, olmazsa dilinizle düzeltiniz. Bütün bunları yapmıyorsanız, kalbinizle buğz ediniz. Bu da imanın en zayıf derecesidir”* hadisi, adalet konusunda Müslüman bireylere de sorumluluk yüklemektedir. Bu hadis çerçevesinde bir hırsızlığa, soyguna, kötülüğe şahit olan Müslüman birey *“bana ne”* diyemez. Bu hadis çerçevesinde bireyden, kendisi önleyebiliyorsa önlemesi, acilen güvenlik yetkililerine durumu bildirmesi, bilgisine başvurulmadan aktif olması beklenir.

Yukarıda adalet konusunda bireylere, devlet yetkililerine yüklenen sorumluluğa işaret edildi. Bu sorumluluğun sadece ülke için geçerli olduğu düşünülmemeli. Mehmet Akif Ersoy’un, Hz. Ömer için ifade ettiği;

*“Kenar-ı Dicle’de bir kurt aşırsa bir koyunu
Gelir adl-i İlahi Ömer’den sorar onu”*

beyti bu konudaki yaklaşımı adeta özetliyor.

İnsan hakları konusunda dünyada bugün gelinen nokta, insan haklarının ihlalinin artık devletlerin iç işleri olarak görülemeyeceği, ülkelerinin egemenlik sınırları içerisinde değerlendirilemeyeceğidir. Benzer bir anlayışın adalet eksenli olarak İslam'da, yukarıda belirtilen hadis çerçevesinde yüzyıllar öncesinde öngörüldüğü söylenebilir. Hz Ömer'e atfedilen beyitte, Dicle kenarında bir kurdun bir koyunu aşırması durumunda, İlahi adaletin bunu bir yönetici olarak Ömer'den soracağını ifade ediyor. O yıllarda Dicle'nin tümüyle Müslümanlara ait bir bölge olmadığı düşünüldüğünde, İslam'da adaletin küresel düzeyde kurgulandığı görülür. Adalet arayışı, yeni adaletsizlikler doğuracak şekilde değil, kuşkusuz meşru sınırlar dairesinde gerçekleştirilmelidir.

Adalet ilkesi, dış politika açısından, sınırsız ve ilkesiz bir çıkar anlayışını değil, menfaatin ancak belirli ilkeler çerçevesinde öncelenebileceği ilkesel bir dış politika stratejisini gerektirir.

Şûra: Literatüre bakıldığında İslam ve yönetim bağlamında en fazla üzerinde durulan kavramlardan biri şûradır. *“Onların işleri, aralarında istişare iledir”* (Kur'an, 42: 38), *“Onlarla iş hususunda istişare et”* (Kur'an, 3: 159) ayetlerinden hareketle İslam toplumunda gündelik işlerin, devlet yönetiminin danışma ile yürütüleceği dile getirilmektedir. Gerçekten de Şûra Meclisi (*Danışma Meclisi*), Ehl-i Hal ve'l Akd (*çeşitli alanlarda toplumun saygı duyduğu isimlerden oluşan, devlet başkanını belirleme yetkisi bulunan kurul*) gibi uygulamalarda da görülebileceği gibi şura (*istişare*) kuralı İslam toplumunda öncelikli bir konuma sahiptir. Dört halife dönemindeki devlet başkanının seçimine ilişkin uygulamaların, biat geleneğinin (*devlet başkanı belirlendikten sonra toplumun “biz sizi devlet başkanı olarak kabul ediyor ve tanıyoruz” anlamına gelen gelenek*) şûra kültürünün önemli unsurlarından olduğu söylenebilir. Fazlur Rahman, gerek Şûra'nın İslam toplumundaki öneminden gerekse formel bir yapıda olsa da halifenin halk tarafından kabulü ve onanması anlamına gelen biat usulünden hareketle, Müslümanların demokrasiyi benimsemelerinin bir *“meşrulaştırma”* değil, *“gerçek bir yeniden keşif”* olduğunu belirtir³. Bununla birlikte Şûra Meclislerinin kararlarının bağlayıcılığı konusunda bir uzlaşma söz konusu değildir. Kaldı ki istişare edildiğinde bu istişareye kimlerin dâhil edileceği de tartışmalıdır. Kendilerine danışılacak olanlar sadece Müslümanların önde gelenleri midir? Müslüman olsun olmasın toplumun önde gelenleri midir? Müslüman toplumun tamamı mıdır? Yoksa Müslüman olsun olmasın içerisinde yaşanılan toplumun tamamı mıdır? *“Veşavir Hum”* (*onlarla istişare et*) ayetindeki Hum (*onlar*)'un yani istişare edileceklerin kapsamı, Cemil Oktay'ın işaret ettiği gibi, dünyadaki demokrasi tartışmalarıyla paralel yürümüş, kapsam gittikçe genişlemiştir⁴.

İslam'da adaletin, adil yönetimin yönetim biçiminden daha fazla önemsendiğini, yönetim biçimi ne olursa olsun, devletin adaletle yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

³ Fazlur Rahman, Allah'ın Elçisi ve Mesajı, Makaleler, Çev: Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997, s 13-17.

Ehliyet: İzlenilmesi gereken temel prensiplerden biri de emanetin ehline verilmesidir. Emanet bir mal olabileceği gibi bir kamu görevi de olabilir. Kur'an ve Sünnette, devlet adamlarına ve Müslümanlara sıklıkla emanetlerin ehline verilmesi hatırlatılmaktadır. Devlet adamları açısından emanetin ehline verilmesi, kamu görevlerine ehil, yetkin, uzman kişilerin atanmasıdır. İbn-i Teymiyye, Siyâsetü's Şer'iyye isimli eserine "Emanetler" bölümüyle başlar. Daha ilk sayfasında "kim Müslümanların işini üstlenir de, daha ehil olanı varken başkasına iş verirse, Allah ve Peygamberlerine hainlik etmiş olur" hadisinden hareketle emanetin ehline verilmesinin önemine dikkat çeker⁵.

İtaat: Uyulması gereken temel prensiplerden birisi de itaattir. İtaatten kastedilen devlet başkanının, uyulması gereken temel kurallara (Kur'an ve Sünnet) uyması durumunda kendisine itaat edilmesidir. İtaat konusunda sınır bu kurallardır. "Başınızdaki Habeşli siyahî bir köle bile olsa, Kur'an ve Sünnete itaat ettiği sürece kendisine itaat ediniz" hadisi, hem itaatin sınırlarını çizmekte hem de bazı durumların itaatsizliğin nedeni olamayacağına işaret etmektedir. İlgili hadisten devlet başkanının rengi, ırkı, sosyal statüsü gibi nedenlerin itaatsizliğin kaynağı olamayacağı anlaşılabilir.

Sonuç olarak İslam'da herhangi bir yönetim biçimi önermediği, insanların geçmişte, bugün, gelecekte, rızalarının olması kaydıyla, farklı yönetim biçimleriyle yönetilebilecekleri, bununla birlikte hangi yönetimle yönetilirse yönetilsin, uymak zorunda oldukları belirli ilkeler bulunduğu söylenebilir.

İSLAM VE DEMOKRASI

Bazı düşünürlerce, günümüz dünyasında yaygınlıkla benimsenen demokrasinin, İslam'ın öngördüğü, aslında ulaşmak istediği bir yönetim modeli olduğu belirtilirken, özellikle Orta Doğu kökenli bazı düşünürler İslam ile demokrasinin uyuşamayacağı, demokrasinin küfür olduğu görüşünü dile getirmektedirler. İslam'ın demokrasiyle çelişip çelişmediği, demokratik bir yönetim modeli öngörüp öngörmediği tartışması, esasen İslam'ın bir siyasal sistem öngörüp öngörmediği tartışmasından farklı değildir. Bu konuya yukarıda değinilmişti. İslam'ın öngördüğü siyasal yönetim modelinin, yönetilenlerin rızasına dayanan yönetim biçimi olduğu belirtilebilir. Yönetilenlerin rızası varsa bu yönetim biçimi hanedanlık da demokrasi de olabilir. Demokrasi İslami anlamda, diğer yönetim modelleri gibi, ne emredilmiş ne de yasaklanmıştır. Yönetilenlerin rızası olduğu sürece, demokrasi de diğer yönetim biçimleri gibi İslami anlamda mübahtır (*serbest, yasaklanmamış*). Yönetilenlerin genel kabulüne dayanması nedeniyle, demokratik bir yönetim biçiminin İslami anlamda meşru olduğunu söylemek, İslam'ın öngördüğü yönetim modelinin demokrasi olduğunu söylemekle aynı şey değildir. Bunu söylemek iki açıdan sorun oluşturabilir. İlki, İslam'ın emrettiği yönetim biçiminin demokrasi olduğunu söylemek Müslümanların tarihte sahip oldukları demokratik olmayan modelleri gayri İslami ilan etmek olur ki bu bakış tutarlı bir yaklaşım olamaz. Çünkü hem İslam'ın emrettiği bir yönetim modeli söz konusu değildir hem de sonradan ortaya çıkmış kavram ve yöntemlerle bütün bir tarihi değerlendirmek/yargılamak doğru değildir. İkinci olarak, demokrasi bugün için insanlığın ulaştığı, İngiliz Başbakanlarından Winston Churchill'in ifadesiyle, "en az kötü yönetim biçimi"dir. Ama gelecek yüzyıllarda insanlığın daha az kötü bir yönetim biçimine ulaşmaya-

4 Cemil Oktay, Hum Zamirinin Serencamı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991.

5 İbn-i Teymiyye, 1985, Siyasetü's Şer'iyye, Çev: Vecdi Akyüz, Dergah Yay, İstanbul, 1985, s. 37.

cağı şimdiden söylenemez. Eğer insanlık öyle bir modele ulaşırsa, yukarıda belirtilen temel esaslar çerçevesinde, o yönetim biçiminin de İslami anlamda meşru olabileceği şimdiden söylenebilir.

İslam-demokrasi tartışmasında dikkat çeken bir başka nokta, köklü bir demokrasi geçmişi bulunan ve işgale uğramamış ülkelerde İslam ve demokrasi arasında herhangi bir sorun görülmezken, Batılı ülkelerin işgaline uğramış ülkelerde demokrasinin İslamla bağdaşmadığına dair daha fazla tezler üretilmesidir. Türkiye’de ilk seçimler 1800’lerin ortalarında, hilafet ve Şeyhülislamlik kurumları varken gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye demokrasiye hilafet ve şeyhülislamlik zamanında geçmiştir. Demokrasi tarihinin pek çok Batılı ülkenin tarihinden eski olması, bazı demokratik uygulamalara Batılı ülkelerden önce başlaması (kadınlara seçme hakkının verilmesi), tarihinde faşizm ve nazizm kadar acı tecrübelerin olmaması gibi nedenlerle Türkiye’de demokrasi Batı ile daha az ilişkilendirilmiştir. Ama Orta Doğu ve Uzak Doğu ülkeleri için demokrasi, daha fazla olarak ülkelerini işgal edenlerin bir yönetim biçimi, bir aracı olarak görülmüştür. İşgalci ülkelere karşı gösterilen tepkiler doğal olarak o ülkelerin yönetim biçimlerine de gösterilmiş, demokrasiye ilişkin talepler işgal politikalarının bir aracı olarak düşünülmüştür. Bu durum işgal altındaki Irak’ta daha rahat izlenebilir. ABD ve Batılı ülkeler, Saddam diktatörlüğüne karşı Irak’a özgürlük ve demokrasi götürdüklerini iddia etmişlerdir. Saddam yönetimi bir diktatörlüktü. Ama Iraklılar on yıllarca süren Saddam diktatörlüğünde olmadığı kadar Iraklıyı işgalin ilk yılında kaybettiler. Çok daha güvensiz bir duruma düştüler. Bu durumda Iraklıların demokrasi, özgürlük, insan hakları söylemlerini Batılı ülkelerin bu kavramları araçsallaştırmasına bakmaksızın, hatta çoğu kez Batıya rağmen sahiplenmeleri kolay değildir.

Son olarak belirtilmesi gerekirse, demokra-

si gibi toplumsal meşruiyete sahip yönetim biçimleri siyasal ve stratejik sonuçlar da doğurur. Müslüman toplumlarda, az sayıda, Birleşik Krallık gibi, meşru krallık olan ve yönetilenlerin rızasına dayanan yönetimler de bulunmaktadır. Bununla birlikte Müslüman toplumdaki anti-demokratik yönetimler büyük oranda otoriterliğe, totaliterliğe dönüşmektedir. Bu ülkelerdeki demokrasi karşıtlığının bir nedeni de budur. Bu tür yönetimler, meşruiyetlerini halklarından almadıklarından, doğal olarak, toplumsal desteğe sahip olmamakta, tersine yaygın tepkilerle karşılaşmaktadırlar. Kendi toplumlarınca desteklenmeyen yönetimler, varlıklarını sürdürebilmek için, emperyalist aktörlere dayanmak zorunda kalmaktadırlar. Kendi toplumlarıyla sorunlu rejimler, ülke içerisinde uyguladıkları baskıcı politikaları nedeniyle, küresel haksızlıklar karşısında, doğal olarak etkisiz, tepkisiz ve sessizdirler. Ülke içinde meşruiyeti olmayan bir yönetimin, ülke dışına yönelik meşruiyet/hak eleştirisinin anlamı bulunmamaktadır. Bu bağlamda meşru bir yönetim biçimi olarak demokrasi, Müslüman ülkelerin daha fazla toplumsal meşruiyete sahip olmasına, daha fazla kendi halkına dayanmasına, Türkiye örneğinde olduğu gibi iç ve dış vesayeti geriletebilmesine ve bu nedenlerle emperyalist aktörlere ve küresel haksızlıklara daha fazla tepki gösterebilmesine imkân sunmaktadır.

Adalet Mülkün Temeli Mülk Adaletin Teminatıdır

DR. KAMURAN GÖKDAĞ

*-Mülk, Devlet ve Adalet İlişkisi Üzerine
İbn Haldûncu Bir Analiz-*

Sosyo-politik yaşamı sürdüren ilkelerin felsefi gerekçelerine sahip sebeplerden daha çok, genellikle onların gerekçelerini unutturan sonuçlarıyla şekillenen alışkanlıklarımız, ilk bakışta, metnin başlığını ürpertici bir şekilde adalet aleyhine değişmiş bir biçim olarak görebilir. Ancak, daha en başta belirtmek gerekir ki bu değişim, adalet lehine yapılan bir değişikliktir ve mülk ile adalet arasındaki varoluşsal ilişkinin daha temel başka bir boyutunu ifade etme iddiasındadır. Çünkü adalet sosyo-politik yaşamın, yani mülkün ve onun tahakkuk etmiş belirli bir biçiminden ibaret olan devletin yetkinlik veya kemâl gayesidir. Bu sebeple olsa gerek sosyo-politik yaşamın en çok bilinir ve görünür ilkelelerinden biri, hiç kuşkusuz, adalet ile mülk arasındaki bu varoluşsal ilişkiyi kuran, en azından bu tarz bir ilişkiyi varsayan adalet ilkesi olmuştur. Tarihsel olarak -her ne kadar belirli bir içeriğine, kapsamına, yapısına veya tahakkuk biçimlerine dair bir uzlaşma olmasa da- bir gaye olarak varlığı hakkında mütevatir düzeyde oluşan uzlaşma aracılığıyla adalet ilkesi, belirli asıllara ve gayelere ya da daha değer-bağımsız bir ifadeyle, *belirli varsayımlar ve gerekliliklere* dayalı sosyo-politik yaşamın en yetkin formlarını ortaya koyan ilkelerin başında gelir.

Adaletin sosyo-politik yaşamla ilişkisi o kadar önemlidir ki, adalete dair yazılı metinleri günümüze ulaşan en kadim düşünürlerden birisi olan Aristoteles'e göre bir devletin olmaması durumunda bile insan doğasından kaynaklı bütün ilişkilerde adaletin varlığı yine de zorunludur,

aksi halde bireysel bir yetkinleşmeden bahsetmek mümkün olmaz. İbn Sînâ da benzer tespitlerle adaleti insanlar arasındaki ilişkiyi veya bizzat kendi tabiriyle muameleyi sürdürülebilir şekilde düzenleyen en temel ilke olarak ortaya koyar. Buna göre özneler arasındaki ilişkilere yerleşen adalet, her zaman failini gerektiren bir eylemdir. Başka bir ifadeyle, zorunlu olarak bir failin kabulü fikrine dayanan adalet, bir gaye olarak onu kusurlardan arındıran bir eylem biçimidir. Nasıl ki ilahî bir adalatten bahsedebilmek için mutlak bir fail olarak Allah'ın varlığını öncelikle kabul etmek ve adaleti de O'nun yaratılmışlara yönelik ilahî bir fiili olarak tanımlamak zorunlu ise, benzer bir şekilde faili insan olan adalet de kendisini eyleme dönüştüren öznenin -birey ya da devlet- varlığını zorunlu olarak kabul eder. Nitekim İslam hukukunun en önemli simalarından birisi olan İmam Şafîî, adaleti, "Allah'a itaati gaye edinen bir eylem" olarak tanımlar. Onun perspektifiyle adalet, eyleyen öznenin eylem bütünlüğüne içkin bir gaye olarak tanımlanabilen bir ilkeye dönüşür. Peki, öznesi bir birey değil de devlet gibi kurumlar olan kolektif yapılarda adaletin öznesi nedir veya adalet hangi öznenin bir eylemidir? Bu soru, adalet-mülk ilişkisi üzerinden, doğal-denge adalet ile siyasî adalet arasındaki farkı ortaya çıkarmakla cevaplanabilir.

Öncelikle, iki aşamalı bir biçimde, önce adalet ile mülk arasında, ardından ise mülk ile adalet arasında kök-dal ya da beden-organ ilişkisi vardır. Adalet mülkün temelidir ifadesi, doğal olarak mülk de adaletin teminatıdır şeklinde tamamlanır. Aksi halde adalet ile mülk arasındaki ilişki tek boyutlu bir bağıntıya indirgenme riskini daima üzerinde taşır. Çünkü, mülkün de adaletin kökü, bedeni ya da temeli olduğu bir boyut vardır ki bu boyut ise, yani mülk ile adalet arasındaki ilişki birbirini besleyici mahiyettedir. Başka bir ifadeyle, mülkün, bir taraftan üzerine kurulduğu bir kökü, bedeni veya temelinde bir adalet düşüncesi söz konusuysa, diğer taraftan ise aynı mülkü yetkinleştiren dallarında veya organlarında bir adalet düşüncesi söz konusudur. Buna göre adalet bir yönüyle mülkün kökü, diğer yönüyle onun dalı olur. Bu tespitlerin teorik zeminini İbn Haldûn'un sisteminde bulmak mümkündür. İbn Haldun önce varoluşu ve kendinde kuruluşu bakımından, ardından ise kendisini yetkinleştiren tamamlayıcı parçaları bakımından mülkü inceler. Çünkü ona göre mülkün kuruluş süreçleri ile yetkinleşme süreçleri birbirinden farklıdır ve her bir süreç kendisine özgü bir adalet fikrini barındırır.

Mülkün, bir taraftan üzerine kurulduğu bir kökü, bedeni veya temelinde bir adalet düşüncesi söz konusuysa, diğer taraftan ise aynı mülkü yetkinleştiren dallarında veya organlarında bir adalet düşüncesi söz konusudur. Buna göre adalet bir yönüyle mülkün kökü, diğer yönüyle onun dalı olur.

ADALET MÜLKÜN TEMELİDİR

Mülkün kuruluş süreçlerindeki adalet düşüncesi, doğal-denge adaleti anlamında, adalet mülkün temelidir düşüncesinin bağlamına denk düşecek şekilde mizaç teorisiyle açıklanabilir. Çünkü, bir mülk alanının varlığı, oluşum halindeki bir şeyin belirli bir merkezde mizaç edinmiş durumu gibidir. Mizaç ise yalnızca farklı unsurların ya da asabiyetlerin bir oluşumun doğal-denge ilkesine göre bir araya gelmesiyle oluşur. Bir oluşuma veya mülk alanının kuruluşuna katılan asabiyetler, eğer birbirine denk olacak şekilde bir araya gelirlerse hiçbir şekilde o mülk alanının mizacı ortaya çıkmaz. Bu sebeple, oluşuma katılan asabiyetlerden birinin diğerlerine baskın gelmesi ve onları belli bir denge noktasında birleştirerek bir tür doğal-denge adaletine ulaşması zorunludur. Bugün buna adalet demektedir; ancak Platon başta olmak üzere, sosyo-politik alana içkin farklı unsurlar arasındaki bir düzenin asgarî koşullarına ulaşma arayışında olan siyaset düşünürlerinin çoğu, bu adaleti tereddütsüz onaylarlar. Böylece sosyo-politik bağlama aktarılan mizaç teorisine göre kurulu bir mülk alanına içkin farklılıklar ya da asabiyetler, aynı zamanda bir mücadele alanının doğal-denge noktasında birleşmesinin örtük ifadesini de verir. İşte, bu denge durumu, mülkün varlığını önceleyen -en azından onunla eşzamanlı- bir tür doğal-denge adaleti olarak onun kökü, bedeni ve temelidir. Çünkü, bu oluşum sürecinde, öznenin adalet ilkesine göre yapılanan bir eylemi olarak onun yönetim tercihlerine ve bu tercihlerinin de çıplak-güç dışındaki referans kaynaklarına taalluk eden yasaların burada bir işlevselliği yoktur. Aksine daha çok çıplak gücün, iktidarın ve otoritenin merkezine ulaşma rekabetine taalluk eden ve üzerinde tasarruf edilemeyen doğal yasaların belirleyiciliği vardır. Dolayısıyla bu tür adalet, öznenin bir eylemi veya tercihi olmaktan ziyade özne oluşturan süreç olarak, daha doğru bir ifadeyle, kelimenin tam anlamıyla öznenin kim olacağına karar veren bir adalet olarak onu önceler.

Burada oluşum halindeki mülk ile onun kökleri durumundaki asabiyetler arasındaki ilişki, başka bir şekilde, klasik felsefenin meşhur madde-sûret teorisi bağlamında, yeniden ifade edilebilir. Kök, yani asabiyetler, maddeye denk gelirken, mülkün kendisi ise rekabet halindeki asabiyetlerin asgarî bir düzen biçiminde sûret edinmiş haline karşılık gelir. Bir sûret olarak mülk bağlamına taşınan bu doğal oluşum süreci, aynı zamanda asgarî bir düzen sağlayan çıplak bir güç olarak yasanın kuruluşu süreciyle de özdeşleşir. Bu niteliğiyle asabiyet, mülk ve yasa arasındaki madde-sûret ilişkisinde ortaya çıkan doğal-denge adaleti, çeşitli referans kaynaklara dayalı normlarla oluşan siyasal uzlaşmaların ya da

sûretlerin henüz üzerinde tasarrufta bulunmadığı salt teorik bir durum veya öznenin çıplak-güç dışındaki çeşitli referanslara dayalı yasanın öncesine düşen, dolayısıyla öznenin tercihe dayalı bir eylemi olmak yerine, siyasî adalet öncesi zorunlu bir pratiği olarak anlaşılmalıdır.

Bunun günümüzdeki en iyi örneği Suriye devleti olabilir. Çünkü bugün Suriye, mizacını kaybetmiş bir devlettir. En azından oluş ve kuruluş sürecinde edindiği varsayılan mizaç, içi boş bir forma/sûrete dönüşmüştür. Aslında şöyle de denilebilir; Bugün Suriye’de olup biten her şey, onun 20. yüzyılda yeniden edindiği mizacındaki doğal-denge adaletini kaybederek içi boş bir forma/sûrete dönüştüğünü ifşa etmekten ibaretir. Yani, yukarıdaki bağlama yerleştirildiğinde Suriye, esasında siyasî adaleti kaybettiğinden dolayı doğal-denge adaletinde köklenen mizacını kaybetmiş değildir; aksine siyasî adaleti önceleyen başlangıç durumundaki doğal-denge adaleti ortadan kalktığından dolayı mizacını kaybetmiştir. Çünkü Suriye’nin başlangıç durumundaki mizacının maddesi olarak onun doğal denge-adaletine katılan unsurlar özetle şu şekildedir;

- 1) Etnik unsurlar bakımından %85’e yakın Arap, %9’a yakın Kürt, %4’e yakın Türkmen ve %2’ye yakın ise diğer etnik gruplar,
- 2) Dinî unsurlar bakımından %87’e yakın Müslüman, %10’a yakın Hristiyan ve %3 civarında Dürzîler,
- 3) Mezhepsel yaklaşımlar bakımından ise %75 civarında Sünnî ve %12 civarında Nusayri. Bugün çözülmeye uğrayan mülkün başlangıç durumundaki mizacı dikkate alındığında bu veriler, çok ve güçlü oluşları bakımından Arap asabiyetiyle Sünnî asabiyetin; az ve güçlü oluşları bakımından Nusayrî ve Hristiyan asabiyetlerin; diğerlerinin ise az ve zayıf oluşları bakımından mizacındaki unsurlar olarak mülkün maddesini oluşturdukları söylenebilir. Mülkün maddesi olarak onun kuruluşuna katılan bu unsurlar arasındaki doğal-denge adaleti veya mizaç, çoğunluk ve güçlülük kodlarının merkeziliğinde aynı anda

- 1) Arap milliyetçiliği ve
- 2) İslam¹ referanslarına gönderimde bulunan siyasal bir rejimin söyleminde gerçekleşir.² Buna göre Suriye’deki mülkün mizacı, çoğunluk, güçlülük, azınlık ya da zayıflık olarak onun varlığına katılan etnik, dinî ve mezhepsel tüm unsurlardaki yasa kurucu iradelerin, çoğunluk ve güçlülük kodlarının referansı ile baskın gelen asabiyetin merkeziliğinde oluşan bir mizaçta ya eritilerek ya da askıya alınarak örtüşmesiyle kurulmaktadır. Bu sebeple, mizacın baskın karakterinin veya

Bugün Suriye, mizacını kaybetmiş bir devlettir. En azından oluş ve kuruluş sürecinde edindiği varsayılan mizaç, içi boş bir forma / sûrete dönüşmüştür.

¹ Nusayrî olan Hafız Esad sosyo-politik kodları iyi bir şekilde okuyarak bir yandan çoğunluk olan Sünnîleri teskin etmek diğer taraftan kendi pozisyonunu da meşrulaştırmak için 2012 yılına kadar yürürlükte kalan 1973 Anayasasının üçüncü maddesinin a fıkrasını “Suriye Devlet başkanının dini İslam’dır” (*Dinü reisi’l-cumhuriyyeti el-İslâmî*) şeklinde, b fıkrasını ise “Yasamanın kaynağı İslam fıkhıdır” (*el-fıkhü’l-islâmîyyü masdarün reisiyyün li’t-teşrî’i*) şeklinde belirlemektedir. Bu maddeler 2012 anayasasında da aynen korunmuştur.

² Hafız Esad’ın iktidarı kurma söylemindeki bu referanslara üçüncü bir gönderim daha ilave etmek gerekir ki bu da “İsrail karşıtlığı”dır. Dolayısıyla mezhepsel yaklaşım bakımından *azınlık* kategorisine mensup olan Hafız Esad, bu üç unsura aynı anda gönderimde bulunarak mezhepsel çoğunluğu temsil eden Sünnî Arapların desteğini almasını sağlamıştır. Bkz. Nikolas Van Dam: *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*, s. 40.

unsurunun varlığı bir yönüyle diğer unsurlarının varlığına bağlı olduğu için hiçbir durumda onların yokluğu üzerine inşa edilemez.

Ancak daha başlangıç durumundaki mizacında bile Suriye'nin doğal-denge adaletine bir dengesizlik unsuru eklenir. Çünkü yönetici aile mezhepsel yaklaşım bakımından azınlık kategorisine mensup olduğu halde, çoğunluk adına iktidar konumlarına yerleşir. Aslında bu sorun Ortadoğu devletlerinin çoğundaki kronik bir doğal-denge adaleti sorunuudur. Başka bir ifadeyle, Ortadoğu'daki mülk alanlarında doğal-denge adaleti oluşmadığı için buradaki devletlerde istikrarlı bir mizaç da oluşmamaktadır. İşte mülkün kökü, bedeni ya da temeli olan adalet, mülkün hangi madde üzerine kurulduğunu açıklayan ve sosyo-politik ya da siyasî adaletin öznesinin kim olacağını belirleyen bu doğal-denge adaletidir. Böylece doğal-denge adaleti, aslında, bütün mülk alanlarının ortak bir kökü olarak onları birbirine benzeştirir. İbn Haldûn'un da belirttiği üzere, bu ortak mülk kategorisini yalnızca çıplak bir güç referansına sahip tabii mülk ya da doğal mülk olarak isimlendirebiliriz.

Mülkün kökü, bedeni ya da temeli olan adalet, mülkün hangi madde üzerine kurulduğunu açıklayan ve sosyo-politik ya da siyasî adaletin öznesinin kim olacağını belirleyen bu doğal-denge adaletidir.

MÜLK ADALETİN TEMELİDİR

Buna karşılık siyasî adalet, tabii/doğal mülkün yetkinleşme sürecinde oluşan dalları, organları ya da direkleridir ve yetkinleşme süreçleri bakımından onların nasıl farklı sùretler edinerek birbirinden ayrıştığını gösterir. Çünkü, ilkinden farklı olarak bu, mülkün kuruluşu süreci değil, aksine zaten kurulu bir mülk alanını ya da doğal-denge adaletini varsayan bir yetkinleşme sürecidir. Yetkinleşme süreci olmadığı sürece doğal-denge adaleti, öznenin tercihe dayalı bir eylemi olmaktan, yani kelimenin tam anlamıyla bir adalet olmaktan başka bir şey olarak kalacaktır. Buna karşılık, -İbn Haldûn'un tespitiyle- yalnızca asabiyetin salt çıplak gücüne dayanan organsız bir beden ve dalsız bir kök olacaktır. Siyasî adalet, doğal-denge adaletine dayalı mülk alanında özne olarak ortaya çıkan bu gücün, köken ya da kök olarak içerdiği tüm farklılıkların varoluşlarını güvenceye alan dinî ya da akli ilkeler ve yasalar eşliğinde yetkinleşmesiyle mümkün olur. Bu anlamda dini ya da akli referans alan yasalar, siyasî adaleti hem temin etmek hem de güvenceye almak içindir. Dolayısıyla, siyasî adalet, gücün salt bir tahakkuk biçimi değil, zaten tahakkuk etmiş bir mülk alanı olarak gücün, aynı zamanda belirli bir mahiyetle farklılaşarak yeniden tahakkuk etme biçimidir. Bununla birlikte, esas alınan değerlendirme ölçütleri bakımından da iki adalet türü arasında bir fark vardır. Doğal-denge adaletindeki çoğunluk ve güçlülük ölçütüne karşılık, siyasî adalettaki ölçüt ise yasa ile yasanın refe-

rans noktaları arasındaki ilişkinin mahiyeti ve bu mahiyetin kaynakları bakımından zenginliğıdir.

Bu sebeple, adaletin temeli olması bakımından mülk kavramı müracaat ettiği referans kaynaklar bakımından -İbn Haldûncu bir tasnifle- çeşitli sıfatlar alır; Tabiî mülk, aklî ya da siyasî mülk ve dinî mülk ya da Hilâfet. Daha önce, siyasî adaleti, öznenin tercihe dayalı bir eylemi olarak tanımlamıştık. Siyasî adaletin sıfır noktası olarak değerlendirebilecek tabiî mülk kategorisi -ki burası mülk adaletin temelidir- tespitindeki temeldir- öznenin henüz herhangi bir organ edinmemiş ya da dallanmamış salt çıplak bir güç arzusuna müracaat eden mülk kategorisidir. Aklî ya da siyasî mülk kategorisi ise, her ne kadar kendinde tek bir kategori olsa da, müracaat ettiği referans kaynaklarının zenginliğı bakımından geniş bir yelpazeye yayılabilir. Bu yelpazenin iki uç noktası ifade edilirse, biri yalnızca kendi şahsî menfaatlerini referans alan, yani doğal-denge adaletiyle ortaya çıkan öznenin kendi şahsî isteklerini tüm tercihlerinin ve kendi varlığına dâhil tüm farklılıkların temeline yerleştirerek onları daha çok öncelediğı bir mülk kategorisidir. Bu kategoriyi tabiî mülk kategorisinden ayıran şey, onun, öncelikli olmasa da diğerlerini şu ya da bu şekilde dikkate almasıdır. Aklî mülkün diğer bir ucu ise, içerdiği ve yönettiğı farklılıkların menfaatlerini temel olarak kabul eden, onları kendi şahsî isteklerine önceleyen mülktür. Bununla birlikte bu iki uç arasına yerleşen daha kararsız mülk biçimleri vardır, ancak hepsinde de belli bir ölçüye kadar şahsî istekler ya öncelenen ya da ötelenen bir formatta söz konusudur. Çünkü şahsî isteklerin tam olarak sıfırlandığı mülk kategorisi hilafettir.

Dolayısıyla, aslında, dinî mülkün tek bir kategorisi vardır ki o da hilâfettir. Fakat aklî mülk kategorisi altında değerlendirilmesinde de hiçbir sakınca olmayan dinî mülk şeklindeki bir kategori, en azından ismi itibariyle de olsa, ayrıca değerlendirilebilir. Bu anlamda dinî mülk, aklî ölçüt olarak kabul eden çeşitli referanslara ilave olarak dinî yasaları da referans alan bir mülk kategorisine işaret eder. Başka bir ifadeyle, bu mülk, aklî siyasetin dışında bir yerde değil, onun sınırlarını genişleten ilave bir referans olarak görülmelidir. Aklî mülkün referans zenginliğı anlamına gelen bu genişleme, tabiî mülk ile hilafet arasındaki bir geçiş de temsil eder. Çünkü bu iki kategori, esasında, mülkün iki uç noktasını temsil ederler. Tabiî mülk, aklî ve dinî referanslardan tamamen arınan salt bir güç arzusuna dayalı bir yönetimi, hilafet ise şahsî arzuların tamamen arınan en kuşatıcı aklî ve dinî yasalara dayalı bir yönetimi temel alır. Dolayısıyla kişisel arzular, istekler ve menfaatlerden arındırılmış bir

Doğal-denge adaletindeki çoğunluk ve güçlülük ölçütüne karşılık, siyasî adaletteki ölçüt ise yasa ile yasanın referans noktaları arasındaki ilişkinin mahiyeti ve bu mahiyetin kaynakları bakımından zenginliğıdir.

mahiyet olarak hilâfet, dinî siyasetin gerçek işareti karşılık gelir. Kişisel ve öznellikten bu şekilde arındırılmış bir hilâfetin tahakkukunun mümkün olup olmadığı sorusu, burada hakkı verilebilecek bir soru değildir. Ancak hilafetin mülke dönüştüğü ilk dönemlerden beri bu soruya verilen cevaplar bir şekilde kuşkuludur. Elbette ki bu kuşku, referans kaynağı din olan yasaların bir mülk alanında işlevsel olup olmayacağına dair bir kuşku değildir. Nitekim bu gerekçeyle dinî mülkün aklı mülk kategorisine dahil olduğunu belirttik. Bu sebeple olsa gerek, İbn Haldûn, Müslüman yöneticiler özelinde referans kaynakları bakımından her biri diğerinin temelini yerleşen yasaları şu şekilde tasnif eder:

- 1) Zorunlu olarak salt bir asabiyete ve güce dayalı yasalar,
- 2) Doğal olarak varolan sosyo-politik yasalar
- 3) Ahlâkî normlar veya yasalar,
- 4) Dinî yasalar.

Peki, bu tasnifte ve anlatılanlarda mülk ile adalet arasındaki temel ilişki nedir? Bu tasnifte, ilki tabii mülke, yani temeli doğal-denge adaleti olan ve kendisi de siyasî adaletin temeli haline gelen mülke karşılık gelen bu yasalar, mahiyet bakımından gittikçe yetkinleşerek daha zengin referans kaynaklarına ulaşırlar. Buna göre, aklı ya da dinî olsun, mülkün bütün sûretlerini mümkün kılan zorunlu temel, beden ya da kök, doğal-denge adaletiyle özneleşen bir asabiyetin salt çıplak gücüne dayalı tabii mülktür. Bununla birlikte, yalnızca şahsî arzularıyla özneleşen bir kök olarak tabii mülk, bu öznenin tercihlerine dayalı eylem biçimleri, yani referans kaynakları bakımından iktidarı kullanma biçimleri olarak aklı mülk-siyasî mülk, dinî mülk veya hilafet biçimlerinde kendisini yetkinleştiren organlar veya dallar edinir. Organları ve dalları itibarıyla mülk ise yalnızca iktidar talebiyle ilişkili değil, aynı zamanda onun sürdürülebilirliğine ve yetkinliğine ilişkin bir iktidar tercihiyle ilişkilidir. İktidar tercihi, doğal-denge adaletiyle mizacı oluşan bir mülk alanının içerdiği farklılıklar ve yönetilenlerle ilişkisi içinde ortaya çıkan siyasî adaleti belirler. Öznenin eylemi olarak siyasî adalet ise öznenin şahsî istek ve arzularını sınırlayan hilâfet kategorisinde en geniş içeriğine kavuşur. Böylece -tıpkı klasik filozofların felsefeyi tanımlarken “İnsanın gücü ölçüsünde Allah’ın fiillerine benzeme çabasıdır” şeklinde yaptıkları tanım gibi- yetkinleştirici bir gaye olarak siyasî adalet devlet gibi kurumsal yapıların, eylemlerinde gücü ölçüsünde Allah’ın fiillerine benzeme çabası olarak tanımlanabilir. İşte bu tür bir adaletin varlığı, mülk ya da onun belirli bir sûreti olan devletin varlığında köklenebilir.

Kaynaklar

- Aristoteles, Eudemos’a Etik, trc. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi, s. 197,1999.
- İbn Haldûn, Mukaddime, thk. Ali Abdülvâhid Vâfi, Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1981. c. II, s. 725.
- İbn Sinâ, Kitâbu’n-Necât, thk. Macid Fahri, Beyrut: Dârü’l-Âfâki’l-Cedide, s. 339, 1982.
- İmam Şafiî, er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dârü’t-Türas, 1979.
- Kamuran Gökdağ, İktidar Teolojisi, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 192-203, 2019.
- Kindî, Felsefî Risâleler, tr. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 178-190, 2018.
- Nikolas Van Dam, Suriye’de İktidar Mücadelesi, trc. Aslı Falay Çalkıvık-Semih İdiz, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 40, 2000.
- Platon, Devlet, trc. Sabahattin Eyüpoğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 85-95, 2010.

Şair ve Devlet

DOÇ. DR. ADEM POLAT

YIRMİNCİ yüzyıl, aydınlanma hesaplaşmalarının aşağı yukarı bitirilmesiyle, kutsalın yerine yasalın rasyonel tercihe yöneldiği bir devre kapı aralar. Yasa koyucu, uygulayıcı ve karar verici mekanizma insan değil; insanın boyun eğdirilmiş siyasî kanaatleridir. Arendt'in şiddetin yüzyılı olarak nitelediği bu çağ, tarihsel devamın/zorunluluğun modern devlete geçerken yaşadığı sancuları dile getirmesi bakımından Marks'ın şiddetin tarihin ebesi olduğu yolundaki tarih fikrine¹ üzücü numuneler ve siyasî örnekler sunmuştur. Modern iktidar algısı, böylelikle birçok farklı sorgulama tarzını önümüze koyar. Radikalleşen iktidar ve iktidara dâhil olma endişesi, kendini meşrulaştırıcı bir özne fikrinden yasal 'biz' tümeline yönelirken; acaba tarih-iktidar ve şiir ilişkisinde, 20. yüzyıl entelektüelinin trajedisini dillendirebilmek ve bunu Foucault-gil bir anti-temelciliğe bağlayabilmek mümkün mü? M. Foucault'nun cinselliğin tarihi, akıl hastaları ve hapishaneler üzerine yaptığı çalışmalar, iktidar olgusunu denetim ve kontrol çerçevesinde meşru katılımıla gerçekleşmiş veya kurulmuş bir mekanizma olarak suçun cezalandırılma biçimiyle de ilişkili olduğu düşünülürse, suç bir 'şey'e göre tanımlanmalı ve ceza belirli bir alıkoyma ya da şiddete olanak tanıyabilmelidir. Dolayısıyla 'suç'un cezaı gerektirdiği durum, toplum-birey-entelekt arasındaki modern çağ etkileşiminde, bazı problemleri göz önüne almayı gerektirir.

Bu bağlamda M. Foucault, suçun günahı değil; toplumsal olana yönelik zararı temsil ettiğini belirtir.² Yani suçlu toplum düşmanıdır. Rousseau'nun toplumsal sözleşmesinin dışında kalan şey veya Mon-

¹ Gülbanu Altunok, Şiddetin Eleştirisi Olarak İktidar: Arendt ve Foucault, Doğu Batı, S:43, 2007, ss. 51-74.

² Michel Foucault, Büyük Kapatılma, (çev. Işık Ergüden & Ferda Keskin), Ayrıntı Yay., 3.bs., İst., 2011, s. 219.

Modern iktidar söz konusu olduğunda, öteki olarak kavranan bir ferd değil, tanımlanmış ve kontrol altına alınmış birey söz konusudur. Bu bağlamda hapisane, hastane, atölye ve okul; insanı özgürleştiren ve 'kâmil-insan' olması yönünde bir araç değil, aksine birey üzerinde tahakküm kuran, onu alıklaştıran bir mekanizma işlevi görmektedir.

tesquieu'nun yasal erke yönelik bölüştürmeden doğan gücün dışında kalan şey, toplumsal olanın karşısında yer alan alternatif kanaati temsil etmiştir. Denilebilir ki kanun şartları, tarihsellikte belirlenmiş bir mekanizmanın toplumsal sürdürülebilirlik alanı veya günümüzdeki anlamıyla demokrasi; kamusal alan ve insan hakları gibi yasal denetim altındaki özneye, ceza veya akıl-dışılık tehdidiyle yaptırım uygulayabilen bir mekanizmanın yirminci yüzyıldaki artık iyiden iyiye yerleşmiş bir iktidar olgusuyla belirlenmiştir. Modern Çağ'da askerî, okul ve hastaneye ilişkin yönetmelikler; bedenün işlemlerini denetlemeye ve düzenlemeye yönelik deney sonucu oluşturulmuş teknik-siyasal siciller, bir 'nesne' olarak bireyin üzerinde deneyim kurulması ve onun tanımlanması yönünde 'itaatkâr bedenler' söylemine ışık tutar.³ Çünkü modern iktidar söz konusu olduğunda, öteki olarak kavranan bir ferd değil, tanımlanmış ve kontrol altına alınmış birey söz konusudur. Bu bağlamda hapisane, hastane, atölye ve okul; insanı özgürleştiren ve 'kâmil-insan' olması yönünde bir araç değil, aksine birey üzerinde tahakküm kuran, onu alıklaştıran bir mekanizma işlevi görmektedir.

Modern Avrupa'da geliştirilen 'iktidar' ve 'tahakküm' biçimlerinin tarihsel incelemesi yapıldığında, Hristiyanlara-Pagan uygarlığına kadar götürülebileceğimiz süreç göze çarpar. Öteki karşısında geliştirilen 'barbar' söylemi, Eski Yunan'dan beri karşılığını bulmuştur. Nietzsche'nin ifadesiyle; 'Farklı düşünenlerden nefret etmek, farklı düşünenleri cezalandırma iradesi geliştirmek Hristiyanlara ait hasletlerdir.'⁴ Modern Batı uygarlığının bu yönlü bir karşıtlık ilişkisi içerisinde olması, iktidarı özelinde meşruiyetini sağlamak adına geliştirdiği imgesel söylemlerdir. Batı-dışı, modernleşmiş ülkelerde de işletilen iktidar mekanizması aynı despotik yönelimin bir sonucudur.

İşte iktidarın sürekliliğini ilgilendiren bir mesele olarak M. Foucault'ya göre bireyin tehlikeli potansiyeli (*bu potansiyel özgür eylem alanına gönderme yapar*) iktidar ve ceza aygıtlarınca denetlenir.⁵ Belirli bir zaman kesitinde belirli bir mekânda 'kapatılma' yani hapisane ya da tımarhane, söz konusu iktidar odağının tarihin erken dönemlerinden beri suçlu-akıl hastası ayırt etmeksizin uygulanırken, on dokuzuncu yüzyılın başlarında bir kurumsal aygıt olarak hapisane doğmuştur.⁶ Bu durumu, 'delilik' olgusuyla da beraber düşünen Foucault, 'kapatılma'yı büyük korku olarak çağın dehşet imgesi, kendi kendini dayatan ve kentlerin uzağındaki miskinane değil; kentin karşısındaki cüzzam olarak görür.⁷ Hapisane, ceza sisteminin vazgeçilmez parçası olup dışarıdaki ve içrideki olgusunu da bu bağlamda akıl-akıl dışılık ve insan eylemi-yasa

³ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 7.bs., Ank., 2017, s. 209.

⁴ Nietzsche, Deccal, (Çev. Yusuf Kaplan), Külliyat Yay., İst., 2017, s. 36.

⁵ Age., s. 223.

⁶ Age., s. 126.

⁷ Michel Foucault, Deliliğin Tarihi, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 7. bs., Ank., 2017, s. 514.

perspektifinde başka bir tartışma alanına doğru kaydirmiştir. Elbette sanatkârın da yolunu bu mekanizmanın çarklarıyla kesiştirmesi, yirminci asrın aynı zamanda iktidar-yasa-şiiir ilişkisinde önemli bir durumdur.

Türk şiirinde, Necip Fazıl Kısakürek'in 1943-1961 yılları arasındaki mahkûmiyetleri dikkate alındığında şiir-iktidar ilişkisini M. Foucault'daki büyük kapatılma olgusuyla ve başka bir açıdan hapishaneyle ilişkilendirmek, yazınsallık bakımından önemli bazı ayrıntılar verebilir. Necip Fazıl'ın "Zindandan Mehmed'e Mektup" şiirinde söz konusu açıdan M. Foucault'nun özele indirilmeyen hapishane fikrinden hareketle şiir-iktidar ve ceza fikriyle nasıl ilişkili olduğuna yönelik bir sorunsallaştırma; sanatkârın yasal otorite karşısındaki yazınsal bilinçle devam eden tepkisini ya da politik düzenin reddi açısından bazı temel meseleler ortaya koymaktadır. Çünkü şiir dilindeki direnç, aynı zamanda üretim sahibi öznenin de arka planını ifade eder. İş gelip de insanî sorumluluktan çıkıp sisteme ve sistemin ihlaline yönelik illegal gerekçelere dayanan politik bir karşı çıkış paradigmasına dönüşünce; bir yerden sonra mahkûm edilen şiir mahkûm eden/alıkoyan ise duvarlar olmuştur.

Kapatılma, yasal iktidarın ceza aygıtı olarak bireylerin tüm yaşamlarını çevreleyen belli yaşamsal koşullara boyun eğmeye zorlanarak bağlandıkları ceza aygıtının⁸ caydırıcılığıdır. Bütün fertlerin iradesini kendi bünyesinde toplayan modern iktidar, 'genel irade'yi temsil etmektedir. Nurettin Topçu'nun ifadesiyle; 'Ferdin sosyal devlete hazırlanması, onun şahsiyetiyle hürriyetinin ilk yarayı almasına katkıda bulunur.'⁹ Toplum ve bireyin refahı adına iktidarın kendinde topladığı irade, esasında bireyi tahakküm altına almanın yöntemidir. Birey adına karar veren, yaptırımında bulunan, bilkuvve ve bilfiil onun adına hareket eden bir iktidar mekanizması mevcut ise, iradeleri devlet tarafından devralınmış ve 'modernlik hapishanesi'ne mahkûm edilmiş insan toplulukları karşımızdadır artık. Bu bağlamda M. Foucault bir disiplin uygulaması olarak hastanelerin, tımarhanelerin, öksüz yurtlarının ve fabrikaların sanayi ve kapitalist toplumun işleyişinde rol sahibi büyük bir toplumsal biçimin parçası olduğunu iddia eder.¹⁰ Bu, tamamen negatif bir dışlama şeklinde olmamakla beraber iktidarın izin verdiği biçimde içeride ve dışarıdaki eylem alanının, sınırlarının yine iktidar tarafından belirlenmesidir. Necip Fazıl da tıpkı diğer yirminci yüzyıl entelektüelinde olduğu gibi politik tavrın sonucu olarak birtakım meselelere karşı duyduğu rahatsızlığı gerek siyasî bir araç olarak kullandığı şiir/yazınsallıkla, gerekse aksiyon pratiğine alınmış eylem alanıyla iktidarın çatışma bölgesine girer. Çünkü toplum korunmalıdır. Nasıl ki bir akıl hastası, çevresel tehdit

*Birey adına karar veren,
yaptırımında bulunan, bilkuvve
ve bilfiil onun adına hareket
eden bir iktidar mekanizması
mevcut ise, iradeleri devlet
tarafından devralınmış ve
'modernlik hapishanesi'ne
mahkûm edilmiş insan
toplulukları karşımızdadır
artık.*

⁸ Aynı yerde

⁹ Nurettin Topçu, İsyân Ahlakı, (Çev. Mustafa Kök, Musa Doğan), Dergâh Yay., İst., 1998, s. 83.

¹⁰ Aynı yerde.

*Hapishane ve kapatılma direkt
şair dilini manipüle etmek için
değil; sisteme boyun eğdirilmiş
öznenin fenomen alanına
yönelik bir sınırlandırma
çabasıdır. Şaire tanınan
dünya, duvarların arkasındaki
kapatılma hissidir.*

olmaması için tımarhaneye gönderiliyorsa şair de kitleleri yönlendirme potansiyelini kullanıp kalabalıkları harekete geçirebilme imkânına sahip olabilir. Octavia Paz'a göre söylemek gerekirse 'ideolojilerle düşünce ve fikir olarak adlandırdığımız her şey bilincin en yüzeydeki katmanlarını oluştururken şiir varlığın en derin sularında yaşar. Şiir toplumun yaşayan dili, onun efsaneleri, düşleri ve derin arzuları, yani dilin en güçlü ve gizil eğilimleri tarafından beslenir.'¹¹ İşte ideoloji ve fikirlerin üst katmanındaki güçlü ve gizil eğilimler, iktidarın toplum adına tasarladığı her şeye açık bir tehdittir. Başka bir deyişle şairin dilinden korunması gereken, iktidarın sistematik olarak yerli yerine oturttuğu toplum düzenidir. Hapishane ve kapatılma direkt şiir dilini manipüle etmek için değil; sisteme boyun eğdirilmiş öznenin fenomen alanına yönelik bir sınırlandırma çabasıdır. Şaire tanınan dünya, duvarların arkasındaki kapatılma hissidir. Bu his Necip Fazıl'da şöyle dile gelir:

Bir âlem ki, gökler boru içinde!

Akıl, olmazların zoru içinde.

Üstüste sorular soru içinde:

Düşün mü, konuş mu, sus mu, unut mu?

Buradan insan mı çıkar, tabut mu?¹²

Necip Fazıl'da ceza niteliği açısından siyasî bir hüküm olarak görülen hapishane ve kapatılma, yine M. Foucault'ya göre ele aldığımızda iktidarın tümüyle özgürlüğü belirleme eğilimiyle ilişkili olduğu görülür.¹³ Şairin düşünme, konuşma, susma ve unutma düzleminde gidiş gelişleri, boyun eğmiş bir özne olarak hâlâ söylemek istediklerini muhafaza eder. Fakat şairin dışarı tarafından terk edildiği içerdeliğinde, Gaston Bachelard'ın içerisi ve dışarıyı diyalektiğinde uzamı, korkunç bir dışardalık-içerdelik olarak görmesi¹⁴ bağlamında, içerde de sürdürülen dışardalığın yani alıkonulan dış dünyaya ait her şeyin kapatılmayla tetiklendiği görülür. Dolayısıyla dışarıdakinin merak edilışı, başka türlü söylemek gerekirse dışarıya ait umudun ve merakın sürdürülmesi, özgürlüğü yasal çerçevede kesintiye uğramış şairin, aynı zamanda akıl-akıldışılık diyalekt bölgesine olan yakınlık mesafesini de ilgilendirir. Bilakis kapatılma, ihlal edilmiş bir rasyonel buyruğun, kanunun ya da iktidar uygulamasının varlığına işaret ettiği için şair, fikirler, arzular ve hisler noktasında da damgalanmıştır. Yine M. Foucault'ya göre söylersek: 'İnsanî varlıklar maddî tarihte sırta kadem basmazlar. Tam tersine, hakiki insanî tarih, bu şekilde anlaşılan tarihtir, çünkü onu inşa eden soyut metafizik özne

¹¹ Octavia Paz, *Yay ve Lir/Şiir Nedir?*, (çev. Ömer Saruhanlıoğlu) Era Yay., İst., 1995, s. 40.

¹² Necip Fazıl, *Çile, Büyük Doğu Yay.*, 73. bs., İst., 2012, s. 420.

¹³ *Büyük Kapatılma*, s. 75.

¹⁴ Gaston Bachelard, *Uzamanın Poetika-* sı, (çev. Alp Tümertekin) İtaki Yay., İst., 2008, s. 311.

değil, eylemlerinin maddî etkileşimi dâhilinde oluşturan maddî insanî varlıklardır. Sahneden çekilen şey gayr-i insanî özne ve onunla birlikte, Mutlak Özne'nin ilerleyen açılımı olarak totalleşen ve tarih-dışı Hegelci tarih vizyonudur.¹⁵ M. Foucault'nun insana yüklediği anlamın, tarihin de üstünde bir özne nosyonu olduğu farz edilirse, kapatılma olgusu da bu dünyada bireysel varoluşa yönelik bir zapt etme olarak algılanabilir. Zira kapatılma, öznenin, tarihin ve tarihe yön veren gücün/iktidarın uygulama alanından çıkarılmasına yönelik bir ceza biçimi şeklinde görülebilir. Mekanizma bir yolunu bularak kendi çizdiği yasal şartların aykırısında yer alan eylemi reddeder.

(...)

*İnsanlar zindanda birer kemmiyet;
Urbalarla kemik, mintanlarla et.*¹⁶

Necip Fazıl'ın yukarıdaki dizelerinde geçen 'kemmiyet' sözcüğü dikkate değer bir açar ibaredir. Kemmiyet sayılabilen ve niceliksel olanı işaret ederek niteliği ortadan kaldırır. Bu bağlamda M. Foucault, hapis-hanenin direkt negatif bir dışlama biçimi olduğunu kabul etmez; fakat iktidara ortak insanların mutabakatıyla ceza ve disiplinin iktidar eliyle yapılmış bir tahakküm olarak değil de, ortak bir diyalog zemininde iktidara dâhil olup ortak eylemde bulunmakla açıklar.¹⁷ O hâlde Necip Fazıl'ın 'kemmiyet' olarak vurguladığı kapatılan özne/öznelerin iktidar mekanizmasında yer almaları mümkün olmayacağı için; sayılabilen ve kapatılan insan güruhu aynı zamanda toplumsal, politik ve tarihsel olanın dışına çıkarılmış farz edilebilir. Yine entelektüel bir tepkiyi ifade etmesi bakımından Necip Fazıl'daki 'kemmiyet' vurgusu, Attila İlhan'ın Duvar şiiriyle mukayese edildiğinde İlhan'ın şu dizeleri dikkat çekicidir:

(...)

*ya biz idam duvarınız karşımızda çok adam öldürdüler
onlar hep döküldü biz hep ayakta kaldık
temelimiz kanla beslendi ama nedense hiç uzamadık
öyle bakmayın bu yaralar şerefli yara değil
getirirler vururlar biz öyle dururuz
yağmurlar gözyaşı bulutlar mendil
elimizden ne geldi de yapmadık
ah öyle bakmayın utanırız utanırız kahroluruz*¹⁸

*Duvar hissizliği ve
tepkisizliğiyle cezaya şahittir.
Duvar sistemin şu ya da bu
sebeple yaptığı insana dönük
cezalandırmada, bir yerden
sonra sivil itaatsizlik bile
göstermekten aciz obje olarak,
entelektüel tepkinin boyun
eğdirilmiş, özne boyutundan
dahi düşürülmüş, daha aşağı
itilmiş bir edilgen durumudur.*

¹⁵ Christopher Falzon, Foucault ve Sosyal Diyalog/Parçalanmanın Ötesi, (çev. Hüsamettin Arslan) Paradigma Yay., İst., 2001, s. 71.

¹⁶ Necip Fazıl, age., s. 421.

¹⁷ Falzon, age., s. 80.

¹⁸ Memet Fuat, Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi II, Adam Yay., 14. bs., İst., 2011, s. 594

Elbette duvar, disiplin ve cezanın metaforik bir başka boyutu ile ilgilidir. Duvar hissizliği ve tepkisizliğiyle cezaya şahittir. Duvar sistemin şu ya da bu sebeple yaptığı insana dönük cezalandırmada, bir yerden sonra sivil itaatsizlik bile göstermekten aciz obje olarak, entelektüel tepkinin boyun eğdirilmiş, özne boyutundan dahi düşürülmüş, daha aşağı itilmiş bir edilgen durumudur. Donukluğu ve eylemsizlik tarafıyla iktidarın aracı; M. Foucault'nun belirttiği aygıttır; tıpkı hapishanelerin ve hapishane duvarlarının varlığı gibi. İşte, tarihin dışına çıkarılma, isteyip de olaylara müdahale edemeyen bilincin Duvar şiirinde Attila İlhan'daki tepkisini, ıslah edici mekanizma açısından bireyin/öznenin tehlikeli potansiyelini bertaraf etmek noktasında anlaşır kılar. Yine Necip Fazıl'ın söz konusu şiirinde geçen;

*Duvar, katil duvar, yolumu biçtin!
Kanla dolu sünger... Beynimi içtin!*¹⁹

hapsedilmenin veya dışarıdan gelen yasal buyruğun objesi olarak duvarın şair üzerindeki gerilimi artırıcı araçsal boyutuna gönderme yapar. Yasa ve yasa-dışılık, akıl ve akıl-dışılık kapanında, şair paralel olarak psikolojik dağılmanın da eşiğindedir. Duvar sadece içerisi ve dışarıyı arasındaki fiziksel engeli temsil etmez. Duvar, aynı zamanda aklın, arzusunun ve umudun tutsaklığında, öznenin kapatılmışlığının altında yatan nedenleri, kendi ontolojik yaşam alanını sorgulamasına kadar götürüşüyle ilişkili olabilir. Çünkü ortada suçlanacak birileri varsa bu, nesnesiyle direkt meşru ilişki kuran iktidarın yasal rutinleri değil; şairin dış dünyayla bağını kesen duvarlardır. Çile de işte bu duvarlar arasındaki ontolojik rahatsızlık hâlidir. Velez ki bu, bir hapishane ya da çilehane olsun...

Necip Fazıl'ın şiirindeki tarih-dışılık hissini uyandıran şu dizlere dikkat edilecek olursa;

(...)
*Dakika düşelim, senelik paydan!
Zindanda dakika farksızdır aydan.*²⁰
(...)
*Yeryüzü boşaldı, habersiz miyiz?
Güneşe göç var da, kalan biz miyiz?*²¹
(...)
*Garip pencerecik, küçük, daracık;
Dünyaya kapalı, Allaha açık.*²²

şairin sınırlı insanî varlığa gönderme yaptığı ifadeler, olup bitenler karşısında esasen kapatılmanın veya kapalı kalmanın değil de iktidarın kontrolünde cereyan eden olaylara dâhil olamamanın ya da dışarıdaki toplumsallığa etki edemeyişin rahatsızlığıdır. Bilakis bir entelektüel olarak şairin dış dünyayla kurduğu bağın çoğu zaman âsi bir karakterden, dizginlenmez bir coşkunluktan geldiği varsayılırsa kapatılmanın veya hapishanenin sanatkârdaki iz düşümü daha da farklı bir hâl alabilir. Namık Kemal'in 'Merkez-i hake atsalar da bizi/ KÜRRE-i arzı patlatır çıkarız.' seslenişi, çağın konusu değişse de tarihin dışına atılmak istenen öznenin tepkisini, kolektif bir insan olgusuyla okumaya engel değildir. Dolayısıyla 20. yüzyılı aydınlanmayla beraber bir önceki yüzyıldan ayıran konu değişmemiş, aksine entelektüel gerilimi arttıran ve şair üzerindeki baskıyı iktidar üzerinden devam ettiren mekanizma; Necip Fazıl'daki kapatılma, hapsedilme olgusunu şiir dilinde dışarıdan gelecek çaresiz bir beklenti hâline getirmiştir.

Özellikle tarih-dışılık, iktidarın engellenemez nüfuz edişi bağlamında özne veya sanatkâr üzerinde nasıl bir Foucault tarzı nominalizme dönüşür? İktidardan kaçılabilir mi? İktidar, tarih-dışılığı belirlerken, aynı zamanda tarihi yapıcı bir unsur

olarak aposteriori tecrübe alanında bulgularken; ideolojik, ekonomik ve siyasal pratikleri karmaşık bir strateji ağında ardı ardına sıralarken özneye ne kadar eylem alanı tanıyabilmiştir? Ve yine bir başka boyutuyla entelektin böyle bir mekanizma içinde herkesten farklı söyleme endişesi, özgürlüğe yönelik güvenlik referanslarını tarihe karşı nasıl dayanıklı hâle getirir? Özellikle iktidarı makro düzeyde ele alma söz konusu olduğunda özne için, Nietzsche'nin güç istencinden beri mikro düzeyde bir iktidardan söz etmek mümkün. Bu bağlamda her bireyin, hükmetme arzusunun metafizik açıdan cennetten dahi daha fazlası için kandırılan Hz. Âdem'in çıkarılışında olduğu gibi insana ait bir fitrat meselesi olarak güçten ve kuvvetten düşmeye karşı duyulan, büyük korkudan kaynaklı bir ontolojik özellik taşıdığını iddia etmek zorlama olmaz. İşte özneye ait bu hükmetme arzusunun entelektüel için de daha kışkırtıcı bir egosantrizme dönüşmesinde bir sıra dışılık yoktur. Bilakis Necip Fazıl'ın şiirinin son kısmına dönersek, şairin;

*Ana rahmi zâhir, şu bizim koğuş;
Karanlığında nur, yeniden doğuş...
Sesler duymaktayım: Davran ve boğuş!
Sen bir devsin, yükü ağırdır devin!
Kalk ayağa, dimdik doğrul ve sevin!²⁴*

dizeleri, kapatılma ve içerdelik hissinin an itibarıyla söz konusu olan öznenin boyun eğdirilme şartları ne olursa olsun, entelektüel bir tepki olarak mikro iktidarın kendi varlık farkındalığına yönelik hâle işaret eder. Şiirdeki eylem kipleri 'boğuş-devin-sevin', yarın duygusunu güçlendirebilecek bir ontolojik öykünme olarak kapatılmanın sonuçlarına ve o anki psikolojik arka planına yönelik bir sağaltma teklifidir. M. Foucault'nun iktidarın bizatihi özgür özneler üzerinde gücünü

sağlamlaştırdığı fikrinden hareketle, Necip Fazıl'da direnç, aklî bir refleks neticesinde tarih-dışılık ve akıl-dışılık tehdidine karşı, mikro iktidarını sürdürmek isteyen sanatkârın apriori verili varoluş hâlidir. Bu sağlanamazsa, metalaşma ve şeyleşme, her insanî farklılık ve fark edilirlilik için bir tehlike olarak belirir. Şeyleşme, siyasî anlamda da kanaatleri herkesleşmiş boyun eğdirilmiş özneye bağlanabilir ki var olan dünyanın normallığı veya metalaşmış tek tip insan varlığı, artık entelektüel bir rahatsızlık olmaktan çıkar. Aydınlanmanın ayağa kaldırdığını iddia ettiği insan, acaba herkesleşmeyle toplumsal olgunun güvenliği için zincire mi vurulmuştur?

SONUÇ

20. yüzyıla damgasını vuran siyasî gelişmeler ve modern devletin ortaya çıkışı, yasanın epistemolojik sınır taşlarını belirlerken, bireyin toplumsallık içinde özgürlüğünü ve iktidar karşısındaki pozisyonunu da sorgulanır hâle getirmiştir. Dolayısıyla yüzyılın şartlarını en fazla içselleştiren veya aklî melekelerle sorgulayan entelektüeller ve sanatkârlar için de bu, ayrıca tartışılmaya değerdir. Çünkü 20. yüzyıl, düşünsel çoğalmanın ceza ile sıklıkla yan yana geldiği bir yüzyıldır. Bu bakımdan iktidarın, olgu değeri olarak M. Foucault'nun anti-temelci fikirleriyle nitelenen, kapatılmanın/hapishanenin araçsal/aygıtsal fonksiyonu, söz konusu yüzyılın entelektüelinde olduğu gibi Necip Fazıl'ın üzerinde de bir gerilim boyutunu açığa çıkarır. İşte özne olarak şairin de 'kapatılma' karşısında dile getirdiği tepki, modern zamanın şair üzerindeki etkisinin ne tür bir iktidar problemine dönüştüğünü ve duyulan rahatsızlığı dile getirir.

¹⁹ Necip Fazıl, age., s. 421

²⁰ Aynı yerde

²¹ Age., s. 422

²² Aynı yerde

²³ Aynı yerde

²⁴ Aynı yerde

Siyasetnameler ve Devletin Temelleri

SELİM CERRAH

TÜRKİYE yeni bir dönemin eşiğinde, anayasa tartışmaları başladı. Me-seleyi kadim geleneğe uygun olarak yazılan eserlerden yola çıkarak düzen kuran veya düzeni ihya eden yaklaşımları anlamak gerekir. Anadolu insanı tarihten tevarüs ettiği tecrübe yanında birçok meziyete sahip olduğu gibi, düzen kurma ve devleti yönetme pratiğine de sahiptir.

Değişen şartlara bakarak oluşan sorunlar karşısında kararlı olmalı, çözüm için sağlam iradeyle hareket edilmelidir. Türkiye’de yaşanan sorunların çoğu dışarıdan tetiklenir. Soruna etki eden veya sorunu büyüten güçlerin oyunlarını ve tezgahlarını görerek çare aramalıyız. Gafletten kaynaklanan veya iş bilmememizden doğan sorunlarımız da var. Elbette onları da hikmetle çözeceğiz...

Devletlerin kurucu metinleri ideolojik yaklaşımla değil mâkul ölçülerle belirlenirse topluma huzur verirler. Anayasalar sadece hukuki metin olmaktan ziyâde siyasal metinlerdir, bu sebeple sadece hukukçu yaklaşımıyla inşa edilmemelidirler. Şayet böyle yapılırsa ortaya normatif, kuralcı metinler çıkar. Böyle bir mantıkla üretilen metinler yaraya merhem olmaz.

Nasıl bir yönetime ihtiyaç var sorusu kadar belki ondan çok huzur ve emniyet içinde geleceğe nasıl yürümeliyiz sorusuna cevap vermeliyiz. Devletin şekli farklı olabilir, fakat yapacağı işler değişmemelidir. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışının yeniden ete kemiğe bürünmesi için devletin temel vasfını “kudret ve şefkat” olarak belirlemeliyiz. Bu

Türkiye’de yaşanan sorunların çoğu dışarıdan tetiklenir. Soruna etki eden veya sorunu büyüten güçlerin oyunlarını ve tezgahlarını görerek çare aramalıyız.

iki vasfı birlikte kuşanan devlet adalet dağıtabilir. Hz Ali (kv) “Yöneticiler Allah’ın yeryüzündeki bekçileridir” demişti. Devleti doğru yönetmek için milleti birlik ve dirlik içinde birleştirmeyi sağlayacak bir mefkûre etrafında birleşerek yeni düzeni kurmamız gerekir. Böyle bir düzeni kurmak için ilme, irfana, esnek bir bakış açısına ve inceliğe ihtiyacımız var. Bilge mimar Turgut Cansever’in teklif ettiği yaklaşımı hatırlayalım: “Geliştirilmeye müsait, açık uçlu, gelecek nesillerin iradesine ipotek koymayan çözümler peşinde olun.”

Kararlarımız toplumun vicdanını rahatsız ederse sonuçları yorucu ve yıkıcı olur. Herkes yetki alanında otorite olarak yaşar. Hepimiz kendi yetki alanımızı iyi bilmeli, müslümanca inşa etmeliyiz. Hz Osman (ra) “Allah, Kur’an ile engellemediği şeyi sultan ile engeller” demiş. İslâm, düzen kuran ve kargaşaya karşı çıkan bir dindir, adaleti gerçekleştirmek için itaat edilmesi gereken makama ve emirlere itaati bekler, haksızlığa ve zulme karşı çıkar, düzene isyan edilmesini ise yasaklar. Bazı batılı tarihçiler Osmanlı Devleti için “derviş devlet” ifadesini kullanırlar. Çok doğru bir yaklaşım bu, kuruluş mücadelesi Şeyh Edebali ile başlamış, toplum yapısını ahilik ve zaviyeler üzerine kurmuş, ilmiye sınıfını Davud-i Kayseri eliyle inşa etmiş, askeri yapıyı Bektaşî ocağıyla kurmuş ve yürütmüş bir devlet bu ismi hak eder.

Devlet düşüncesi nasıl olmalı etrafında gelişen siyasetnâmelerde ah-lâk genellikle üç unsur etrafında belirlenir. Din, Dünya ve Hükümdâr. “Din” meşruiyeti belirler, “Dünya” mekân ve zaman bilincini, “Hükümdâr” ise doğru davranış ve adaletin tecelli merkezi olarak görülür. Dünya bize emanet edilmiştir, vazifemiz onu korumak ve güzelleştirmek yaşanılır hâle getirmektir. “Sizi dünyada halifeler, yâni yöneticiler yapan O’dur” (Fatır, 39). Allah insanı sorumlu varlık olarak yarattı, kâinatı emrine musahhar kıldı, dünyayı îmâr ve inşa etme vazifesini ona yükledi ve onu mahlukatın en şerefli kıldı. Bu vazifeyi yerine getirmek için bilgi, bilinç ve irade gerekir.

Tarih boyunca böyle bir şuurla mefkûre inşa etmek için çok sayıda eser yazıldı. Toplumun yenilenme azmi ve iradesi bu eserlerle diri tutulmuştur. Siyasetnâme, nasihatnâme ve fütüvvetnâme tarzında yazılmış eserler var.

“Âdil yönetim” nasıl olur?” bunun ölçü ve ilkeleri Siyasetnemeler yoluyla hikmetle ve basiretle anlatılmış. “Ahlâk, Adalet ve Nizam” arayışı kayda geçirilmiştir. “Kendi kalbini yönetemeyenler devleti yönetemez” anlayışı ile yazılmış siyasetnâmeler kişinin önce kendini bilmesi sonra devleti yönetmesi gerektiğini esas alan metinlerdir.

“Kendi kalbini yönetemeyenler devleti yönetemez” anlayışı ile yazılmış siyasetnâme türündeki eserler kişinin önce kendini bilmesi sonra devleti yönetmesi gerektiğini esas alan metinlerdir.

*Bunca dış müdahaleye
ve üretilen sun'i krizlere
rağmen ülkede suç ve terör
artıyor ama büyük krizler
oluşmuyor ve iç savaş
çıkıyorsa bu milletin köklü
irfanıyla ve güçlü hafızasıyla
açıklayabiliriz.*

Çalışkan, üretken esnaf, zanaatkâr ve tüccar kesimlerinin hikâyesi ise Fütüvvetnâmelerde yazılmıştır. Bu eserlerde daha fazla kazanma arzusundan ziyâde helâl rızık nasıl kazanılır sorusuna cevap aranmış, haramdan korunma yolları anlatılmıştır. Şahsiyet ve meziyet sahibi meslek erbabı olmak teşvik edilmiş, sofrâ kültürüyle açlar duyurulmuş, insanlara hikmet yüklü söz ve hikâyelerle usul ve âdab öğretilmiştir.

Nasihatnâme/pendnâme türündeki eserlerde ise irfan kültürü ve tasavvuf neşvesiyle yol gösterici bir iklim inşa edilmiş, ahlâk, âdab ve hikmet öğretilmiştir. Eserlerde ana fikir "müslümanca yaşamak vaciptir, devlet vacibi gerçekleştirmek için gereklidir" düşüncesidir. Fütüvvetnâmelerle birlikte sâlih ameli teşvik ve sahih düşünce iklimi geliştirmek için yazılmış olan Gazalî'nin "Ey Oğul" kitabı gibi nasihatnameler, istikâmet üzere yürümeyi temin edebilecek eserlerdir.

Sadece doğruyu görmek yetmiyor, işin eksik ve kusurlu yönlerini ön-görmek gerekiyor. Bunun için toplumların ideallerine sahip çıkması ve derin millet aklının devrede olması gerekir. Devlet adamının kararlarında aile terbiyesinin ve yaşadığı çevrenin etkilerini görürüz. Anadolu'da derin milletin, köklü bir tarih şuuru ve kerim devlet bilinci vardır. Bunca dış müdahaleye ve üretilen sun'i krizlere rağmen ülkede suç ve terör artıyor ama büyük krizler oluşmuyor ve iç savaş çıkıyorsa bu milletin köklü irfanıyla ve güçlü hafızasıyla açıklayabiliriz.

Her toplum yapısını geleceğe taşıyan tohumu ve kurduğu düzeni bozacak kurdu kendi bünyesinde taşır. "Çelik çekirdek" olması gerekenler demir leblebi olmamalı. Siyasî erki kullanan kişilerde veya siyasî yapılarda ahlâkî kaygılarla hareket etme ihtiyacı yoksa ve orada adalet duygusu gelişmemişse, biriken güç yıkıcı olur. Yusuf Has Hacib, "Devleti korumak, devlete sahip olmaktan önemlidir" demiş. "Devletin ömrünü bilgi, doğruluk ve adalet uzatır, ülke kötü kanunla yönetilemez" demiştir. "Bey eğri yola girmemeli ve doğru yoldan şaşmamalı" Kutadgu Bilig'de var olan toplumsal sözleşme örneği; "Hakan der ki; Yasalarımaya uy. Vergini öde. Dostumu dost, düşmanımı düşman belle. Yurttaşın cevabı; Yasalarımaya uyarım, adil olursan. Vergimi öderim, gümüşün ayarını bozmazsan. Dostunu dost, düşmanını düşman bellerim, can ve mal güvenliğimi sağlarsan."

Devlet geleneği:

İslâm, devlet yönetiminin şekline ve devletin yapısına dair esnek ilkeler ortaya koymuştur. Görevleri önemli görmüş, bunlara öncelik tanımıştır. Adil, barışsever ve hakkâniyetli olunmasını istemiş, yazılı kural-ların sert ve korkutucu yönlerini yumuşatmayı esas almıştır. Kurulacak

sistem birilerine karşı veya rağmen değil farklı veya benzer unsurları barış içinde ve bir arada yaşatmaya zemin oluşturmaları, esasına göre belirlemiştir. Adalet arayışıyla intikam arayışı birbirinden farklıdır, biri gücünü hakkaniyete saygıdan, diğeri nefretten alır. Biri kulluğa, diğeri esarete giden yola işaret eder.

İslâm devlet geleneğinde dikey değil yatay hiyerarşi esas alınmış, yöneticiye “bir adım önde” olan kişi anlamında “imam” denilmiştir. Hilâfet/imamet zaman içinde saltanata dönüşünce “Halife, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir” diyen anlayış yatay zemini tahrip etmiş, dikey anlayış devlete ve topluma hâkim olmuştur.

Siyasetname, Kutadgu Bilig, İmam-ı Gazalî’nin Devlet Başkanına Öğütleri vb. eserlerin devamı mahiyetinde ve yeni şartları esas alan eserler yazılmalı. Gazâlî’nin Devlet Başkanına Öğütler ve İbn-i Teymiyye’nin Siyaset’i Şer’iyye kitabı yönetimi emanet bilerek toplumsal yapıyı bölünmeye karşı birlik beraberlik şuuru etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu eserlerde siyasal açıdan birliği koruma gerektiği yazılmış ayrıca toplumun birliğinin korunmasıyla ilgilenilmiş, bunun yolu olarak da devleti kontrol etmek esas alınmıştır.

Nizamülmülk ve Gazâlî’nin yaşadığı dönemde din-devlet, sultan-din kardeşliği gerekli olduğu için kılıçla mücadeleye ihtiyaç vardı ve onlar eserlerinde gaza duygusunu bolca işlediler. Osmanlı İstanbul’u fethettikten sonra ise toplumsal yapıyı tanzim edecek kanunlara ve düzene ihtiyaç olduğu için kalemle iş yaptı, o sebeple kanunlar çıkarıldı.

Osmanlı, gerilediği dönemlerde yaşanan zayıflamayı ve yıkımı azaltmak için sisteme dönük yenilikler önerildiğine şahitlik ediyoruz;

Kaht-ı Ricâl: İyi yetişmiş insan kıtlığı büyük bir problemdir; “Bir imparatorluk ne kadar geniş, ne kadar kalabalık, ne kadar bolluk bereket içinde olursa olsun, daima Adam kıtlığı çeker.”, “İş başındaki liderlerin tek görevi vardır. En yakın çevresini doğru tayin edip devamlı kontrol etmek. Onların da tek görevi vardır, kendi en yakınlarını doğru tayin edip kontrol etmek...” (*Nizamülmülk*).

“Liyakatsizlik ve adam kayırmanın muhtemel bazı sonuçları: İyilerin umudunu kırar, inancını azaltır, emek ve gayrete ihtiyacı azaltır, her alanda niteliksizliği çoğaltır, toplumu ahlâki zaaflara sürükler, huzursuzluk ve mutsuzluk getirir, kötülerin pervasızlık ve cesaretini artırır.” İbn-i Teymiyye

İbn-i Haldun, biri şer’i diğeri aklî olmak üzere iki tür siyasetten bahsetmiştir: Ona göre siyasetin fıkıh kurallarından ayrı ilkeleri ve ku-

İslâm devlet geleneğinde dikey değil yatay hiyerarşi esas alınmış, yöneticiye “bir adım önde” olan kişi anlamında “imam” denilmiştir.

ralları vardır. Değişim tabii ve zorunlu bir kaidedir, sosyal hayatta var olan her şey değişir. İkinci temel ilke ise değişmezlik ilkesidir, adalet ve hukuk kuralları sabit olmalı, mazi ve hâl, geçmişle bugün suyun suya benzediği gibi birbirine benzer. Değişim zincirinin değişmez halkaları vardır ve biz değişimi bunlara bakarak anlarız. O halde değişim ile geleceği bir arada düşünürsek sürdürülebilir bir hayat yaşarız. İbn-i Haldun, Devlet fıkıh kurallarına saygılı olmalı, siyasî hayat kendi öncelikleriyle işler demiştir.

Gazali ise, devleti koruyacak güce ihtiyaç vardır düşüncesiyle siyasetin toplum hayatını düzene koyarak fertleri kaynaştırması gerektiğini söyler. Gazali düzen kurma fikrini her şeyi yaratıp idare eden bir zatın kulu olmaktan doğar, diyerek izah etmiştir. Toplum idaresinde “Erdem ve Yasa” birlikte olmalıdır, işleri yasanın gücüyle yapmak yeterli değildir, kurallar da erdemli olmalıdır. İslâm dîni siyaset ve iktisatla ilgili birçok ilke ortaya koymuştur. Bu tür emir ve yasaklar aslında ahlâk kurallarının siyasete ve iktisada uygulanması olarak v’az edilmiştir.

Devletin yakalandığı yönetim krizlerini aşmak için Siyasetnâme geleneğine bakarak yeni yaklaşımlar geliştirilmelidir. İki tür “Siyasetname” vardır, kurucu ve inşa edici metinler ve koruyucu ıslah edici metinler.

Yeni düzeni, kurucu ve inşa edici metinlerden hareketle reçeteyi yazmalıyız, bozulmaları ıslah edici kitaplardan hareketle değil.

Kurucu metinler “yönetim nasıl olmalı” sorusuna cevap aramıştır;

Siyasetnâmelerin temel konusu adalet, ahlâk ve nizam arayışı olarak görülebilir. Kuruluş döneminde yazılan eserlerde “Nizam” veya “Nizam’ı Âlem” arayışıyla dünyaya barış ve adalet taşımak esas alınmış, zayıflama döneminde ise devletin düzen ve dirliğinin korunma gâyesi güdülmüştür. Bu durumu “Kanun-i Kadim” arayışı olarak ifade edebiliriz. Toplumun kendi rızası ile tabi olduğu güce otorite denir. Oluşan otorite açığının tesis etmek için “Devlet ve Sultan” ikiz kardeşler şeklinde belirlenen anlayış zamanla değişerek sürdürülebilirlik esas alınmış, “Mülk ve Adalet” kardeşler şekline dönüşmüştür.

İsmail Hakkı Bursevî Hz., “Şeriat siyasetle, Siyaset riyasetle kaimdir” demiş. Ebu Hanife Hz.’nin siyasal fıkının en önemli dinamikleri ise, “adalet, şura ve rıza” merkezli yönetim anlayışıdır. Onun zulme rıza göstermeyen muhalif ve hakperest duruşu, hayatı pahasına da olsa doğruyu ve hakikati dile getirmekten korkmayan tavizsiz tutumu iyi bir örnektir.

İmam Şatıbî’ye göre dinin koruması gereken temel amacı: Dini, neslin/ırzın, canın, malın ve aklın korunmasından ibaret olarak saymış-

Siyasetnâmelerin temel konusu adalet, ahlâk ve nizam arayışı olarak görülebilir. Kuruluş döneminde yazılan eserlerde “Nizam” veya “Nizam’ı Âlem” arayışıyla dünyaya barış ve adalet taşımak esas alınmış, zayıflama döneminde ise devletin düzen ve dirliğinin korunma gâyesi güdülmüştür.

tır. Dikkat edilirse bunlar arasında devletin korunması yoktur. Devlette amaç yok olursa toplumda fitne ve kargaşa egemen olur, der. Fuat Sezgin, düşünceyi; “Âdil, ölçülü ve keyfi”lik taşımayan eleştiri geliştirir, demiş, Müslümanların gelişmesinin arka planında “adil tenkit prensibi” olduğunu söylemişti.

Peygamberimiz “Padişah halkına zulmederse yağmur kesilir, yağsa bile faydası olmaz” buyurmuş. Adalet işin mihengi olmalı. Fleischer; “Safevîler devleti dine, Osmanlı ise adalete dayandırmıştır, demişti. Eskiler “Hükümdâr âdil olunca hurma dânelerinin bereketi artar” dermişler. “Kavim tartıları eksik yaparsa ot çıkmaz, ekin bitmez; zenginler zekât vermezse yağmurun bereketi kalkar” denilir.

Gazali’ye göre, idareciliğin devamını sağlayan faktörler:

- 1 Dîne ve ilme önem verirken halkın sevgisini kazanırsın.
- 2 Memurları ve amirleri değerli ve akıllı kimselerden seçip meclisine yaklaştır.
- 3 İlim öğrenmek için alimlere talebe olmayı kabul et. Gelecekte hayırla yâd edilmek için faziletli bir hayat yaşamaya çalış.
- 4 Dürüst baş vezirden bilgi al, hocandan marifet öğren. Devlet işleri böyle davranırsan daima ileri gider ve herhangi bir karışıklık meydana gelmez. (*İmam Gazali, Devet Başkanına öğütler, 144*)

Hız Zülkarneyn’in yönetiminin dört ilkesi:

- 1 Güçlü olmasına rağmen bağışlayıcıydı.
- 2 Söz verdiğinde sözünü yerine getirirdi.
- 3 Konuştuğu zaman doğru söylerdi.
- 4 Bugünün işini yarına bırakmazdı. (*İhya 3, 418*)

Kurucu siyasetnâmeler felsefi arka planı olan güçlü metinlerdir. Osmanlı siyasetnameleri ise felsefi metinler olmaktan ziyâde pratik ve pragmatik hedeflere bağlıdır.

Koruyucu metinler hastalanan düzeni yaşatmayı esas almıştır:

Ahlak, adalet zayıfladığı ve sosyal denge bozulduğu zaman toplum kendi içinde sorunlu hâle gelir üretim azalır, böyle olunca boşluklar oluşur. Bozulmaların sonucunda yeni nîzam ve mefkure arayışında batıyı taklit sonucu başlayan bir çok problem ortaya çıktı. Koruyucu metinler bozulmaları tespit ederken genellikle İbn-i Haldun’un etkisiyle refah dönemi sonrası meydana gelen duyarsızlık ve ahlâkî gerilemeyi etken olarak işaret eder. Düzenin ve nizamın bozulmasının sebebi, servetin ve zenginliğin artması değil, onlara atfedilen önem ve değer artması sebebiyle gerçekleşen zihniyet değişimidir, denilir.

Düzenin ve nizamın bozulmasının sebebi, servetin ve zenginliğin artması değil, onlara atfedilen önem ve değer artması sebebiyle gerçekleşen zihniyet değişimidir.

*Kurucu siyasetnâmeler
felsefi arka planı olan
güçlü metinlerdir. Osmanlı
siyasetnameleri ise felsefi
metinler olmaktan ziyâde
pratik ve pragmatik hedeflere
bağlıdır.*

Daha geniş pencereden bakanlar ise bozulmanın sebebi olarak eski düzen denen “Kanun-i Kadim”den ayrılmayı ve ahlâken gevşemeyi esas almışlardır.

Bir devlet ihtiyarlarsa o hâl bir daha ondan kalkmaz. İhtiyarlık, müzmin, tedavisi veya ortadan kalkması zor hastalıktır. “Hanedanın başlangıcında düşük vergi alınır, buna karşılık gelir büyük olur. Hanedanın sonuna doğru ise yüksek vergi alınır, ama gelir düşer.” İbn-i Haldun “Sahtekâr ve istismarcıların, dîne davet etmeyi bahane ederek siyasi üstünlük kazanma isteklerini eleştiriyor, bu tür kişilere ‘Mülebbis’ yaptıkları işe ise ‘Telbis’ yani sahtekârlık ve istismarcılık” diyor, Süleyman Uludağ (*Mukaddime, 382 nolu dipnot*).

Koçi Bey ise, geleneksel devlet yapısında yaşanan bozulmalardan şikayet etmişti. Koçi Beyi düzenin bozulması harekete geçirmişti. Siyaset erbabı bozulmaya yol açan sebeplerin çaresini içerde aramalı demişti. Devlet düzeninde yaşanan yozlaşmayı önlemek için Sultan’a idarede “esnek sorumluluk” modeli önermişti. Ayrıca onda “Kanun-i Kadim”e dönme arayışının özlemine ve hüznünü görüyoruz. Osmanlı kurulurken topluma adalete ve hakkaniyete uygun düzen inşa etmeyi vaad etmişti. “Nizam-ı Âlem padişahların mübarek kalplerine bağlıdır. Padişahlar âlemin kalbidir. Kalb iyi olunca vücut da iyi olur.” Kanun “âdil padişah” anlayışıyla birleştiği zaman tahta oturan kişi değil taht meşru hâle gelmektedir... Zayıflama sebebi olarak makineleşmeyle başlayan kalkınma ve gelişmeye ayak uyduramamak veya böyle bir kalkınma modeline katılmayı kötü görmektir denilir.

Kâtip Çelebi, Medeniyetin dayandığı temel ilkelerin evrenselliğiyle çoğulculuk arasındaki ilişkiyi görmüş, ortaya çıkabilecek problemi çözmek için “Hikmet-i Temeddün” kavramını (*Medenîleşme hikmeti*) geliştirmiştir. Osmanlı kanunnamelerindeki şu bilgi manidardır, yüksek vergi alınması sebebiyle “Onlar üzgün olduğu için ben mutlu değilim” ifadesi yönetimin neyi koruması gerektiğini görmesi açısından ve Osmanlı toplum düzenini görmek için önemlidir. “Osmanlılar refahı adaletin içinde düşündüler, bunu siyasetin bir gereği olarak değil dînin emri olarak kabul ettiler” (*Mehmet Genç*).

Kâtip Çelebi “Kanun-i Kadim”e “kuşatıcı geçmiş” demiş, oradan temel ilkeler alınarak geleceği kurmaya çalışıldığını söylemiştir. “Kanun-i Kadim” eski dönemin ideâl yanını ifade eder. Osmanlı sistemi akla önem veren “Maturidi” geleneği sayesinde kendi içinde değişime ve dönüşüme açık olmuştur. Kadîm irfan geleneğinin izleri burada devam etmiştir. Devlet aklını yarmaya çalışan ve toplumda birlik ve dirliği zayıflatmak

isteyen “Kadıızade” vb. anlayışlar ise oluşan güçlü akıl ve gelenekle dengelenmiş, zararları azaltılmıştır.

Osmanlı döneminde yazılan koruyucu, ıslah ve ihya edici tarzdaki metinlere bakınca devlette ve toplumda gördükleri bozulmaların sebebi olarak zikrettikleri bazı hususlar vardır;

- 1 “Balık baştan kokar” diyerek padişahta veya sadrazamda görülen eksiklik ve kusurların sisteme zarar verdiğini söylüyorlar. Padişah otoritesi zarar görmesin diye veya kişisel olarak tenkit edenler zarara uğramamak için daha çok sadrazamlar eleştirilmiştir.
- 2 Emaneti ehline vermek gerektiği, ehliyet ve liyâkat olmazsa adalet duygusunun yara alacağı, yönetimin zorlaşacağı ifade edilmiş.
- 3 Rüşvetin yaygınlaşması sonucunda hak edilmemiş servetlerin çoğalması veya liyakatsiz kişilerin makam sahibi olmasıyla toplumda birlik, dirlik ve düzenin bozulmasından şikâyet ediliyor.
- 4 Meşveret azalınca doğru fikirler azalıyor, idarede keyfilik artıyor. Dîvan gücünü kaybedip işler ilişki ağlarıyla çözülünce güven azaldı.
- 5 Musahiplerin fonksiyonu azalınca yöneticiler bilgi ve tecrübe edinmekten, doğru haber ve güzel yorum işitmekten mahrum kaldı. Sır tutan insanlar azalınca bilgi yerini dedikoduya bıraktı, bu ise her yeri kirletti.
- 6 Ahlâk azalınca gayr-i meşru işler yayıldı, toplum çürümeye, işler kötüye gitmeye başladı.
- 7 Adalet bozulunca düzen bozuldu, düzen bozulunca kargaşa ve fitne arttı. İnsanlar haklarını mafyavari kişiler üzerinden elde etmeye çalıştı, toplumda adalete güven ve denge kaybedildi.
- 8 Sınıflar arası geçişte kariyer ve müktesebat değil ilişki ağları ve yakınlık esas alınca yeni nesil sisteme adapte olamadı.
- 9 Devşirme ve enderun sisteminin fonksiyonu azalınca bürokrasi bilgi, irfan ve gelenekten koptu.

Bu ve benzeri hastalıkları teşhis eden eserler her birine kendi akıl ve anlayışına göre çareler üretmeye ve devletin ömrünü uzatmaya çalıştılar.

Bugün ne yapılmalı?

Yeni bir döneme geçerken koruyucu metinler üzerinden değil kurucu metinlerden hareket edilmeli. Yeni bir toplum sözleşmesine ihtiyaç olduğu kadar belki ondan fazla insanın ve toplumun huzurunu temin edecek bir aile düzenine ve sosyal nizama ihtiyacımız var. Tepeden aşağıya doğru teklif edilen düzen bugünün dünyasında başta gençler olmak üzere itiraz eden toplum kesimlerini sistemden uzaklaştırıyor. Makul

Yeni bir toplum sözleşmesine ihtiyaç olduğu kadar belki ondan fazla insanın ve toplumun huzurunu temin edecek bir aile düzenine ve sosyal nizama ihtiyacımız var.

Siyasetnâmelerde genel olarak olayların sonuçlarının ahlâkî ilkeler tarafından belirlenmiş olduğu düşüncesi esas alınır.

eleştirileri ve doğru teklifleri sahiplerinden bağımsız süzgeçten geçirerek birleştirici, içselleştirici, kuşatıcı ve kapsayıcı bir anlayışla ele almak gerekiyor. Bu günlerde “Medine sözleşmesi” üzerinden yeni bir yaklaşım ortaya konulabilir. Konjonktürel hamleler ikna edici olamıyor, kalbe huzur ve itminan veren bütüncül bir bakış gerekiyor.

Bilgi ve gelenek üretmek, örneklik oluşturmak için öncelikle iki temel sorununu çözmek gerekir: Selam ve Eman, yâni “Barış ve Güvenlik.” Toplumla barış içinde olmak ve toplumun güvenliğini sağlamak gerekir. Güveni yitirmek tehlike-lidir. Ortaya çıkan problemlerden biri milletlerin yöneticilerine, yöneticilerin de millete güvenmemesi veya güven vermemesidir. Fakirlik, cehalet, tefrika gibi hastalıklar çoğalınca barışı korumak ve güven sorununu çözmek zorlaşır. İslâm dünyasında oluşan güven sorununu din çözebilir. Dîni konularda birleştirici, bütünlendirici yaklaşım kaybedildiği zaman, farklı din anlayışları üzerinden bölünme ve parçalanma başlıyor. Böyle olunca ilaç şifa olmaktan çıkıyor, zehir hâline geliyor.

Alimler çok az istisnası dışında devletle kavga etmişler. Çok sayıda eser yazarak siyasal alanı hak ve adalet çizgisine davet etmişlerdir. Gücünü liderden alanlarla değil, gücünü ilim ve hikmetten alan ariflerle bir yol haritası çizmek zorundayız. Siyasetnâmelerde genel olarak olayların sonuçlarının ahlâkî ilkeler tarafından belirlenmiş olduğu düşüncesi esas alınır. Bu sebeple ahlâkî kurallar olayların nedenlerini ve sonuçlarını izah eden temel esas olarak görünürler.

İslâm bir adalet devleti inşa etmiştir;

İslâm her şeyden önce inanç ve akidedir, akideden beslenen bir düzen inşa etmiştir. Dünya ve ahiret saadeti bu şartlarla gerçekleşir. Dînin üç temel gâyesi vardır;

1. Sadece Allah’a îman edip ibadet etmek.
2. Erdemli ve ahlâklı yaşamak.
3. Âdil bir toplum düzeni kurmak ve adalet devleti inşa etmek.

Bu devletin yapısı ve temel esasları önemli olduğu kadar belki daha fazla içeriği ve işlevi örnek gösterilmiştir. Devlette olması gereken bazı özelliklerini hatırlamaya çalışalım;

1 Düzen ve Kargaşa: Tarihi ve sosyal olaylarda düzen öne çıkmış, fitne ve fesat yasaklanmıştır. Düzeni kurmak ve korumak gerekir.

2 İtaat ve İsyan: itaat et isyan etme, fiilerinde disipline riayet et. Kişiye değil, ilkeye ve kurala itaat edilmeli, kötülüğe ve yanlışta isyan edilmelidir.

3 Adil yönetim: Yönetim ve hükümet hukukî olmaya bağlanmış, keyfi veya şahsî tasarruf yok sayılmıştır. Kanun metinleri gücünü doğru ve hakkâniyetli olmasından almalı, yasama gücünden değil. Adalet-Hukuk, Zulüm-Haksızlık; İslâm adaleti emretmiş, zulmün tüm çeşitlerini yasaklamıştır.

4 Eşitlik-İmtiyaz: Ümmet, idarî, iktisadî, hukuki yönden birbirine eşit görülmüş ayrıcalık-ımtiyazlar kaldırılmıştır.

5 Ümmet ve Azınlıklar: Yönetilen kitle tek bir ümmettir. Tek ayırım müslüman, gayr-ı müslim ayırımıdır, bu ayırımın sonuçları öte dünyada görülür. Askerlik ve emniyet vergisi olan cizye ile onların temel hakları korunmuştur.

6 Barış ve Savaş: Aslolan barıştır. Savaş, barışı korumak, sürdürmek ve mazlumlara sahip çıkmak için yapılır. Anlaşmalara uymak şart, akitlere sadakat esastır. Gaza ve cihad, dîni anlayışı yaymak ve barışı korumak içindir.

7 Şura-İstişâre-İstibdad: İslâm danışarak iş yapmayı emretmiştir; baskıyı, istibdadı, keyfi ve başına buyruk davranmayı yasaklamıştır.

Adalet güneşinin ortaya çıkacağı ilk yer idarecinin kalbidir. İmam Gazâlî (*ra*); “Adalet, gayret sahiplerine vadedilmiş kazancın denkliliğini ifade eder, demiş. Ayrıca, bir makamın lütuf ve ihsanında eşitlik aramak adalet değildir,” demiştir. Eskiler “Mürüvvet şeriatı yener” demiş, “Akıl için işaret kâfidir.” Dinin gâyesi; aklıselim sahiplerini kendi hür iradeleriyle dünya ve ahiret saadet ve selâmetine eriştirecek gayelere sevk etmektir. İmam Mâverdi toplumun dirliği şu esaslara bağlıdır demiştir; “Uyulan din, etkin yönetim, yaygın adalet, genel güvenlik, sürekli bolluk ve uzun emel/ümit.” (*Edeb’ud Dünya*, s. 69)

Her yönetim kurullardan ziyâde ilkelere muhtaçtır. Bilge mimar Turgut Cansever’in ortaya koyduğu yönetim ilkeleri:

1. Dünyada hiçbir çözüm ebediyen geçerli değildir. Açık uçlu geliştirilmeye müsait, gelecek nesillerin iradesine ipotek koymayan çözümler peşinde olun.
2. Hükmetmeye değil ahenge önem verin. Parça-bütün ilişkisini hakkaniyetle sürdürün.

3. Hep hareket hâlinde olun, ölçülü bir hareketlilik, küçük adımlarla ilerleyin. Mütevazî olun.

4. Âdil yönetimin temeli bilgidir. Bilgisiz eylem meşru değildir.

Yeni bir dünya eski ve kötü alışkanlıklara uyarak değil ufuk açan yeni bir yaklaşımla kurulabilir. Türkiye’nin bir hukuk metninden ziyâde topluma huzur ve merhamet aşılayan, sosyal yapısında var olan içselleştirici, kuşatıcı ve kapsayıcı anlayışı geleceğe taşıyacak bir sosyal sözleşmeye ihtiyacı var.

Böyle bir metni sadece bilim adamları veya hukukçular değil ülkesi ve milleti için sırtında yük taşıyan gönünde dert büyüten herkes birlikte yazmalıdır.

Maliyet hesabı yaparken oluşabilecek hasarları ve riskleri dikkate almak gerekir. Her yeni dönemin bilgece tasarlanmış mimari bir yaklaşıma ihtiyacı olsa da toplumlar asla siyasal mühendislikle yönetilemez. Aziz milletimiz darbeci zihniyetlerin kendisine dayattığı siyasal mühendislik hesaplarını her seçimde yok etmiştir.

Anadolu’yu kalbimizle dinleyelim. Tarih yazmak kanun yazmakla değil, iz bırakan hikâyeler biriktirmekle mümkündür. Anadolu, en ücra şehirlerin köşelerinde biriken küçük hikâyelerin bir araya toplandığı büyük bir hikâyedir. Kendi türkümüzü söyleyerek yol alacaksak unutmayalım ki bu toprağın türküleri yüreklere tesir etmede ve zamanı aşmada kanunlardan daha etkili ve kalıcı olmuştur.

Dijitalleşme ve Devletsizlik Arayışları

MUSTAFA BOLAT

ULUSLARARASI sistem; İkinci Dünya Savaşı galiplerinin oluşturduğu ve yönetimlerini anayasaları ile kontrol ettiği bir sistemdir. 1945 sonrası Anayasalara, hukuki boyutun üzerine siyasi bir boyut eklenmiştir. İtalya, Japonya ve Almanya'nın anayasaları, savaşın galibi ABD tarafından, vesayetçi bir tarzda yapılmıştır. Zaten anayasasını başka bir devlete emanet eden bu devletlerin, güvenlik ve savunması da aynı vasi devletin kontrolünde şekillenmiştir.

Anarşistler devletsiz bir düzen arzularken; belki de 'görünmez bir el'in düzeni temin edeceğini düşünmekteydiler. Devletsiz bir düzen ararlarken, devrimin teröre sapan yöntemlere kapı araladığını görmüşler. Devrime giden yolda, düzensizlik romantizmi ile eşitlikçi bir düzen oluşacağını ummaktaydılar.

Bu noktada İngiltere örneğinden hareketle anayasasız bir devlet oluyor da devletsiz bir dünya nizamı olamaz mı, sorusu sorulabilir. Kamu yönetiminde yaşanan son deneyimler devletin organizasyon ve koordinasyon yetileri olmadan yönetimde istikrar ve etkinliğin çok da mümkün olmadığını göstermiştir.

Tarih boyunca ekonomik krizler; Kamu Yönetimi düşüncesinde ve pratiğinde, temel dönüşümlere yol açmıştır. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'da; Keynes'in 1936'da yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" kitabından alınan ilham ile devletin büyük kamu yatırımları ile istihdam sağlayarak, ekonomik aktiviteyi canlandıracağı tezi, 1970'lerde Petrol krizlerine kadar etkinliğini sürdürmüştür. Devletin aktif bir aktör olarak piyasada yatırımcı olarak da yer aldığı bu dönem Geleneksel Kamu Yönetimi olarak ifade edilmektedir.

*1929 Ekonomik Krizi Büyük
Buhran ile 2008 yılında
yaşadığımız Konut Kredisi
(Mortgage) krizi arasında en
büyük benzerlik; bir dönem
yatırımcısına kazanç sağlayan
yatırım araçlarının cazibesini
kaybederek, mal ve emtia
değerlerinin düşmesi olmuştur.*

Geleneksel Kamu Yönetimi anlayışı 1970 döneminde yaşanan petrol krizleri ile sorgulanmış, devletin piyasayı düzenlerken verimsiz alanlara yatırım yaparak aşırı istihdam oluşturduğu düşüncesi ile Özel Sektör prensipleri Yönetim alanında hakimiyet oluşturmaya başlamıştır. Yeni Kamu Yönetim Dönemi olarak ifade edeceğimiz bu dönemde; etkinlik, verimlilik, stratejik yönetim, özelleştirme gibi uygulamalar öne çıkmıştır.

1980'li yılların başında ABD'de Reagan, İngiltere'de Demir Leydi Margaret Thatcher ve ülkemizde Turgut ÖZAL ile özdeşleşen neoliberal politikalar ulus aşırı şirketlerin, uluslararası politikada etkinliklerini arttırmalarına sebebiyet vermiştir. 2008 krizine giden yolda devletleri stratejilerine oyuncak yapan bu yapı, şımarık finans sektörü uzmanları(!) eliyle bir grup azınlığın mutlu olduğu bir yapı oluşturmuştur.

1929 Ekonomik Krizi Büyük Buhran ile 2008 yılında yaşadığımız Konut Kredisi (Mortgage) krizi arasında en büyük benzerlik; bir dönem yatırımcısına kazanç sağlayan yatırım araçlarının cazibesini kaybederek, mal ve emtia değerlerinin düşmesi olmuştur. Yatırımcıların iştahı azalınca, piyasayı tekrar hayata döndürecek, koordine edecek etkili bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur.

“Yeni Kamu Yönetimi” dönemini, Şirket Kültürü ve Neo Liberal dönem olarak tanımlarsak, Yeni Kamu Yönetimi Sonrası Dönemi ise “Devletin Sahaya Geri Dönüşü” olarak nitelendirebiliriz.

Türev ürünler ile beyaz yakalılarının sebebiyet verdiği “2008 Mortgage Küresel İktisadi Krizini etkilerini ortadan kaldırma adına Devletlerin ve Kamu Kurumlarının attığı adımlar, Yeni Kamu Yönetimi Sonrası Dönem (Post New Public Management) Yaklaşımını Kamu Yönetimi teorilerinde ön sıralara yükseltmiştir.

Büyük ölçekli Lehman Brothers gibi finans kuruluşlarının batışı, batışına izin verilmeyen Marrill Lynch gibi kuruluşlar göz önüne alındığında, bu tercihlerin oluşumunda ve karar alma mekanizmalarında devletlerin ya da merkezi hükümetlerin kararları belirleyici olmuştur.

Yeni Kamu Yönetimi Sonrası Dönemi; içe kapanma, ulus devlet bilincinin güçlenmesi, bağımsızlık arayışlarının artması ve sert şekilde bastırılması, uluslararası birliklerin zayıflaması, serbest ticaretin zorlaştırılması ve korumacılığın artması, aşırı sağın güçlenmesi, digital e-devletin güçlenmesi gibi gelişmeler üzerinden okuma yapmak mümkündür.

Trump döneminde otomotiv şirketlerinin ve 3M gibi şirketlerin içerdeki üretime zorlanması ve hatta tehdit boyutlarında ABD'den çıkmasının engellenmesi, hükümrancılığın ve demir yumruğun devlet mekanizması tarafından kullanılmasına somut örneklerdir.

Devletlerin milli ekonomilerini kendine yeterlilik temelinde yeniden inşa edecekleri neo-merkantilist döneme geçişinin bir merhalesini yaşıyor olabiliriz.

Merkez Bankaları uygulamalarının daha yakinen takip edildiği, ekonomik canlılığın, para politikaları üzerinden gerçekleştirildiği 2008 sonrası dönemde, devlete ihtiyaç belirginleşmiştir. Merkez Bankaları para politikalarını uygularken, seçilmiş siyasetçilerinin politik desteklerinin de yanlarında olmasını beklemişlerdir. Trump FED Başkanlarını, faizlerin düşürülmesi için sıkça uyarmıştır. Obama döneminin FED Başkanı Yellen, Hazine Bakanı olarak Biden kabinesinde tarihteki ilk Hazine Bakanı olarak yer bulurken, ülkemizde de Merkez Bankası uygulamaları, siyaset ile gerginliklere zemin hazırlamış, Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi sonrası sık TCMB Başkanı değişiklikleri yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan uluslararası düzenin ve uluslararası kurumların sorgulandığı, uluslararası ilişkilerin, ticaret savaşları üzerinden yeniden şekillendiği bu günlerde Kovid-19'un ortaya çıkardığı yeni durum, tüm dünyanın baş aktörleri ile yeni bir halin ya da yeni normalin arayışlarını da arttırmıştır. Otoriterleşme, ulus devletin dönüşümü, komplo teorileri, ticaret savaşları, elektronik para, dijital çip, nüfusun azaltılması, küreselciler-ulusalcılar gibi kavramlar etrafında büyük bir beyin fırtınası yaşanmakta, yeni normale hazırlıklar yapılmaktadır.

Trump ile etkisini arttıran devletlerin içe kapanmacı tavrı ve bu tavrın ortaya çıkaracağı etkiler düşünüldüğünde; son dönemdeki gelişmeler ve kriz yönetme biçimi, küreselleşmeye karşı etki alanını kaybetmek istemeyen devletlerin kontra atağı olarak görülebilir. Eğer öyleyse, devletlerin milli ekonomilerini kendine yeterlilik temelinde yeniden inşa edecekleri neo-merkantilist döneme geçişinin bir merhalesini yaşıyor olabiliriz.

Fransa ve İngiltere'de güvenlik güçlerinin yetkilerini arttıran düzenlemeler sahne alırken, merkezîyetçi ve daha bütünlükçü yönetim arayışları ön plana çıkmaktadır. Yine özellikle Avrupa'da ırkçı hareketlerin öne çıkması korumacı ve güvenlik öncelikli politikalara yönelimi arttırmıştır.

Kovid-19 krizi ile birçok sektör can çekişirken, birçok ülke yönetimleri, ulusal ya da ulus aşırı şirketlerine, hisse ortaklığı ile gizli kurtarma operasyonlarına imza atmaktadır. Ülkemizde de yaklaşık bir yıldır uygulanan işten çıkarma yasağı, ekonomik sıkıntı yaşaması muhtemel birçok sektör için faydalı olurken, işsizlik oranının bile düşmesini sağlamıştır.

Kovid-19 salgını sonrası başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkede, askeri birliklerin sokakta askeri araçlar ile arzı endam ettikleri görülmüştür. ABD eyaletlerindeki salgınla mücadele hususundaki uygulamalar, merkezi hükümet ile eyaletler arasında sık sık gerginliklere sebep olmuştur.

Avrupa Birliği'ne gevşek bir şekilde bağlı bulunan Büyük Britanya'da yapılan referandum ile ayrılma süreci, Avrupa ve dünya siyasetini ciddi şekilde etkilemiştir. Mart 2019'da AB'den ayrılması planlanan İngiltere,

Boris Jonshon'un Aralık 2019 seçim zaferine kadar iki başbakan harcamış, süreci seçim sonrasında 358 milletvekilinin onayı ile geçen AB Sözleşmesi ile rayına sokmuş gibi görünse de 2020'nin son günlerine kadar ayrılma müzakare süreci devam etmiştir.

Trump döneminde Dünya Ticaret Örgütü'nden çıkma, Karbon Azaltımı Anlaşmasından ayrılma gibi politikalar uygulansa da Biden ile geleneksel uygulamaya dönüş başlamıştır. Devletlerin hızlı hareket etmesini beklemek elbette bir romantizm içermektedir. Ancak radikal dönüşümler için dört ve beş yıllık seçim süreleri de hem hayli kısa hem de uzun sürelerdir. Bir heyula gibi üzerimize düşen vesayetçi anlayışlar, her ülkede karşımıza çıkmaktadır. Şımarık finans aktörlerinin bozduğu düzeni yine devlet dediğimiz aygıtın kurumları ve bürokratları eliyle düzeltilmesi gerekliliğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Dijitalleşme ile devletin verdiği hizmetlere ulaşımın kolaylaşması, cevap ve hizmet hızının artması gibi kazanımlar söz konusu iken, devletin gerekliliğini arttıran krizler de ortaya çıkmaktadır.

Birliklerin gevşemesi ve sorgulanması; kriz dönemlerindeki hızlı hareket gerekliliğinin de bir sonucudur. Devlet en somut şekilde kriz dönemlerinde aranır. Bugünün dünyasında sosyal medya hâkimiyeti ile teknolojik bir yapılanmanın, devletsiz bir çözümü akıllara getirmesi normaldir. Kodlama, yapay zekâ, 5G, Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 gibi teknolojik devrime taalluk eden kavramların havada uçtuğu bu dönemde, devletin fonksiyonu sorgulanmaktadır. Tüm bu kolaylıkların yanında, özel hayatın, özgürlüklerin ve kişilik haklarının ihlalinin de bir o kadar kolaylaşması söz konusudur. Anayasal çerçevede bu hususların etkin ve sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi ve daha esnek devlet yönetim modellerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu açıdan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ülkemize ciddi fayda oluşturmaktadır. Bakanların, kurtarma paketlerinin, bütçe onaylarının, seçim sonuçlarının aylarca gündemde kaldığı ABD gibi başkanlık sistemi ile yönetilen gelişmiş ülkelerde bile, çift meclis uygulamaları yerine etkin ve hızlı yasama, yürütme ve yargı mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dijital dünyanın hakimiyeti güçlense de sınırlarını çizmek, hak ve hürriyetleri korumak ve kollamak, adaleti ayakta tutmak için insana ve onun oluşturduğu mekanizmaya her zaman ihtiyaç duyulacaktır. Asr-ı Saadet dönemine ulaşma azmi ve arzusu, Müslüman zihnin ve pratiğinin, her zaman kıvılcık olması zorundadır. Devletsizlik özlemi; güçlü ve adil devlet arzusunun gölgesinde kalmaya mahkûm görünmektedir.

Kovid-19 krizi ile birçok sektör can çekişirken, birçok ülke yönetimleri, ulusal ya da ulus aşırı şirketlerine, hisse ortaklığı ile gizli kurtarma operasyonlarına imza atmaktadır.

Tarihsel Perspektifte Devletin Sivil Kurucuları: Ahiler ve Hacı Bayram Veli

DR. ÖMER FARUK YELKENCİ

TÜRKLER sahip oldukları hızlı örgütlenme becerileri sayesinde uzun tarihleri boyunca birçok devlet kurmuş ve buldukları bölgelerde egemen olmuşlardır. Sekizinci asırda din olarak İslâm'ı seçmeye başlamaları ve onuncu asırdan itibaren bu seçimin olgunlaşması ile örgütlenme birikimlerini İslamiyet'ten gelen değerlerle birleştirmiş ve bu alanda daha kâmil örnekler vermeye başlamışlardır. Türklerin kurduğu devletlerin en önemlisi şüphesiz altı asırlık ömrüyle Devlet-i Âli Osman'dır.¹ Osmanlı Devleti siyasî, sosyal, ekonomik, hukukî vs. tüm boyutlarda yüksek olgunluk seviyesini yakalamış, dünya tarihinde kendisine müstesna bir yer edinmiştir. Osmanlıların bu başarıyı göstermesinin elbette birçok sebebi vardır ki askerî başarıları bu tabloda oldukça önemli bir yer tutar. Bu noktada Osmanlı Devleti ilk olarak askerî ve kaçınılmaz bir gereksinim olarak adli teşkilatlarını oluşturur (Uzunçarşılı, 1988). Ancak kılıçla gelen bu ilk adım başarısının kalıcılığını sağlayabilmek için iskân politikası², istimâlet politikası³ gibi destekleyici politikalara ve sivil toplum örgütlerinin katılımcı desteğine ihtiyaç duyulur. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Türkler asker millet olarak tabir edilse de, bu asker millet olma durumuna karşın olabildiğince sivil taraflarını güçlendirmiş, devletin kuruluş yıllarında zeminin sağlamlaştırılması, kalıcılığın temin edilmesi için önemli rolleri olan sivil yapılanmaların açtığı yollar üzerinden yürümüşlerdir. Âşıkpaşazâde'nin (2007) aktardığı Gâziyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum, Abdâlân-ı Rum ve Bâciyân-ı Rum gibi dinî cemaat ve sosyal zümreler, bu başarıda en etkilileri olarak görülür.

- 1 Osmanlı Devleti tarihte bir hanedan tarafından yönetilen en uzun ömürlü devlettir.
- 2 Fethedilen yerlere çoğunlukla Müslüman Türk nüfusun yerleştirilmesi politikası..
- 3 Osmanlıların uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı fetih siyaseti (TDV Ansiklopedisi).

Bunların içinde hayatın neredeyse tüm yönlerine; sosyal, dini, ekonomik, kültürel ve siyasî yönlerine dokunan Ahîyân-ı Rûm teşkilâtını devletin kurucu sivil unsuru olarak da düşünmenin doğru olacağını söyleyebiliriz. Burada bu yapılanmayı ve onun bütünleyicisi olan tarikatları, tekke ve zâviyeleri bütünüyle inceleme imkanı yoktur. Bu bağlamda bir örnek olarak, Ahilik Teşkilatına mensup hatta “*Ahi Sultan*” unvanıyla da anılan Hacı Bayram Veli’nin batılı çağdaşlarının aksine sadece düşünüp söyleyen değil aynı zamanda eyleyen; devlete yardımcı olarak, hatta süreçlerin bizzat içinde olarak söylediklerinin hayata geçmesi için çabalayan ve sonuç alan bir kişi olarak eylemci yönü vurgulanacaktır.

DEVLET: SİYASAL İKTİDAR

Siyaset felsefesi iki temel sorunun cevabını aramakla işe başlar. Bunlardan birincisi “kimin neye hakkı olacak?” sorusu, toplumun içindeki yeri ile insanın haklarının belirlenmesiyle ilgilidir. İkincisi ise “herkes adına kim konuşacak” sorusu da siyasal iktidara sahip olma anlamında ortaya çıkar. Bu ikinci soru bunu yapacak olan bir örgütü işaret eder ki o devlettir (*Torun, 2011*). Bu ihtiyaç yani devlete olan gereksinim, tarihte çeşitli şekillerde ortaya çıkmış, giderilmeye çalışılmış ve gelişmelere göre şekil değiştirerek; kent (*site*) devlet, feodal devlet ve ulus devlet gibi formlarda vücut bulmuştur. Formu ne olursa olsun devlet; siyasal iktidarı, ortak kabul etmeyen bir şekilde, tek başına ve en büyük toplum ölçeğinde elinde bulunduran, konusu yönünden yetkisi sınırlı olmayan (*global ve topyekûn yetki*) ve meşru kuvvet kullanma tekeline sahip bir aygittir (*Uygun, 2017*). Müslümanlar için de devlet, İslamiyet’in ilk yıllarında bir ihtiyaç olarak belirmiş ve devlet bizatihi Peygamberimiz (*as*) tarafından Medine’de kurulmuştur. Bu aynı zamanda ilk İslâm Devleti’dir.

Sonraki dönemlerde klasik İslâm düşüncesinde siyaset felsefesi bağlamında devlet meselesinin büyük İslâm düşünürleri tarafından ele alındığı görülür. Bu meseleyi müstakil olarak çalışan düşünürlerden biri olan Farabî meseleye idealist bir tarzda yaklaşır ve devleti erdemli şehir üzerinde inşa eder. O her insanî varlığın, mükemmellik ve mutluluğa ulaşabilmesi için karşılıklı işbirliği ile işleyen örgütlenmiş bir topluluk içinde olması gerektiğini düşünür ve bu örgütlenmiş yapının “en iyiyi” (*el hayru’l efdal*) içeren en azından bir şehir olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Farabî’nin en iyi devleti de iki esasa ve bunlar arasındaki dengeye dayanır; adalet ve orantılı eşitlik (*Farabî, 2011*). İslâm dünyasında “devleti” tüm boyutlarıyla inceleyen bir diğer düşünür İbn Haldun ise Farabî’nin yaklaşımını eleştirmekle beraber tümüyle reddetmez. Ancak onun devlet yaklaşımı, Farabî’nin aksine “umran ilminin” kurucusu

Hacı Bayram Veli, batılı çağdaşlarının aksine sadece düşünüp söyleyen değil aynı zamanda eyleyen; devlete yardımcı olarak, hatta süreçlerin bizzat içinde olarak söylediklerinin hayata geçmesi için çabalayan ve sonuç alan eylemci bir kişiliktir.

İslâm Devletinin de dayandığı temel ilkeler, esaslar olmalıdır. İslâm siyaset düşüncesinde devletin dayandığı esaslar; kuvvetin kanunda toplanması, adâlet, danışma (müşavere), liyakat ve sosyal dayanışma şeklinde belirir (Niyazi 2005).

olmaklığı sebebiyle doğal olarak realisttir. Bu realizm de özellikle onun pratikle teori arasındaki ilişkiyi tanımlamasıyla başlar. Onun düşüncesine göre uygulama teoriyle güçlendirilmelidir (Aydın, 2018). İbn Haldun'un siyaset felsefesinde devlet, bizzat kurucusu olduğunu ifade ettiği "umran" ilmi çerçevesinde incelenir ve devlete egemen olan siyasal iktidarın; nasıl ve neden ortaya çıktığı, bu iktidarı kimlerin kullanabileceği ve iktidarın nasıl güçlü olabileceği ve gücünü ne zaman yitireceği sorularına sosyal-siyasal yasalarla cevap aranır (Uygun, 2017). Bu doğrultuda mülkü; bağımsızlık, egemenlik, iktidar süreci olarak ele alırken ve "hakikî mülkü" yani devletin olgunlaşmasını; bağımsız devlet, egemen devlet ve nihayetinde iktidarın 'hükm'e dayanan (meşru) otoriteden kaynaklandığı devlet şeklinde tanımlar (Hassan, 2010). Onun devlet düşüncesindeki en önemli esas olan adalet üzerinden oluşturduğu siyaset dairesi; ekonomik güç, askeri güç, hukuk, siyasî güç gibi çok somut ilkeleri içerir. Bu da onun realizminin tutarlılığını gösterir. İster idealist, ister realist, isterse eklektik bir yaklaşımla ele alınsın iktidarın tesisi ve devamlılığı bağlamında ilkelere gereksinim duyulduğu bir hakikattir. Bu bağlamda İslâm Devletinin de dayandığı temel ilkeler, esaslar olmalıdır. İslâm siyaset düşüncesinde devletin dayandığı esaslar; kuvvetin kanunda toplanması, adâlet, danışma (müşavere), liyakat ve sosyal dayanışma şeklinde belirir (Niyazi 2005).

Devlet'in Sivil Kurucularından Ahiyan-ı Rum (Ahilik Teşkilatı)

Yukarıda zikredilen İslâm devletinin dayandığı esaslardan sosyal dayanışma ilkesine karşılık gelen uygulamaları Müslüman Türk devletlerinde belirgin bir şekilde görmekteyiz. Siyasal iktidarın sorumluluğunu paylaşmak ve devletin bu paylaşımı organize etmesi şüphesiz yönetimin niteliğine olumlu olarak yansımıştır. Türk devletinde toplumun her kesimi, organize olmuş bir şekilde devletin kurucu kodlarını üreterek büyük katkılarda bulunmuşlardır. Birbirinden farklı zümreler ve kurumsal yapılar kader birliği yaparak Anadolu'daki dağınık yapıyı bir araya toplama çabasını ortaya koydular. Bu bir tür cemaatleşme olarak tahakkuk eder.⁴ Cemaat olarak anabileceğimiz bu kurumsal yapılardan biri de şüphesiz Ahilik Teşkilatıdır. Meslek erbabına, hammadde temininden diğer birçok hususa kadar yardımcı olan bu teşkilat, meslek gruplarını disipline etmiş, geleneğini muhafaza etmiş, niteliksiz üretimden meslek erbabını, niteliksiz üründen de toplumu korumuştur. Bu yapı tarih-sel süreçte, ahlâk çerçevesinde çalışan dürüst zanaat erbabını da gayri ahlâkî rekabetten korumuş ve bundan men etmiştir. Bunu da tüm meslekler için oluşturdukları geleneksel standartlarla sağlamışlardır (Niyazi,

⁴ Birbiriyle bağlantıyı koparmadan beraberce milleti oluşturan, her zaman devletin yanında yer alan ve medeniyetimizde çok önemli olan cemaat kurumu ve cemaatleşme eylemliliği, Türk-İslâm Devlet felsefesinin bir parçası olmuştur. Son yüzyılda farklı menfaatler için kullanıldıkça ve özellikle de dış tesirlere maruz kalan FETÖ gibi yapılara dönüşünce, yüzyıllar içinde oluşan ve devlet için çok değerli olan bir kurum zayıflatılmış, sağlıklı cemaat yapılanmalarına da zarar verilmiş oldu.

2007). Ahiler Anadolu'da güçlü bir kuruluş olarak ekonomik hayati organize ederken bir yandan da sanat ve ticarete tasavvufun karakterini bir elbise gibi giydirmişlerdir (Cebecioğlu, 2006).

Bu noktada Ahilik Teşkilatının nasıl geliştiğine bir göz atmak gerekir. Ahilik anlayışını, Arapça “kardeş” anlamında “ahî” kavramının karşılığı olarak İslâm Medeniyetinin önemli yapı taşlarından olan “fütüvvet” hareketinin Anadolu'daki örgütlenmesi şeklinde veya Türkçede “eli açık ve cömert” anlamına gelen “akı” kelimesiyle ele alanlar olmuştur⁵. Her iki kabulün de bizi, dinî ve tasavvufî bir zemine götüreceğinde şüphe yoktur. Bu noktada Türklerin kendi kültürleriyle oluşturdukları zeminin İslâm'la gelen anlayışa hazır olduğunu ve ikisinin birleşiminin özgün bir kültüre dönüştüğünü düşünmenin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz. Mamafih genel kabule göre de Ahiliğin tasavvufu ilişkisi, daha çok fütüvvet anlayışı ve fütüvvet ehli üzerinden incelenir. Fütüvvet; “Gençlik, yiğitlik, mertlik, fedakârlık, bir kimsenin sırf insanî mülahazalarla başkalarının hak ve menfaatini kendisinininkinden önde tutması, herhangi bir karşılık ve ödül beklemeden başkalarına yardım etmek” (Baltacı, 2019) gibi derin kavramlarla tanımlanmıştır.

Kısaca Ahiliği, İslâm medeniyetindeki fütüvvet anlayışının Türk kültür ve medeniyetinde kendine özgü karşılığı ve devamı olarak ele almak mümkündür. Ahi Teşkilatının, ekonomik, toplumsal ve bireysel yönden, özellikle Selçuklu ve Osmanlı toplumlarına dolayısıyla devletlerine etkileri büyük olmuştur.

Ekonomik alanda Ahilik, fütüvvet teşkilatından farklı olarak Anadolu'da sınaî ve ticari işleri kendi ölçeğinde organize ederek mensuplarının iş yeri, atölye, tekke ve zaviyelerinde mesleki eğitim ve öğretimin sürdürüldüğü bir ocak olmuştur (Aksoy, 2018). Asıl amacı sermaye ile devlet ve millet arasında düzeni sağlayan ahlâk kurallarını işleten bu meslekî ahlâk teşkilatının önemli özelliği, yardımlaşma ve başkalarını düşünme üzerine kurulu, “manevi bir nizam” tesisi gayesini takip ediyordu (Baltacı, 2019). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol üstlenen Ahiler (Köprülü, 2018), bir yandan devletin kurulmasına yardımcı olurken diğer yandan insanın ve onun vasıtasıyla güçlü bir toplumun inşasına da ortam hazırlıyordu.

Devletlerin kuruluşunda şehirlerin öneminin büyük olduğunu söylemek gerekir. Şehirleriniz ne kadar sağlam bir düşünce zemini ve sarsılmaz ilkeler üzerinde imar edilirse bu şehirlerin oluşturacağı devlet de o kadar sağlam olur. Ahilik teşkilatı, Selçuklu Anadolu'sunda göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişi hızlandırmış, sosyal ve ekonomik alan-

Meslek erbabına, hammadde temininden diğer birçok hususa kadar yardımcı olan Ahilik Teşkilatı, meslek gruplarını disipline etmiş, geleneğini muhafaza etmiş, niteliksiz üretimden meslek erbabını, niteliksiz üründen de toplumu korumuştur.

5 TDV İslâm Ansiklopedisi, Ahilik maddesi.

Ahilik teşkilatı, Selçuklu Anadolu'sunda göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişi hızlandırmış, sosyal ve ekonomik alanda verdiği katkılarla onların şehirleşmesine yardımcı olmuştur.

da verdiği katkılarla onların şehirleşmesine yardımcı olmuştur (Aksoy, 2018). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da önemli rol oynayan Şeyh Edebali, bir ahî olarak kabul edilmektedir. Kardeşinin Ahî Şemseddin gibi nüfuzlu bir ahî olmasının, Ahilerin, Osmanlı'nın kuruluşunda büyük görevler yerine getirdiğine işaret eder. Üstelik Ahiler, sadece Osmanlı'nın değil diğer beyliklerin teşekkülünde de etkin rol oynamışlardır ki bu, şehir ve devlet kurma konusundaki onların teşkilatçılığı hakkında önemli fikirler vermektedir. Ahilerin aynı zamanda bir esnaf ve lonca teşkilatı, bir zanaatkarlar topluluğu olduğu dikkate alınacak olunursa, buldukları bölgelerin ıslahına katkıları olduğu düşünülebilir. Ahilerin özellikle imâr ve iskân işlerinde önemli ve sürekli roller üstlendikleri yani şehirleşme anlayışında belirleyici oldukları görülmektedir (Barkan, 2021).

Ayrıca Ahiler, özellikle devlet ricâli, ulemâ ve meşayih sınıfıyla birlikte şehir hayatının dikkat çeken önemli bir unsuru, topluluğu olarak ön plana çıkmış, kuruluşunda buldukları şehrin vazgeçilmez bir parçası olmuşlardır (Baltacı, 2019).

Ahiler, özellikle siyasi kaosların yaşandığı dönemlerde de siyasi birliği sağlama noktasında önemli inisiyatifler almışlar, her zaman devletin yanında olarak devletin kurulmasında ve yaşamasında önemli roller yürütmüşlerdir (Aksoy, 2018). Moğol işgalinin yaşandığı dönemde Selçuklu sultanları egemen olamadıklarından Ahiler şehirlerde, ekonomik-sosyal görevlerinin yanında kamu güvenliği meselesinin sorumluluğunu da üstlenmişlerdir (İnalçık, 2009). Devlete olan bağlılıklarının kökeninde, yapılanmalarının bu bağlılık amacına yönelik olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür (Aksoy, 2018).

Osmanlı Döneminde siyasi ve idari gücüyle Ahilik Teşkilatı, aynı zamanda siyasi gücün denetleyicisi olarak da devletin yanında yer almış ve Osmanlı Devleti'nin sağlam yönetim yapısını pekiştirmiştir (Turan, 1996). Fetihlerden sonra fethedilen yeri nasıl örgütleyeceğini ahilerden ve fakılardan⁶ sorarak, kuruluş yıllarından itibaren Devlet de bu durumdan en güzel şekilde istifade etmeyi bilmiştir. İlk başlarda Osmanlı Beyliği'ni teşkilâtlandırmada, dini-sosyal hayatı düzenlemede Ahiler yüksek düzeyde öneme haiz rol oynamışlardır (İnalçık, 2009).

Diğer bir veçheden bakıldığında malum olduğu üzere Anadolu'nun fethedilmesi ve sonrasında Türkleşmesi ve İslamlaşmasında dinî ve tasavvufî toplulukların önemi büyüktür. Bu anlamda Ahilerin, Anadolu'da etkin olan zaviyelerin sayı bakımından büyük bölümüne sahip olmaları bu alandaki etkilerinin büyüklüğünü gösterir. Bu teşkilat aynı

⁶ Fakih, din bilgini, fıkıh âlimi (TDV İslâm Ansiklopedisi).

şekilde Rumeli'ne de geçmiş ve kendilerine özgü yöntemlerle orayı da Türkleştirmek, İslâmlaştırmak ve imar etmek için çalışmışlardır (Barkan, 2021). Böylece Ahiler Devlet'e bir yandan savaş yetenekleriyle yararlı olurken, diğer yandan kullanılmaz haldeki arazileri işleyip köylerin şenlenmesine ve zaviyeler kurmakla, ziraat, hayvancılık, bağ ve bahçe işleri, değirmencilik vb. konulardaki maharetleriyle fethedilen yerlerin vatan kılınmasına katkı sağlıyorlardı (Baltacı, 2019). Bu bağlamda Osmanlının Kızılelma'sı İ'lâ-yi Kelimetullah'ın gereği yapılan fetih hareketlerinin, sağlam bir dünyevî iskân ve imar anlayışıyla beraber yürütülmesi, fethedilen yerlerde kalıcılığı sağlamış, bu tarz başarılar için din ve devletin işleyişteki ahenginin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ahiler bunu, tasavvuf düşüncesinin oluşturduğu manevi iklimde yapmışlar; bir yandan sosyal, ekonomik, sınaî gelişime katkıda bulunmuşlar diğer yandan manevî bir inşa sürecini yürütmüşlerdir.

Böylece ülkede halinden memnun, geleceğinden emin, inanmış ve yararlı işlere yönelmiş kişilerden oluşan bir esnaf kitlesi, güçlü ve yaygın bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Günümüzde bile çoğu ülkede sorunsal halini almış "sanat, ticaret ve iş ahlâkı" yanında kooperatifçilik, sendikacılık, sosyal güvenlik, standart üretim, kalite ve fiyat kontrolü gibi başlıca meseleler Ahilik Teşkilatı sayesinde yüzlerce yıl başarıyla yönetilmiştir (Şeker, 2011).

"Ahi Sultan" Hacı Bayram Veli

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında askerî fetihlerin yanı sıra Alperenler, Gaziler, Abdallar ve Bacılar adı verilen teşkilâtların da büyük rolü olduğundan ve bu teşkilatlar arasında Ahilerin ön plana çıktıklarından bahsetmiştik. Ahilerin etkisinden nasibini alan önemli yerleşme yerlerinden biri olan Ankara, Anadolu'nun erken dönemlerden bu yana önemini korumuş bir şehir olmuştur (Turan, 2021). Aynı zamanda Ankara, Ahilik Teşkilatının Anadolu'daki merkez şehirlerinden biridir. Ahilikle birlikte Halvetî, Bayramî, Rıfâî, Mevlevî, Bektaşî tarikatları da burada irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Demirdaş, 2017). Beylikler döneminde Ankara'ya Ahiler hakim olmuş, Ankara'nın yönetiminde baştan beri yardımcı olagelmüşlerdir (Turan, 2021). Hacı Bayram-ı Velî, Ahilerin etkin olduğu şehirlerden biri olan Ankara'da doğmuş, Ankara medreselerinde yetişmiş, Kara Medrese'de (Melike Hatun Medresesi) müderrislik de yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir (Cebecioğlu, 2006). Anadolu'nun merkezinde bir geçiş ve bağlantı bölgesi olan Ankara'nın, önceki dönemlerdeki inançlara da ev sahipliği yapan Hacı Bayram Tepesi'nde Osmanlı Devleti Döneminde buraya adını veren

Günümüzde bile çoğu ülkede sorunsal halini almış "sanat, ticaret ve iş ahlâkı" yanında kooperatifçilik, sendikacılık, sosyal güvenlik, standart üretim, kalite ve fiyat kontrolü gibi başlıca meseleler Ahilik Teşkilatı sayesinde yüzlerce yıl başarıyla yönetilmiştir

Hacı Bayram Veli Camii yapılmış (Erol, 2021) ve o insanları irşad ederek toplumun ve şehrin inşasına katkı vazifesini buradan yürütmüştür. Hacı Bayram Veli birçok misyonunun yanında bir Ahî olarak geleneğiyle uygun bir şekilde Anadolu'da halk arasında birliğin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Demirdaş, 2017). Onun bu hâli, toplum ve devlet yöneticileri ile dönemin ileri gelenlerini olumlu bir biçimde etkilemiştir (Kızıler, 2012). "Ahi Sultan" Hacı Bayram Veli faaliyetlerini Ahilerin çalışmaları ile aynı düşünsel zeminde ve aynı doğrultuda yürütmüştür.

Hacı Bayram Veli ve onun kurucusu olduğu Bayramîye Tarikatı, Ahilerin yaptığı gibi devlet-toplum bütünleşmesi lehine siyasi istikrar açısından önemli işlevler görmüşlerdir.

Hacı Bayram Veli'nin;

- İlerlemiş yaşına rağmen müritleriyle beraber bizzat çalışarak onlara el emeğiyle geçinmeyi, toprağa bağlanmayı telkin etmesi ve yetenekli olanları sanata yönlendirmesi, böylece helâl kazancın vazgeçilmezliğini tebarüz ettirmesi,
- Tarımla uğraşanların ürünlerini beraberce hasat etme usulünün yani imece usulünün öncüsü olması,
- Yoksullarla zenginler arasında bağ oluşturarak kurduğu sosyal yardımlaşma organizasyonu ile sosyo-ekonomik dayanışmayı sağlaması, onun Anadolu üzerinde birçok yönden özgün çabasını ve etkisini göstermektedir (Cebecioğlu, 2006).

Hacı Bayram Veli daima sosyal hayatın içinde olmuştur. O, herkeşe kendi emeğiyle geçinme konusunda en güzel rol modellerden birisi olmayı başarabilmiştir. O herkesin kendisine özel bir işinin olmasına önem veren ve bu şekilde üretime katkı sağlayan bir girişimci olarak bilinir aynı zamanda. Böylece onun döneminde Bayramîlik tarikatı özellikle tarım üzerinden köy ve esnaf üzerinden de şehirde yayılmıştır (Özünel, 2021). Hacı Bayram Veli dünya ve ahiret, ilim ve tasavvuf, din ile hayat arasında kurduğu denge ile dünyayı terk anlayışını benimsememiş aksine dünyayı imar ve ıslâha çalışmıştır (Cebecioğlu, 2006).

Bu noktada dinin şehirleşme üzerindeki etkisinden de söz etmek gerekir. Bu etki şehrin kurulması ve gelişmesi süreçlerinde de devam eder. Şehir düşüncesinin oluşması aynı zamanda medeniyetin tesisi anlamına da gelir. Şehre bu olumlu etkisiyle din, orada hayatın dengeli bir şekilde yaşanmasına ve bu hayatın emniyet içinde sürmesine katkı verir. Bu seviye de şehri meşrulaştırır, bütünleştirir ve barışçıl bir ortam oluşturur. Kısaca şehir selâmete erer. Hacı Bayram Veli Camii ve Türbesi de böyle bir meşrulaştırma görevini Ankara için asırlardır yürütmektedir

Hacı Bayram Veli dünya ve ahiret, ilim ve tasavvuf, din ile hayat arasında kurduğu denge ile dünyayı terk anlayışını benimsememiş aksine dünyayı imar ve ıslâha çalışmıştır.

(Okumuş, 2017). Şehrin harcını karan bu düşence ve bu düşünceyi uygulamaya geçiren Hacı Bayram Veli gibi şahsiyetlerin çabasının yüzyıllar boyunca sürecek olan ‘Pax Ottomana’nın⁷ da kodlarını oluşturduğunu pekâlâ düşünebiliriz.

Diğer Ahilerin yaptığı gibi o da, Anadolu’nun bazı bölgelerinde görülen göçebe hayatını yerleşik hayata yönlendirerek, o dönem Osmanlı Devleti’nin iç siyaseti ile sosyal ve ekonomik açıdan uyumlu bir tutum sergilemiştir. Onun devletin yanında belirgin bir şekilde durması, dönemin şartları düşünüldüğünde toplum-devlet bütünleşmesi, birlik-beraberlik, sosyal huzur ve şehirleşmeye verdiği önem ve katkısı açısından çok değerlidir. Onun şehre verdiği önemi eserlerinde de görmek mümkündür.

*Çalab’ım⁸ bir şâr⁹ yaratmış iki cihan aresinde,
Bakıcak didâr¹⁰ görünür ol şârın kenâresinde
Nâgihan¹¹ ol şâra vardım, ol şârı yapılır gördüm
Ben dahi bile yapıldım taş u toprak aresinde.*

Şiirinde olduğu gibi onun Allah’ın evi, tecelligâhı olan kalbi (gönlü), şehir metaforu ile anlatması, müminin dünya ile ukba arasındaki o şehri imar etmesi ile Allah’ı da orada bulabileceğini anlatması eşsiz bir analogidir ve onun şehre verdiği önemi gösterir. Şehir mamur hale getirilirse millet de devlet de mamur olur, medeniyet vücut bulur ki bu Ahilerin de anlayışıdır.

Bir diğer Ahilere özgü faaliyet olarak Hacı Bayram Veli’nin de çevresindeki zenginlerden para ve mal toplayarak ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtması, sosyal yardımlaşma noktasında büyük bir eylem olarak öne çıkar. Bu yöntemi, günümüzde kamu kuruluşlarının ve özel kuruluşların bir kısmında “Sosyal Yardımlaşma Sandığı” olarak hala görmek mümkündür (Kızıler, 2012).

Ahiliğin merkezi Ankara’da doğmuş ve yetişmiş olmasından ötürü kendisine “Ahi Sultan” unvanı verilen Hacı Bayram Veli’nin, kendisine intisap edenleri kabiliyetlerine göre yönlendirerek üretmelerini ve böylece helâl kazanç elde etmelerini temin etmesinden ötürü de bu unvanı hak ettiğini söyleyebiliriz.

Arapça ve Farsça dersler verecek kadar zengin bir ilmî şahsiyete de sahip olan Hacı Bayram Veli müritleriyle beraber Türk sosyal ve kültürel hayatında çok önemli bir mevkiye sahip olmuş, dünya ve ahiret dengesine verdiği önemi yaşama tarzı ile göstermiştir. Bu anlamda kendi de bizzat çalışarak helâl kazancın vazgeçilmezliğini göstermekle kalmamış, Bayramîliğin temel ilkesi olarak, dünyadan el etek çekmeyi değil

Onun devletin yanında belirgin bir şekilde durması, dönemin şartları düşünüldüğünde toplum-devlet bütünleşmesi, birlik-beraberlik, sosyal huzur ve şehirleşmeye verdiği önem ve katkısı açısından çok değerlidir.

⁷ Osmanlı Barışı: Batılı Osmanlı tarihçilerin, Osmanlı düzenine tâbi milletlerin belli bir dönem Osmanlı idaresi altındaki uyumunu anlatmak için kullandıkları tabir (Ortaylı, 2007).

⁸ Tanrı (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

⁹ Şehir (Kubbealtı Lugatı).

¹⁰ Yüz, çehre (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

¹¹ Ansızın (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

Devletin sivil kurucularından olan Hacı Bayram Veli ve onun gibi nice büyük düşünce ve eylem adamı bugüne kadar, ne yazık ki siyaset bilimi alanında ülkemizde pek dikkate alınmamıştır.

çalışmayı, doğrudan hayatın içinde bulunmayı tesis etmiştir. Bunun en önemli göstergesi olarak onun müritleri arasında; değirmenci, bakırcı, nalbant, ev ustası, koyun tüccarı, çiftçi, ziraatçi, ayakkabıcı, yüncü gibi çeşitli mesleklerden insanların olması gösterilebilir. Böylece Hacı Bayram Velî Ankara'da sosyal ve manevi bütünlüğün oluşmasında büyük bir katkı vermiştir (Turan, 2021). Hacı Bayram Veli, Anadolu'nun manevî koruyucusu olarak kabul edilmiş (Cebecioglu, 2006), Âşıkpaşazâde tarihinde de duası kabul olunan dervişler arasında zikredilmiştir (2007).

Bugünden geriye doğru baktığımızda bize göre devletin sivil kurucularından olan Hacı Bayram Veli ve onun gibi nice büyük düşünce ve eylem adamı bugüne kadar, ne yazık ki siyaset bilimi alanında ülkemizde pek dikkate alınmamıştır. Aksine siyaset bilimi üzerine söz söylemiş neredeyse tüm batılıları biliriz. Halbuki bu hususta kendimize karşı ne kadar haksızlık yaptığımızı ve adaletsiz davrandığımızı birçok örnek göstermektedir. Aquinolu Thomas, Salisbury'li John gibi pek çok Avrupalı din adamı ülkemizde siyaset biliminin anayolunun vazgeçilmezleri arasında olmayı başarmışlardır. Halbuki meseleye komplekslerimizden sıyrılıp baktığımızda onların düşüncesi, devleti ve hayatı "Tanrı"nın yani kilisenin kurumsal yapısıyla sınırlandırırken (Torun, 2011), Hacı Bayram Veli, tıpkı diğer Ahi şeyhleri, bilgeleri gibi, yaşantısında her yönüyle insan hayatı ve dini dengeli bir şekilde örüyor, devlet düşüncesini bu yaklaşımın üzerinde tesis ediyordu. Yani batılı muadillerinin aksine hayatı doğru bir bakışla yakalayan, din ile din dışı diye bir ayırım yapmayan, dinin hayata taalluk eden her şey olduğunu kuşanan bir zihin ve gönülle -zira zihin ve gönlün beraber işletilmesi becerisi bu büyük zatların en büyük farklarıdır- bugüne, bizlere de çok sözler söylemektedirler. Sahip olduğumuz bu hazineden faydalanmamız gayet doğru bir tavır olurdu.

Son Söz

Osmanlı'nın kuruluş dönemi siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hareketlilik içinde, Ahilik teşkilatı ve Hacı Bayram Veli'yi beraber ele alarak ne yaptıklarına, Barkan (2021)'in tekke ve zaviyeler hakkındaki değerlendirmeleri üzerinden baktığımızda o dönemde, ordulardan önce daha batıya gidip zaviye açan dervişler, gerektiği zaman da harbe gitmekte, şeyhler de siyasi nüfuzlarını devletin hizmetinde kullanmaktaydılar. Bu tekkeler, bir sosyal yardım kurumu olmakla beraber aynı zamanda bir imar ve iskan öncüsü olmuşlar, güvenliğin sağlanması için çalışmışlar ve dinin öğretilmesi için ihtiyaç duyulan zemini oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda Barkan (2021), bu hizmetin devletle karşılıklı bir uzlaşma içinde gerçekleştiğini belirtir. O dönemdeki bu başarıda, din ve devle-

tin işleyişindeki ahengin, Hacı Bayram Veli gibi ulu şahsiyetlerin din ile dünyanın dengeli bir şekilde yaşanması gerektiğini bizzat uygulayarak göstermesinin tesiri şüphesiz çok büyüktür.

Bu anlamda Ahiler ve “Ahi Sultan” Hacı Bayram Veli, tarımı özendirerek köyü, zanaatı özendirerek şehri güçlendirmiş ve bu yerlerde dengeli bir hayatın yaşanmasına katkı sağlayacak büyük bir geleneğin oluşmasının yolunu açmışlardır. Bunun içindir ki Hacı Bayram Veli’nin Ankara’sında, Ankara’nın Hacı Bayram Veli’si hem Osmanlı döneminde ve hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda¹² hak ettiği değeri bulmuştur.

Bugün için aynı şeyi söylemek mümkün müdür? Bu meseleye aslında daha ileri bir düzeyden bakmak gerekir. İnsanlara ve çevreye faydalı olmayı¹³ ve helâl kazancın mutlaklığını¹⁴ merkeze alarak tarımı ve zanaatı (*bugün için sanayi*) dengeli bir şekilde ele alıp ve bu anlayışı uygulayarak devletin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesine sadece düşünsel açıdan değil, eyleyerek de katkıda bulunan düşünce ve eylem adamları, dün giremedi ama acaba bugün siyaset bilimiyle uğraşanların gündemine girebilirler mi?

Tarih boyunca toplumları bir arada tutan, şehirler inşa eden kadim düşünce ve esaslar, kullanılan enstrümanlar farklılaşsa da bugün için geçerlidir. Bu bağlamda insanlara yararlı olma yaklaşımı hangi dönem olursa olsun önemli bir toplumsal ilkeye işaret eder. Kovid-19 Küresel Salgınıyla birlikte şehirlerin, gıda temininde şehre yakın bölgelerde de tarımın önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bugün birçok meslek odası şehirlerin yönetiminde yapıcı rol üstlenmekten, nitelikli meslek erbabını yetiştirmekten, topluma faydalı üretim yapmaktan daha çok, kârlılık ve siyasi çıkar açmazı -ekonomik ve politik rant- içerisinde büyük kayıplara, yıkımlara neden olmaktadır. Şirketlerin tekelleşmesine karşı alternatif çözüm önerileri, üretim modelleri geliştirerek, uygulayarak dengeli bir ticari hayatın oluşmasında başat rol üstlenmeleri gereken sivil yapıların eksikliğini, bugün bizatihi devlet kendi eliyle, yasal düzenlemelerle, kamu kuruluşları yoluyla gidermeye çalışmaktadır. Sivil inisiyatiflerin toplumların ve şehirlerin yönetimindeki etkisinin azalması, modern zihnin bir sonucu olarak daha bireyci, daha kuralcı yapıların, tanımlanamayan araçların ortaya çıkmasına, şehirlerin daha da kozmopolit ve tekinsiz yerler haline gelmesine yol açmıştır. İnsan şehirde kaybolmuştur. Her dönemin kendi şartları altında ortaya çıkan meseleler, tarihsel-kültürel bir gelenek içerisinde toplumlara özgü yöntemlerle aşılmaya çalışılmıştır. Bugün de yapılması gereken, her konuda olduğu gibi, geçmişle

*Ahiler ve “Ahi Sultan”
Hacı Bayram Veli,
tarımı özendirerek köyü,
zanaatı özendirerek
şehri güçlendirmiş ve
bu yerlerde dengeli bir
hayatın yaşanmasına
katkı sağlayacak büyük
bir geleneğin oluşmasının
yolunu açmışlardır.*

¹² 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışından önce Mustafa Kemâl Paşa, Hacı Bayram Veli’nin türbesini ziyaret etmiş, Hacı Bayram Veli Camii’nde Cuma namazı kılınmış ve orada muhafaza edilen Sancak-ı Şerif TBMM binasına götürülmüştür.

¹³ Hadis-i Şerif: İnsanların en hayırlısı insanlara en yararlı olandır (*Hadislerle İslam, Cilt 3 (s. 174), DİB Yayınları*)

¹⁴ Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah’ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu (*Hadislerle İslam, Cilt 5 (s. 60), DİB Yayınları*).

olan bağ doğrudan ve doğru bir şekilde kurulmalı, geçmişin siyasî olaylardan başka gereksinim halinde bugüne transfer edilebilecek sosyal kültürel bir zenginliğin tarihini de barındırdığının bilincinde olunmalıdır. Savaşların tarihi kadar toplumsal alandaki uygulamalar ve bunların güncel durumlar için ne tür imkanlar sunabileceği, günümüze ne söylediği üzerinde ısrarla çalışılmalı, örnek uygulamalar geliştirilmelidir. Bir sivil inisiyatif, bir gelenek ve aynı zamanda devletin sivil kurucularının bugün yaşadığımız sorunlara çözümler üretmesi bakımından da incelenmesi, değerlendirilmesi, tartışılması gereken önemli bir alandır. Bunu yapmak, devleti kuran ve yaşatan kodları keşfetmek anlamına gelecektir.

KAYNAKÇA

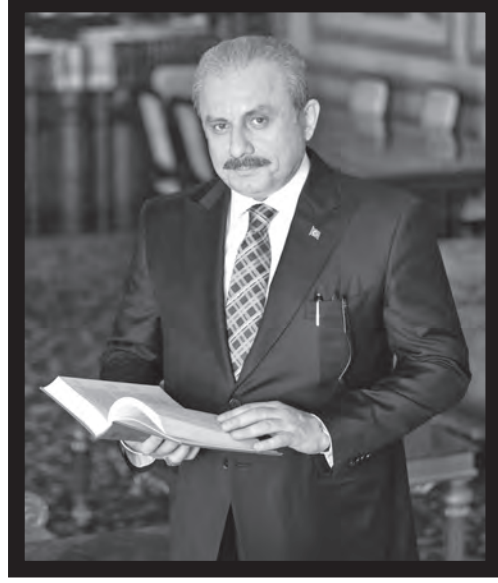
- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Ahi Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti. *Medeniyet ve Toplum*, 2(1), 19-35.
- Aşıkpaşazâde. (2007). *Tevârih-i Âl-i Osman* (Çeviriyazı: K. Yavuz, Y. Saraç). Gökkuşbu Yayınları.
- Aydın, A. (2018). Devlet İdaresine Dair Konulara Fıkıh Eserlerinde Az Yer Verilmesini İbn Haldun'un Realist Siyaset Teorisi Ekseninde Değerlendirme. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 95-111.
- Baltacı, H. (2020). Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri" Üzerine Değerlendirmeler. *Akademiar Dergisi*, 6, 93-126.
- Barkan, Ö. L. (2021). Kolonizatör Türk Dervişleri. Ötüken Neşriyat.
- Cebecioğlu, E. (2006). Hacı Bayram Veli. TDV Yayınları.
- Demirdaş, Ö. (2017). II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu 3-4 Mayıs 2017. *Akademiar Dergisi*, 3, 223-233.
- Erol, A.F. (2021). Geçmişten Günümüze Ankara'nın Bir Kutsal Alanı: Hacı Bayram Tepesi. S. Ağıldere, N. Fındık, E. Aksoy (Ed.). Hacı Bayram Veli ve Ankara Kent Çalışmaları (s.8-15). Anakara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Farabi. (2011). İdeal Devlet "El-Medinetü'l Fâzıla" (Çev. A. Arslan). Divan Kitap.
- Hassan, Ü. (2010). İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi. DOĞUBATI Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). Devlet-i 'Aliyye (I. Cilt). İş B. Yayınları.
- Kızıler, H. (2011). Osmanlılarda İlk Yerel Manevi Oluşum: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 32(32), 67-80.
- Köprülü, M. F. (2018). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesir. Alfa Yayınları.
- Niyazi, M. (2005). İslâm Devlet Felsefesi. Ötüken Neşriyat.
- Niyazi, M. (2007). Türk Devlet Felsefesi. Ötüken Neşriyat.
- Ortaçlı, İ. (2007). Osmanlı Barışı. Timaş Yayınları.
- Okumuş, E. (2017). Hacı Bayram Veli, Şehir ve Toplumsal Değişim. II. Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara Kalem Neşriyat, 2, 231-250.
- Özünel, E.Ö. (2021). Zamanı Aşan İnsan: UNESCO Pencesinden Hacı Bayram Veli. S. Ağıldere, N. Fındık, E. Aksoy (Ed.). Hacı Bayram Veli ve Ankara Kent Çalışmaları (s.18-27). Anakara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Şeker, M. (2011). Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri. Ötüken Neşriyat.
- Torun, Y. (2011). Siyaset Felsefesi tarihinde Devlet. Orion Yayınları.
- Turan, F.A. (2021). Ankara'nın Manevî Hamisi Hacı Bayram-ı Veli. Anakara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Turan, K. (1996). Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi. MÜ İlahiyat F. Yayınları.
- Uygun, O. (2017). Devlet Teorisi. Onikilevha Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H.. (2017). Osmanlı Tarihi (I. Cilt). TTK Yayınları.

T.C.

ANAYASASI

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP

TBMM Başkanı

Anayasa fikrinin gelişmesinin insanlığa katkıları neler olmuştur?

”
Türkiye'nin yeni anayasa yapabilecek birikimi, buna uygun ortam ve bunu yapabilecek yöntemleri vardır.

Hukukun en temel tartışma konularından biri kuralların insanları ve devleti nasıl bağlayacağı, hukuka uymanın nasıl sağlanacağı konusudur. Eğer hukuk bütünüyle insanların / siyasi otoritenin koyduğu veya kaldırdığı kurallardan ibaretse, kuralları değiştirme gücüne sahip olan iradeyi kurallarla bağlı tutmak çok güç, hatta imkansızdır. Bu sebeple, hukuku, siyasi otorite, devlet öncesi veya ötesi bir alanda temellendirme gereği tarih boyunca da ima hissedilmiştir. Yani hukukun bütünüyle devletin / siyasi

otoritenin var ettiği bir düzen olmadığı veya olmaması gerektiği fikri hukuk tarihinin en çok düşünülen, tartışılan konularından biridir. Özellikle, tarihi gelişimi bakımından, Kara Avrupası hukuk sisteminde, bu tartışmanın çok önemli olduğunu belirtmek gerekir. İngiliz hukukunun gelişiminde, farklı olarak, devletten kısmen bağımsız bir alan mevcuttur. Başta doğal hukuk teorisi olmak üzere, hukuk felsefesi farklı bakış açılarıyla, kuralların temellendirilmesi, siyasi iktidarı da bağlayan üst hukuk metinleri oluşturulması konularında çok mesai sarfetmiştir. Kuvvetler ayrılığı

teorisi de bu bağlamda düşünülmalıdır. Nihayet, 18. yüzyıl sonlarında üst hukuk kuralları bağlamındaki tartışmalar pozitif hukuk alanına taşınarak anayasa metinleri ortaya çıkmıştır. Hukuk kurallarını uygulayan ve bu kuralları koyan siyasi otoritelerin de üstünde, onları da bağlayan üst normlar olarak anayasa düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyıl bu yönde, birçok ülkede çok yoğun gayretlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Anayasalarla beraber, devletler, pozitif hukukun bir öznesi haline gelmiştir. Daha önce, hukuku devlet ötesinde ve üstünde temellendirmek mümkün değilken anayasalar bir ölçüde bunu sağlamıştır. Monarşiler bakımından, eski tabirle, "meşruti monarşi" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Meşruti, yani şarta bağlı. Buradaki şart, Fransızca'daki "charte" kelimesinin karşılığı olarak benimsenmiş o zamanlar. En basit ifadeyle, "kural" diyebiliriz. Bu halde, kurallı monarşi anlamına geliyor. Devletlerin yavaş yavaş kurallı, hukuka uyan, insanların haklarını teminat altına alan bir anlayışa yöneldiği dönem başlamıştır anayasacılık hareketleriyle. Anayasalar, bir taraftan devletin yapısını ve işleyişini düzenleyen metinler olarak,

öngörülebilirlik sağlamış bir güvence oluşturmuş insanlar için. Öbür taraftan, insan hak ve hürriyetlerini tanıyıp, teminat altına alan metinler olarak, vatandaş devlet ilişkisini keyfilikten kurtarmaya çalışmıştır. Hukukun, insan haklarının, hukukun üstünlüğünün, anayasal devletin, hukuk devletinin tartışıldığı yeni bir dönem açılmıştır devlet ve toplum hayatında.

Siyasal anlamda ele alındığında anayasa – devlet ilişkisi nasıl düşünülmelidir?

Anayasacılık hareketleri, kanaatimce, daima aynı çerçeve ve içerikte devam etmemiştir. Başlangıçta, hatta 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, az önce sözünü ettiğim, insan hak ve hürriyetlerini teminat altına alan ve devletin temel yapısını ve işleyişini düzenleyen metinler olmuştur anayasalar. Bu yönüyle hukuki niteliği siyasi niteliğine göre daha önde olan metinler. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dünyada anayasalar siyasi yönü daha fazla öne çıkan metinler olmuştur. Bu dönemin anayasalarında, esasen siyasetin konusu olabilecek, yani siyasi partiler ve siyasetçiler arasında tartışılacak bazı hususlara yer verilmektedir. Bu

“

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dünyada anayasalar siyasi yönü daha fazla öne çıkan metinler olmuştur.

”
Hak ve
hürriyetler kısmı
bulunmayan
bir metin
anayasa olabilir,
ama devletin
kurumsal
yapısını
düzenlemeyen
bir metin anayasa
olamaz.

yönü itibarıyla, bir anlamda anayasalar siyasetin alternatifi olma, siyasetin bazı alanlarını kapatma misyonu da üstlenmeye başlamışlardır. Bu dönemin başlangıcında, savaşın mağlupları İtalya, Almanya ve Japonya'nın anayasalarının savaşın galiplerinin denetiminde yapılması da önemle kayda değer bir husustur. Kısaca, anayasa – devlet ilişkisine iki kademede bakmak lazım. Klasik anayasacılık anlayışında, devletin hukukla bağlı hale getirilmesi, devletin hukukla bağlılığının sabit ve görünür kılınması çok önemli. Hukuk devletini gerçekleştirme bakımından büyük bir adım. II. Dünya Savaşı sonrası anayasaları bir taraftan bu yönde olumlu ilerlemeler kaydederken, diğer taraftan siyasetin alanını sınırlayan, seçilmiş iktidarlarla beraber devlet içi başka bürokratik iktidar alanları oluşturan bir istikamet izlemiştir. Bu iki boyutun farkında olarak konuya yaklaşmakta fayda var.

Hukuki anlamda ele alındığında anayasa – insan ilişkisi nasıl tanımlanmalıdır?

Anayasalar, esasen devleti düzenlediği için, devlet-insan ilişkileri bakımından bir standart getirmektedir. Bir taraftan insan hak ve hürriyetlerini düzenlemekte, bunlara müdahale-

nin kriterlerini göstermektedir. Bu kısmı önemli anayasaların. Ama daha önemli kısım devletin yapısı ve işleyişi ile ilgili düzenlemeler içeren kısım. Zira hak ve hürriyetlerle alakalı kısma hayatîyet kazandıran, onları somutlaştıran devletin kurumsal yapısı ve işleyişine dair olan kısımdır. Bu sebeple, hak ve hürriyetler kısmı bulunmayan bir metin anayasa olabilir, ama devletin kurumsal yapısını düzenlemeyen bir metin anayasa olamaz, derler. Devletin kurallara bağlı olması ve önceden belirlenmiş kurallara göre işlemesi en büyük teminattır insanlar için.

Toplum sözleşmesi mümkün müdür?

Toplumsal sözleşme bir faraziyedir. Tarihte veya bugün gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur. Anayasalar da esasen toplumsal sözleşme olarak nitelenemeyecek şartlarda hazırlanmıştır. Toplumsal sözleşme benzetmesini Fransız hukukçu Duguit ağır şekilde eleştirir; teokratik izahların bile toplumsal sözleşme benzetmesine göre daha makul olabileceğini söylüyor. Ancak cazip bir benzetme olduğu, ilgi gördüğü şüphesiz. Belki anayasanın özü bakımından da anlamlı. Anayasaların hazırlandıkları dönemin toplumsal durumunu ve denge-

lerini yansıttığı, olağan dönemlerde ancak belli bir çoğunluğun desteğiyle kabul edildiği, çoğu zaman ise olağanüstü dönemlerde hazırlandığı ve kabul edildiği dikkate alınırsa, idealize edilen şekilde bir toplumsal sözleşmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Belki mecazen kullanılabilir.

Anayasanın katı nitelikli ya da yumuşak nitelikli olması anayasanın doğruluğunu etkiler mi?

Bu konu anayasalarda yapılacak değişikliklerle alakalıdır. Anayasalarda ancak nitelikli bir çoğunlukla değişiklik yapılabiliriyorsa katılıktan söz edilir. Nitelikli çoğunluk aranmıyorsa, kanunlarda olduğu gibi alelade bir çoğunluk ile değişiklik yapılabiliriyorsa “yumuşak” anayasa söz konusudur. Esasen anayasanın içeriği ile alakalı olmayan bu hususu anayasacılık fikrinin ortaya çıkışındaki anlayışla değerlendirmek gerekir. Unutmamak gerekir ki, anayasalar hukuk düzeninin sabitelerini içeren metinler olarak düşünülmüştü. Osmanlı’da ilk anayasa tartışmaları yapılırken bu konu üzerinde durulmuştur. Hukuk düzeninin bütün kuralların kolayca değişebildiği, sabiteleri olmayan bir düzen değildir. Kara Avrupası hukuk tarihi bize hukuk dü-

zeninde sabiteler arayışının örneklerini gösteriyor. İngiltere’de yazılı anayasa olmasının, Kara Avrupası’nda anayasacılık hareketlerinin ortaya çıkmasının sebebi de budur. İngiltere, hukukun temel esaslarının bir ölçüde devlet dışı alanda gelişmesi, teamüllerin güçlü olması, hukukta sabiteler alanı oluşturmuştur. Anayasacılık hukukta kolay müdahale edilemeyecek bir alan, bir sabiteler alanı oluşturmak amacıyla ortaya çıkmıştır. En azından kanun koyucu iradenin dokunamayacağı, dolayısıyla tabi olacağı bir alan oluşturmak hedefti. Böylece, kanun koyucu irade ile anayasa koyucu iradenin ayrıştırılması önemlidir anayasacılıkta. Bu sebeple, anayasayı, kanun koyucu iradenin değiştirebileceği bir şekilde yaptığımız takdirde, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı zaafa uğrar, etkisiz hale gelir, mak-sat hasıl olmaz. Bu bakımdan, anayasaların katı olması kanaatimce bir gerekliliktir. Şüphesiz belirtmek gerekir, kamu hukukunun büyük ölçüde teamüllerle oluştuğu ve anayasanın yazılı olmasına bile lüzum hissedilmeyen yerde katı – yumuşak anayasa tartışması lüzumsuzdur.

“

Toplumsal sözleşme bir faraziye-dir. Tarihte veya bugün gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur. Anayasalar da esasen toplumsal sözleşme olarak nitelenemeyecek şartlarda hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Şentop
TBMM Bakanı

Mustafa Şentop, 6 Ağustos 1968 tarihinde Tekirdağ'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek lisans ve doktorasını Marmara Üniversitesinde Kamu Hukuku alanında yaptı.

1993 yılında Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2002'de doktor, 2005'te doçent, 2011'de profesör oldu. Marmara Üniversitesi dışında birçok üniversitede lisans ve lisans üstü seviyesinde dersler verdi. Marmara Üniversitesinde çeşitli idari görevlerde bulundu. Prof. Dr. Şentop, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezinin (ESAM) İstanbul Başkanlığı görevini yürüttü.

Prof. Dr. Şentop, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi ve 2012-2015 yılları arasında AK Parti Genel Başkan Yardımcılığı görevini yürüttü.

24, 25 ve 26. Dönemde AK Parti İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Anayasa Komisyonu Başkanvekilliği görevini yürüttü. 24. Dönemde Anayasa Uzlaşma Komisyonunda AK Parti'yi temsilen görev aldı. 26. Dönemde Anayasa Komisyonu Başkanlığı görevini yürüttü. 27. Dönemde AK Parti Tekirdağ Milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Aynı dönemde TBMM Başkanvekili olarak görev yapmakta iken 24 Şubat 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin 29. Başkanı oldu. 7 Temmuz 2020 tarihinde yeniden TBMM Başkanı seçildi.

TBMM Başkanı Şentop, iyi düzeyde Arapça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Anayasanın yazılı olması ya da yazılı olmayıp teamüller üzerinden yürümesi ne anlama gelir? Bu bağlamda Birleşik Krallık uygulaması nasıl değerlendirilmelidir?

Anayasacılık tartışmalarının özünü iyi kavramak gerekir. Yukarıda ifade etmişim, tekrar olmasın diye ayrıntıya girmek istemem. Kara Avrupası hukuk sisteminin tarihi gelişimi itibarıyla tamamen siyasi otoritenin var ettiği bir sistem olduğu açıktır. Bütün kurallar siyasi otorite tarafından konular, değiştirilir, kaldırılır. O halde kuralları koyanı bağlayacak üst hukuk kuralları yoktur. Bu sebeple, teorik tartışmalar hep hukuku devlet öncesi / ötesi bir alanda temellendirebilme arayışlarıyla doludur. Bunların hepsi bir gerekliliği, doldurulması gereken bir boşluğun varlığını gösteriyor. Ama bunlar hep teorik tartışma olarak kalmış, bir pozitif hukuk düzenlemesine dönüşmemiş. Anayasacılık hareketleri, Kara Avrupasında eksik olan değişmez veya değişmesi zor bağlayıcı hukuk kuralları oluşturma gayretlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. İngiltere'de ise hukuk sisteminin oluşumu farklı bir seyir izliyor. Kısaca, örf adetin, teamüllerin güçlü ve etkili olduğu bir süreç var hukukun gelişinde. Herkes teamüllere saygılı ve itaatkâr olunca, bunların bir yazılı anayasaya dönüştürülmesi icap etmemiştir. Osmanlı hukuk geleneğinin tarihi gelişimi itibarıyla daha çok İngiltere'ye benzediği, Tanzimat sonrası idare ve hukuk sisteminde Fransa'ya öykünmenin tuhaf olduğu bazı hukukçular tarafından ifade edilmektedir. Kısaca, yazılı anayasa güçlü ve sağlam hukuk teamülleri bulunmayan ülkeler için bir gerekliliktir; sağlam ve güçlü kamu hukuku teamülleri bulunan ülkelerde ise yazılı anayasaya gerek görülmemiştir, İngiltere örneğinde.

Anayasa kavramsal olarak ele alındığında bugün için klasik anlamından farklı anlamlar da yüklendiği söylenebilir mi?

Yukarıda değindiğimiz üzere, II. Dünya Savaşı sonrası anayasalarında, önceki anayasalardan farklı olarak, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi konularda düzenlemeler bulunmaktadır. Bu durumun şüphesiz farklı açılardan değerlendirilmesi mümkündür. Dünyadaki gelişmeler, savaş sonrası uluslararası düzen, savaşın galibi ülkelerin mağlup ülke anayasalarının yapım süreçlerine katılması ve bu süreçlerdeki tavırları, bir çok ülkede yine savaşın galiplerinin kontrolünde gerçekleşen askeri darbeler ve sonrasında hazırlanan anayasalar gibi hususlar birlikte değerlendirildiğinde, yeni anayasacılık anlayışının ülke içi siyaseti sınırlama ve kontrol altına alma amacı da götüğü kanaatindeyim. Mesela, eğitimle, kültürle, ekonomiyle alakalı temel konularda, seçim kazanıp iktidar olan siyasi partilerin serbestçe program yapabilmeleri, politika geliştirebilmelerini sınırlandıran hükümler anayasalarda mevcuttur. Böylece, hangi parti iktidar olursa olsun, belirlenmiş "temel" politikalarda değişiklik yapabilmesi çok zor bir hale getirilmektedir. Hoş, siyasi partilerin uymaları gereken

esaslar bağlamında, serbestçe parti programı yapabilmeleri de zorlaştırılmıştır. Türkiye özelinde gördüğümüz üzere, siyasi partilerin programlarıyla, politikaları ve uygulamaları arasında bu sebeple ciddi farklılıklar daima olmaktadır. İkinci dünya savaşı sonrasında anayasalara büyük ölçüde siyasi bir misyon da yüklendiğini düşünüyorum. Hukuki boyutun tamamen ortadan kalktığını iddia ediyorum değil; ama siyasi boyutu göz ardı edersek konuyu eksik bırakmış oluruz.

“

İktidar olan siyasi partilerin serbestçe program yapabilmeleri, politika yapmalarını sınırlandıran hükümler anayasalarda mevcuttur.

”

Anayasa tarihimizin doğal ve sağlıklı bir süreç içinde geliştiğini söylemek mümkün değil.

Dijital devrimle yaşanan gelişmeler anayasa düşüncesi ve tasarımını etkiler mi? Etkilerse bu nasıl olur?

Bu çok boyutlu ve etraflı değerlendirilmesi gereken bir soru. Ben sadece belli bir noktaya dikkat çekmek isterim. Siyasi haklar ile alakalı olarak tehdidin kamu gücünden, siyasi iktidardan gelebileceği var sayılırdı. Bütün tasarım, siyasi haklara iktidarın müdahalesini önlemeye yönelikti. Son yıllarda yaşanan bazı gelişmeler, özellikle Cambridge Analytica'nın ABD Başkanlık seçimlerindeki rolü, bilahare İngiltere'de Brexit oylamasında aynı firmanın ve Facebook'un etkisi gibi ortaya çıkan somut olaylar seçmen bilgi ve iradesinin belli bir sonucu almak üzere nasıl yönlendirilebileceğini ortaya koydu. Bu konuda İngiltere Parlamentosu tarafından hazırlanan kapsamlı bir rapor var. Bu bilinenler ve bilinmeyenler, bilinenler aracılığıyla ortaya çıkan bu siyasi iradeyi fesada uğratma imkanları ve gücü, siyasi haklar bakımından digital ortamlardan gelebilecek tehdidin büyüklüğünü göstermesi bakımından çok önemli. Ülkelerde iktidarlara, seçim sonuçlarını belirlemeyi başarabileceğine inanan uluslararası sosyal medya yapıları var. Bu konunun, sadece siyasi haklar bağlamında değil, onunla bağlantılı olarak basın yayın, yani medya özgürlüğü,

düşünce açıklama özgürlüğü çerçevesini de içerecek şekilde yeni perspektiflerle ele alınmasında fayda var. Seçmen iradesi, yalan haber/bilgi, manipülatif analiz/ yorum ve iradeyi fesada uğratan diğer haller bakımından çok uluslu şirketlerin eylemlerine karşı da hak ve özgürlükler bağlamında korunmalıdır.

Türkiye'de anayasal yönetimin tarihsel gelişimine bakıldığında bu gelişmenin doğal ve sağlıklı bir seyir takip ettiği söylenebilir mi?

Tabii ki doğal ve sağlıklı değil. İlk anayasa hazırlıklarından itibaren, anayasaların siyasi sonuç almaya yönelik bir enstrüman olarak görüldüğünü düşünüyorum. Kanun-ı Esasi Batılı devletleri memnun edecek ve uluslararası ilişkilerde faydalı olacak düşüncesiyle alenacele ilan edilmişti. Yani doğal gelişim içinde ortaya çıkmış bir süreç değil anayasa hareketi. Başlarda ifade ettim, esasen Osmanlı hukuk geleneği daha çok kamu hukuku bakımından İngiltere'ye benzer ve teamüllere dayanır. Fransa gibi yazılı hukuk kuralları geleneğini takip etmek pek doğal görünmüyor. Velidedeoğlu da bu konuyu anlaşılması güç buluyor bir makalesinde. 1921 ve 1924 Anayasalarının da olağan dışı şartlar altında hazırlandığı ve kabul edildiği aşikâr. 1961 ve 1982 Ana-

yasaları askeri darbe sonrası ve o dönemde hazırlanmış metinler. İçerik tartışması tamamen başka bir konu. Dolayısıyla anayasa tarihimizin doğal ve sağlıklı bir süreç içinde geliştiğini söylemek mümkün değil. Anayasalarda yapılan değişiklikler ise, tabiri caizse birer tamir faaliyeti olmuş. Doğal ve sağlıklı bir süreç içinde anayasa hazırlama ideali ni ortaya koymak ve takip etmek gerekir. Ben ümitliyim.

Bugün için Anayasamızın sorun alanları nelerdir? Nasıl düzeltilbilir?

12 Eylül 1980 Askeri darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası, ilki 17 Mayıs 1987; sonuncusu da 21 Ocak 2017 tarihinde olmak üzere son otuz yılda yirmi kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden birisi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Geriye kalan on dokuz anayasa değişikliklerinden bazıları çok sınırlı ve dar kapsamlı olurken; bazıları anayasada köklü değişikliklere yol açmıştır. Özellikle 21 Ocak 2017 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilip 16 Nisan 2017 tarihindeki halkoylamasıyla kabul edilen anayasa değişikliği ile mevcut anayasada çok önemli değişiklikler söz konusu olmuştur.

Bunun dışında anayasanın hazırlanma süreci bütünlükçü bir yaklaşımdan uzak olmuştur. Da-

nışma Meclisi adı verilen, darbeci generallerin belirlediği bir heyet anayasayı hazırlamış olmakla birlikte, buna da tam itibar edilmemiş, metne son şekil darbe konseyindeki 5 general tarafından verilmiştir. Bir hukukçu yaklaşımıyla bakılmayan bu son süreç, anayasanın bütünlüğünü daha başlangıçta bozmuştur. Sonraki değişiklikler de nihayetinde iç bütünlüğe zarar vermiştir. Nihayet 2017'deki hükümet sistemi değişikliği sonucunda, anayasanın yeni hükümet sistemi bakış açısıyla bütünlükçü bir yaklaşımla ele alınmasını gerektiren bir tablo ile karşı karşıyayız. Türkiye'nin yeni anayasa yapabilecek birikimi, buna uygun ortam ve bunu yapabilecek yöntemleri vardır. Önemli olan yeni bir anayasa yapma yönündeki iradedir. Böyle bir iradeye bütün siyasi partiler sahip olursa yeni bir anayasa yapılır. Anayasa tartışmaları zaten günlük hayatımızın içinde. Anayasanın belli bölümlerini, maddelerini her gün konuşup tartışıyoruz. Çoğu zaman yapılan tartışmalar esasen anayasa tartışması olduğu halde bunun adı konulmuyor ya bilmemekten ya da siyaseten doğru bulunmadığı için. Kısmi anayasa tartışmaları yerine bir bütün olarak yeni anayasayı tartışmak daha isabetli olur.

“

12 Eylül 1980 Askeri darbesinin ürünü olan 1982 Anayasası, ilki 17 Mayıs 1987; sonuncusu da 21 Ocak 2017 tarihinde olmak üzere son otuz yılda yirmi kez değişikliğe uğramıştır.

İstikrarlı Demokrasi İçin Jakobenizmin Reddi Şart

PROF. DR. BİROL AKGÜN

TÜRKİYE’NİN uzun bir demokrasi tecrübesi olmasına rağmen, siyasal hayatımız sık sık doğrudan ve dolaylı darbe söylentileri ile çalkalanmakta ve kalıcı istikrar için sürekli olarak yeni Anayasalardan medet umulmaktadır. Oysa doğru tartışmanın özü, istikrarlı bir demokrasinin kültürel temellerinin neler olduğu sorusudur. Nitekim siyaset bilimi alanında bu konu 1960’lı yıllardan beri Civil Culture (medeni kültür) çalışmaları çerçevesinde Gabriel Almond’dan Martin Lipset’e (Siyasal insan) uzanan çizgide pek çok ampirik araştırmalara konu olmuştur. 1990’lı yıllarda ise “Üçüncü Demokrasi” dalgasının zirve yaptığı bir dönemde aynı konu demokratik konsolidasyon tartışmalarının da ana eksenini oluşturmuştur.

Türkiye açısından ise demokratik istikrar konusu hala güncel ve sıcak bir gündem maddesidir. Zira 15 Temmuz 2016’da yaşanan başarısız darbe girişiminin Türk siyasal hayatı üzerindeki etkisi tamamen bitmiş değildir. Oysa bizim demokrasiyle tanışmamızın uzun bir tarihi geçmişi vardır. Türkiye’nin modernleşme arayışında Tanzimat Dönemi milat olarak alındığında, demokrasi tarihimiz yaklaşık olarak yüz elli yıl öncesine götürülebilir. Ancak diğer taraftan bakıldığında bu durum, dünyada da böyledir. Antik Yunan tecrübesinin modern döneme ilham vermesi dışında pek bir pratik etkisi yoktur. Literatürde birinci demokrasi dalgası 19. yüzyılda başlatılır ve 1920’li yıllarda tamamlandığı kabul edilir. 19. yüzyıl klasik demokratik modeller olan Fransız, Amerikan ve İngiliz demokrasi örneklerinin inşa edildiği dönemdir. İkinci dalga 1945-1960

Siyasi elitler arasındaki uzlaşma ve siyasi elitlerin demokrasi algısı, o ülkedeki demokrasi uygulamasının çerçevesini belirlemektedir.

dönemini kapsar. Üçüncü dalga ise Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasındaki otoriter yönetimlerden demokratik yönetimlere geçiş sürecini kapsar. Bu geçiş dönemleri farklı yönleriyle uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve sosyoloji alanında tartışılmaya devam etmektedir. 11 Eylül olayları ve 2008 krizi sonrasında liberal özgürlük alanlarının daralması ve demokrasinin teorik temellerine ilişkin ciddi eleştiriler bağlamında da demokratik kültür meselesi gündemde kalmaya devam etmektedir.

Demokrasiye geçiş esasen siyasi ve sosyal bir süreç olarak okunmalıdır. Demokrasiye geçilmesine ilişkin siyasi bir karar verildikten sonra, önce bir anayasa yapılır, uluslararası örneklerine uygun olarak kurumsal yapı kurulur, prosedürler tanımlanır, demokratik pratikler uygulanmaya başlanır. Ardından seçimler, siyasi partiler, sivil özgürlükler ile birkaç ay içerisinde demokrasiye şeklen geçilmiş olur. Ancak ortaya çıkan sistemin, yeni doğan bir rejimin yaşayıp yaşamaması aslında büyük ölçüde “*Bird effect*” denilen siyasi doğum şartlarında biçimlenmektedir.

Çünkü siyasi elitler arasındaki uzlaşma ve siyasi elitlerin demokrasi algısı, o ülkedeki demokrasi uygulamasının çerçevesini belirlemektedir. Geniş anlamda bakıldığında hem Türkiye’de hem de dünyada demokrasi; neticede genel oy ilkesi vasıtasıyla sıradan insanı güçlendiren bir etki yarattığından halkın çoğunluğu doğal olarak demokrasiyi desteklemektedir. Bu, bizde de böyle olmuş, her fırsatta her imkânda halkımız demokratik hak ve özgürlüklerine sahip çıkmıştır. Bu yönüyle 15 Temmuz, halkın kendi milli iradesine sahip çıkması anlamında bir zirvedir ve tüm dünyaya örnek olacak bir demokratik direniştir. Halk, seçilmiş meşru hükümetine, demokrasisine canıyla kaniyle sahip çıkmıştır. Ondan önce de 27 Mayıs sonrasında ve 12 Eylül sonrasında yapılan seçimlerde ve yapılan tüm referandumlarda Türk halkı tercihini demokratikleşme ve kamusal özgürlüklerin genişlemesi yönünde kullanmıştır. Halk bilir ki demokrasi demek sıradan insanların karar süreçlerinde güç sahibi olabilmesi ve ülke yönetiminde söz sahibi olabilmesi demektir.

Demokrasinin çok geleneksel sorusu bir ülkeyi kimin yöneteceğinin ve yöneticilerin nasıl seçileceğiyle ilgilidir. Demokrasi de bunu halka bıraktığından aslında Winston Churchill’in dediği gibi “*Diğerleri sayılmazsa en kötü rejimdir.*” Demokrasinin faziletinin temeli, ülkeyi kimin yöneteceği sorununa barışçıl bir çözüm yöntemi getirmiş olmasıdır. Fakat demokrasiye geçiş sonrasında demokratik ilke ve normların yerleşmesi, demokrasinin sorunsuz işlemesi ve birkaç kez iktidarın barışçıl biçimde el değiştirmesi; kısaca bizim demokratik geçiş sürecimizin tamamlanması olarak görülebilir. Bu geçiş süreci her ülkenin kendi özgün sosyolojik ve siyasi şartlarında gerçekleşir.

Hukuk denilen kavram, üzerinde yaşanan siyasal toplumun temel siyasi değerleri ile örtüşen normlar ve uygulamalar bütünüdür. Bir ülkede hukuk yoksa özgürlükler de bir anlam ifade etmez. Özgürlüklerin alanının tanımlanması, düzenlenmesi gerekir.

15 Temmuz, halkın kendi milli iradesine sahip çıkması anlamında bir zirvedir ve tüm dünyaya örnek olacak bir demokratik direniştir. Halk, seçilmiş meşru hükümetine, demokrasisine canıyla kanıyla sahip çıkmıştır.

İstikrarlı Demokrasinin Şartları

Demokrasinin kalıcı istikrar kazanabilmesi için literatürde ele alınan üç temel unsur vardır: Birincisi kurumsal yapıdır. Anayasanın yapılması, parlamentonun kurulması, seçim sistemlerinin tanımlanması gibi. İkincisi, sosyo-ekonomik anlamda demokrasiyi destekleyecek bir ekonomik gelişmenin sağlanması, orta sınıfın güçlendirilmesi ve refahın yaygınlaştırılmasıdır. Bu kolay bir süreç değildir ancak liberal teori açısından bakılırsa özellikle ampirik çalışmalarla desteklenmiş olan argüman, ülkenin orta sınıfı büyüdükçe, ekonomisi geliştikçe demokrasinin güçleneceği ve darbe olasılıklarının azalacağıdır. Nitekim 15 Temmuz darbe girişiminin halk kitlelerince reddedilmesi de bu çerçevede açıklanmaktadır.

Belli bir orta sınıf oluşmuş, demokrasisi yerleşmiş, gelir düzeyi yükselmiş ülkelerde insanlar kendilerine şiddet yoluyla siyasi bir iradenin dayatılmasını kolay kolay kabul etmezler. Her halükârda sosyoekonomik anlamda gelişmiş toplumlarda demokrasi daha pürüzsüz işlemektedir.

Üçüncü unsur, bugünkü ana konumuz olan siyasi kültürle ilgilidir. Siyasi kültür siyaset anlamında, demokrasiyi mümkün kılan kültürdür. İnsanların bireysel davranışlarının demokratikleştirmektir. Bu yapılabiliyorsa demokrasinin alanı çok daha fazla genişler, liberal demokrasi denilen sivil özgürlüklerin güçlendirildiği bir demokratik rejim mümkün kılınabilir.

Bireysel Özgürlükler ve Kamusal Düzen Denklemi

Burada özellikle muhalefet ve demokrasi açısından bakıldığında Türkiye de dahil olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkedeki ana sorunlardan birisi, demokrasinin sadece sivil özgürlüklerle mümkün olacağına ilişkin algıdır. John Locke gibi liberal düşünürler açısından bakıldığında özgürlüklerin de bir düzen içerisinde kullanılması gereği sürekli vurgulanır. İşte burada *demokratik hukuk devleti* kavramı özel bir anlam kazanmaktadır. Zira bir ülkede hukuk yoksa özgürlükler de bir anlam ifade etmez. Özgürlüklerin alanının tanımlanması, düzenlenmesi gerekir. Burada da netice itibarıyla hukuk denilen kavram, üzerinde yaşanan siyasi toplumun temel siyasi değerleri ile örtüşen normlar ve uygulamalar bütünüdür. Bu konudaki en temel örneklerden birisi Eski Yunan demokrasisindeki tartışmalardır.

Atina'daki demokrasinin altın çağı denilen Perikles döneminde çok ciddi bir refah artışı olmuş ve demokrasi gelişmiştir. Ancak bir süre sonra demagoglar nüksetmiş. Her şer şeyi kendi çıkarları için suiistimal edenler demokrasinin temelini oluşturan kamusal düzenin bozulması-

na yol açan gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Özetle Sofistler denilen bir grup felsefi ve siyasi olarak her şeyi göreceleştirerek, ortak değerleri zayıflatmışlardır. Oysa hiçbir ortak değeri kalmamış bir toplumda ancak kaos ortaya çıkabilirdi ve öyle de oldu. Atina demokrasisi yerini oligarşiye bıraktı. Hiçbir ortak değer olmadığı yerde de hukuk devleti inşa edilemez. Demokratik hukuk devleti belli bir anlayışın oturmasına bağlıdır. Nitekim demokrasi yıkıldıktan sonra ortaya çıkan üç büyük filozof olan Sokrates, Platon ve Aristo esasen bugünkü anlamda söylemek gerekirse Cumhuriyetçi gelenek içerisinde Cumhurun ortak değerlerini yeniden inşa etme arayışlarının temsilcileridir. Örneğin Sokrates çözümü insan ruhunda aramaktadır. Köle Menon diyalogunda görüldüğü üzere aslında doğruların insanın özünde olduğunu ve sorularla bunların ortaya çıkarılabileceği anlatılır. Platon, idealar alemindeki değişmez doğruları bulmaya çalışır ki yeryüzünde kurulacak olan düzen daimî olabilsin. Aristo daha insanidir, daha anlaşılırdır. İnsani mekanizmalar üzerinden karma bir sistemle ılımlı bir yönetimin kurulması, orta sınıfın güçlendirilmesi, şiddetin reddedilmesi konuları ile ilgilenir. En çok üzerinde durduğu hususlardan biri şiddete dayalı olarak yöneticilerin el değiştirmesinin reddi ve ihtilallerin olmamasıdır. Çünkü ihtilallerle gelen iktidar ve rejim değişiklikleri topluma acı verir.

Türkiye'nin Sorunu Halk Değil; Elitler Çatışmasıdır

Türkiye için konuşulacak olursa, özetle halk nezdinde demokrasinin kabul bulması konusunda çok büyük sorun gözükmemektedir. Yeter ki imkân ve fırsat verilsin, insanlar olabildiğince özgür olabilsin, düzenli bir siyasal ve toplumsal hayat olabilsin. Yapılan bütün kamuoyu yoklamalarında halkın yüzde doksanının demokrasiyi en iyi rejim olarak savundukları görülmektedir. Asıl sorun, esasen Türkiye'deki siyasal elitler arasındaki sorundur. Bize 367 garabetini yaşatan da seçkin siyasi elitlerdir. O karar halkın değil Anayasa mahkemesine seçilen bir zümrenin ideolojik tercihinin yansımasıdır. 28 Şubat sürecinde askeri unsurların demokrasiye yaptığı baskılara destek veren bazı medya, sermaye ve siyaset unsurları ile "Beşli grup" olgusu da genel olarak elitlerin kendi arasındaki yakıcı ve uzlaşmaz rekabetin tezahürüydü. Siyasi elitler bunu fazla ideolojik çerçevede, kendi çıkarları üzerinden değerlendirmektedirler veya kendi kafalarında en iyi yönetim biçimi konusunda ciddi sınıktılar vardır. Demokrasiye geçiş aşamasındaki sosyo-kültürel şartların güdülediği sosyalleşme süreçleri, siyasi elitlerin demokrasiye bakışını da önemli ölçüde belirlemektedir.

Bizdeki gelenekte, siyasi anlamda Fransız İhtilali'ne çok ciddi anlamda bir öykünme vardır. Jakobenik anlayış erken Cumhuriyet siyasi elitlerindeki ve bugünkü İttihat ve Terakki'nin devamı olan partilerde diyalogu ve uzlaşmayı değil, dayatmayı esas alır.

Bizde demokrasiye geçiş evrimci değil devrimci şekilde olduğu için, bu anlamda kalıcı Anayasal hukuk devletinin tüm kurumlarıyla yerleşmesi oldukça sorunludur.

Bizde demokrasiye geçiş evrimci değil devrimci şekilde olduğu için, bu anlamda kalıcı Anayasal hukuk devletinin tüm kurumlarıyla yerleşmesi oldukça sorunludur. Devrimle gelen sokak hareketi veya şiddetle inşa edilen bir demokratik rejimin daha sonraki restorasyon süreçleri ve sorun çözme mekanizmaları da maalesef sorunlu olmaktadır. Bununla ilgili üç temel uygulama Amerikan, İngiliz ve Fransız örnekleridir. Bu üç örnekten Anglo-Sakson geleneği daha evrimci, daha uzlaşmacıdır; sorunları çok büyütmeden çözer, sokağa ve şiddete yer bırakmaz. Ancak Fransız demokrasisi devrimle iş başına geldiği için istikrarsızdır, sorunludur. Edmund Burke'ün de ifade ettiği şekilde, devrimle iş başına gelen yönetimlerin sürdürülmesi de hep gergin ve sancılı olmaktadır.

Özetle bizde de erken Cumhuriyet siyasi elitlerinin demokrasi kavramlarıyla tanışması büyük ölçüde Fransız devrimci düşüncesi vasıtasıyla olmuştur. İlk erken dönemde yurt dışına eğitime gidenler genelde Fransa'ya gitmişlerdir. Hatta Sultan Abdülhamit'in "Keşke bir kısmını da İngiltere'ye gönderseydik" dediği söylenir. Farklı kültürlerle tanışma ve demokrasi tecrübesine belki daha yumuşak geçiş şeklinde yapılabilirdi. Her halükârda tarih "keşke"si olmayan bir şeydir.

Bizdeki gelenekte, siyasi anlamda Fransız İhtilali'ne çok ciddi anlamda bir öykünme vardır. Jakobenik anlayış erken Cumhuriyet siyasi elitlerindeki ve bugünkü İttihat ve Terakki'nin devamı olan partilerde diyalogu ve uzlaşmayı değil, dayatmayı esas alır. Kendilerini aydınlanmış bir zümre olarak görür ve "cahil halkın" geri kalanını devlet eliyle, gerekirse zorla aydınlatılmasını gerekli görürler. Bu yaklaşım, Fransa'da ifade edilen "Beyaz adamın medeniyet götürmesi misyonuna" benzer bir şekilde tek taraflı bir dayatmacı yaklaşımdır. Siyasal kültür olarak sorun çözme ve demokrasiyi derinleştirme anlamındaki bu kültür bizde ne yazık ki çok olumlu katkı sağlamamıştır.

Darbeci Geleneğin Zihni Arka Planı

27 Mayıs dahil olmak üzere o cuntacı gelenek büyük ölçüde bu jakoben geleneğin farklı versiyonları olarak her on yılda bir karşımıza çıkmaktadır. Bugün de temel sorunlardan birisi budur. Tarihsel olarak hukuk sistemimiz açısından bakıldığında da Almanlardan çok etkilendiğimiz görülür. Çünkü Fransa'dan sonra 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında İngilizlerle düşmanlık esasına dayalı bir ilişki olduğundan Almanlarla yakınlaşmıştır. Ancak Almanların Hegel'ci organik toplum felsefesi de demokrasinin gelişimi açısından sorunlu olan bir yaklaşımdır. Farklılıkları tehdit olarak görür. Sivil toplumun güçlendirilmesi, halkın egemenliğinin pekiştirilmesi, demokrasinin tabana yay-

gınlaştırılması anlamında çok ciddi sorunlar vardır ve bu darbeci gelenek esasen buralardan beslenmektedir. FETÖ yapılanması bu anlamda her ne kadar muhafazakâr ya da İslami referanslı bir grup gibi görünse de, gerek ordunun içerisindeki militanları gerekse yargıdaki uzantıları bu jakobenist geleneği referans almışlardır. Esasen kendilerine 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül darbe dönemlerinde içinde yaşadıkları toplumdaki o darbeci geleneğin kodlarını tevarüs ettikleri ise ancak 15 Temmuz'da tam olarak açıklık kazanmıştır. Bu anlamda 15 Temmuz'a prototip olarak aldıkları ilk uygulama örneği esasen 1960 darbesidir ve FETÖ tam bir taklitçi cunta hareketidir. Nitekim 15 Temmuz öncesinde FETÖ iltisaklı subayların en çok okuduğu kitaplar 1960 Darbesine ilişkin kitaplardır. Talat Aydemir olaylarında Fethullah Gülen'in bizatihi kendisi Mamak'ta muhabereci olarak askerlik yapmış, cuntacılığı o süreçte gözlemlemiş ve nihayet dışarıdan da destek alarak 15 Temmuz kanlı darbe sürecini organize etmiştir.

Maalesef bizde bir zihniyet olarak jakobenist kültür; halkı yadsıyan, dışlayan ve sözde aydınlanmış küçük bir azınlığın, toplumun geri kalanını medenileştirme projesi olarak demokrasiye baktığı sürece bu tür darbeci geleneklerin neşvünemâ bulması maalesef kaçınılmazdır. Bugün bize düşen şey; eğer bir kamusal muhalefet ve diyalog üzerinde konuşulacaksa bu sorunun açıkça konuşulmasıdır. 28 Şubat 1997 MGK kararları; 27 Nisan 2007 E-muhtırası; 15 Temmuz gecesinde yayınlanan Yurtta Sulh Bildirgesi ve nihayet en son 3 Nisan 2021 tarihinde 103 emekli amiral tarafından yayınlanan siyasi metinlerin ortak ruhu, halkı zorla aydınlatmayı (medenileştirme) amaçlamasıdır. Bu nedenle, Jakoben zihniyet topyekun dışlanmadan darbeci gelenek tamamen bitirilemez.

Bugünkü aktörlerden bağımsız olarak ülkedeki bu yapısal ve kültürel soruna eğilmek gerekir. Muhalefet kültürü olarak şiddeti reddeden, siyasal ve demokratik zeminde siyaset yapmanın alanını tanımlayabileceğimiz bir müzakere süreci yürütmemiz gerekmektedir. Şiddeti bütünüyle reddeden, yönetime gelmeyi ve iktidardan gitmeyi mutlaka ve sadece serbest ve özgür seçimlere bağlayan, buna inanmış ve özümsemiş bir demokratik siyasi kültürünü oluşturmak şarttır. Türkiye'deki bugünkü temel sorunumuz da budur. Demokrasinin kültürel ve siyasal zeminini güçlendirmek için yol haritasını çıkarmak, en samimi zihni ve fiili çabaları sergilemek aydınlar ve entelektüellerin öncelikli görevidir. Aksi halde sadece yazılı bir Anayasa yapmak, demokratik kurumları inşa etmek ve seçimleri periyodik olarak yapmak istikrarlı bir demokratik toplum ve devlet düzeni kurmak için asla yeterli olmayacaktır.

Bizde bir zihniyet olarak jakobenist kültür; halkı yadsıyan, dışlayan ve sözde aydınlanmış küçük bir azınlığın, toplumun geri kalanını medenileştirme projesi olarak demokrasiye baktığı sürece bu tür darbeci geleneklerin neşvünemâ bulması maalesef kaçınılmazdır.

Refah Devleti ve Geleceği

PROF. DR. MAHMUT BİLEN

DEVLETİN toplumsal rolünü negatif ve pozitif özgürlükleri esas alan bir yaklaşım üzerinden analiz edecek olur isek, negatif özgürlükler, bireyin toplumsal yaşamında temel vatandaşlık haklarını güvence altına alan, devletin gücünü yasalar ile sınırlayan ve devletin temel rolü iç ve dış güvenliği sağlayan, bireyin özgürlüğünü temin eden bir mahiyete işaret eder. Pozitif özgürlük ise insanın toplumsal varlığını esas alarak, kendini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu olanakları temin etmeyi devletin bir tür sorumluluğu olduğunu esas alır. Devletin pozitif özgürlükleri temin etmeye ait yükümlülüklerini, refah devleti denilen yapının aslında devletin bir tür mekanik bir yapıdan toplumsallaşan niteliği ile yeni bir çerçeveye kavuşması olarak ifade edilebilir. Briggs (1999), refah devletinin toplumda yaşayan bireylere/hanehalklarına sunmakla yükümlü olduğu üç sorumluluk alanına dikkat çeker. (I) Geliri olmayanlara, asgari bir gelir garantisi sunmak, (II) Bireylere yaşlılık, sağlık, işsizlik gibi çeşitli risklerle baş etmek için yardım etmek, (III) Sosyal refah hizmetleri sunarak toplumdaki bütün bireylerin iyi bir yaşam standardına kavuşmalarını sağlamaktır. Refah devleti denilen yapının ifade edilen bu yükümlülükleri yerine getirebilmesi için sosyal refah kurumlarını oluşturmak ve kaynak tahsis etmek için doğal olarak devletin ekonomide giderek daha fazla rol alması 20. yüzyılın önemli bir niteliği olarak kendini göstermiştir. Nitekim 1900'lü yılların başında aşağıdaki tablo 1'de de görüleceği üzere, hiçbir devletin ekonomideki payı %10'dan fazla değildi. Ancak ifade edilen bütün bu devletlerde 1970'li

Refah devletinin ekonomiye çeşitli şekillerde daha fazla düzeyde müdahale etmesi, sosyal güvenliği sağlamak ve yeniden dağıtım politikalarına yönelmesi olduğu söylenebilir.

yılların ortalarına gelindiğinde devletin ekonomideki payı %40'ın üzerine çıkmıştır. Bu gelişmeyi doğuran en önemli neden, refah devletinin ekonomiye çeşitli şekillerde daha fazla düzeyde müdahale etmesi, sosyal güvenliği sağlamak ve yeniden dağıtım politikalarına yönelmesi olduğu söylenebilir. Bu müdahaleler çeşitli biçimlerde olmuştur, bunların başında ekonomide piyasa aksaklıkları/başarısızlıkları sonucu karşılanamayan toplumun ihtiyacı olan savunma, iç-dış güvenlik, adalet, sağlık, eğitim gibi kamusal hizmetleri sunmak üzere devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi veya düzenleme yapmak üzere rol almasıdır. İfade edilen bu hizmetlerin finansmanı için modern devletin geniş toplum kesimlerine yayılan vergi politikalarına başvurması, sosyal güvenlik kurumlarının geliştirilmesi, sosyal adaleti temin etmek üzere, toplumsal kesimler arasında gelir transferlerine başvurması şeklinde sıralanabilir. I. Dünya savaşı sonrasında değişen dünya sistemi, para sistemi ve dünya ticaretinin aksayan mekanizmalarının da etkisi ile 1929 ekonomik krizi patlak verdi. Bu krize kadar hakim paradigma, piyasa ekonomisi bütün sorunların çözümü için güvenilecek tek ekonomik mekanizma iken, Keynezyen iktisadın da sağladığı teorik referanslar ile piyasa mekanizmasının yetersizliğini telafi etmek üzere devletin ekonomiye para ve maliye politikaları ile müdahale etmesinin daha istikrarlı ekonomik yapı için bir gereklilik olduğu ortaya konuldu. Devletin ekonomiye müdahalesinin bir diğer nedeni ise, sistem dışından gelen sosyalist rejim tehdidinin bütün dünyayı etkisi altına almış olmasıdır. Marksist ideoloji ekseninde dünyanın bir kısım ülkelerinin piyasa ekonomisinden sosyalist rejime geçmesi, piyasa ekonomilerini benimseyen devletlerde başta sermaye sahipleri olmak üzere egemenleri, mevcut rejimin devamı için emek lehine kaynak transferine olanak sağlayan politikalara rıza göstermeye sevk etti. Bu rıza, “konsensüs” veya “konsensüs yılları” olarak ifade edilmektedir. Sağlanan bu konsensüs sonucu, 1970’li yılların ortalarına kadar artan oranlı vergiler ve sermaye kesiminden emek kesimine yapılan geniş sosyal transferlere herhangi bir tepki gösterilmeden kabul edildi. Refah devletinin savaş sonrası bu dönemi refah devletinin en parlak/altın yılları olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde, özetle refah devletini piyasa ekonomisini eksen alan bir ekonomik yapıdan, devletin ekonomiye müdahale eden, geliri yeniden dağıtan ve özellikle sosyal refah/güvenlik kurumları olmak üzere kurumsal bir yapı ile toplumsal riskleri azaltan özellikleri dikkat çekmektedir. 1980’den sonra neoliberal politikalar ekseninde refah devletinin artan maliyetleri nedeni ile “refah devletinin krizi” denilen bir yaklaşım ile devletin alanının daraltılması akademisyenler ve politika yapımcılar tarafından geniş ölçüde

1980’den sonra neoliberal politikalar ekseninde refah devletinin artan maliyetleri nedeni ile “refah devletinin krizi” denilen bir yaklaşım ile devletin alanının daraltılması akademisyenler ve politika yapımcılar tarafından geniş ölçüde tartışıldı.

Bismarkcı sistem çalışanların yaşam koşullarını düzeltmeye odaklı iken, Beveridge modeli ile toplumda yoksulluğu azaltmayı ve çalışma hayatının dışında kalan toplum kesiminin çeşitli programlarla yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

tartışıldı. İçinden geçtiğimiz son salgın ile başta sağlık hizmetleri olmak üzere artan kamusal yardım ve mali destek şeklindeki kaynak talepleri refah devletinin krizi ile gündeme gelen refah devletinin müdahale ve yeniden dağıtıcı niteliğini azaltmaya yönelik politikalarının tersine döndüğü bir gelişmeyi gündeme getirmiştir. Ulusal düzeyde risklerin odağında olan refah devletinin yeni küresel risklerle de mücadele etmek için rolü ne olmalı? Devlette giderek artan bu talepler yeniden refah devletinin ekonomilerde baskın olacağı bir sürece neden olur mu? Olacak ise bunun sınırı nereye kadar olmalıdır? Gibi soruların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yazıda öncelikle refah devletinin mahiyeti, sonrasında ise muhtemel geleceğine ilişkin öngörüler ortaya konulacaktır.

II. REFAH DEVLETİNİN GELİŞİMİ

Refah devletinin gelişimine zemin hazırlayan en önemli faktör, endüstri devrimi sonrası gelişen piyasa ekonomisinin liberal devlet yaklaşımı ile buna tepki olarak ortaya çıkan sosyalist devlet modellerini dengeleyecek bir tür üçüncü seçenek olarak refah devletinin ortaya çıktığı söylenebilir. Endüstri devriminin ardından ortaya çıkan yeni üretim merkezi olan fabrikalar, kentsel alanda ücret karşılığı çalışan ve hızla büyüyen işçi sınıfının doğmasına yol açtı. Büyüyen bu yeni sınıfın maruz kaldığı çeşitli risklere karşı ilk kez Bismark öncülüğünde 1883-89 yılları arasında aşama aşama hastalık, iş kazası, yaşlılık/emeklilik gibi risklere önlem olarak çalışanların ödedikleri primleri ile katılımını esas alan “sosyal sigortalar” kurumu ihdas edildi. Bu yaklaşımda sosyal güvenlik sistemine katılım ancak çalışmaya ve prim ödemeye dayanmaktaydı. Endüstrileşmenin öncüsü olan İngiltere’de ifade edilen risklere karşı geliştirilen sosyal güvenlik sisteminin temelini, çalışmaya/iş yapmaya bağlı olmaksızın kökenleri 1880 yılında iş kazalarına tazminat yükümlülüğü getiren yasal düzenlemeler oluşturmuştur. II. Dünya savaşının hemen sonrasında Beveridge modeli olarak ifade edilen yapıda, finansmanı çalışanların prim ödemelerinden daha ziyade vergilerle karşılamayı esas almaktadır. Bu yapısı ile ülke vatandaşlarının sadece çalışanları ve prim ödeyenleri değil, bütünü kapsayan bir ulusal sigorta sistemi, bir başka ifade ile “evrensel bir sosyal güvenlik sistemi” olarak tarif edilmektedir. Bu sistemde katkı payları kazançla orantılı olmadan sigortalardan elde edilen gelirler, düz bir oran üzerinden belirlenmektedir. Ulusal sigorta sistemine işçi ve işveren yanında devlet üçüncü bir taraf olarak katkı vermektedir. Genel olarak iki sistem tasnif edilecek olunur ise, çalışanların prim ödemesine dayalı olan Bismark modeline karşın,

vergi ile finansmana dayalı olan Beveridge modeli Avrupa'da doğmuş ve dünya ülkelerine yayılmıştır. Bismarckçı sistem çalışanların yaşam koşullarını düzeltmeye odaklı iken, Beveridge modeli ile toplumda yoksulluğu azaltmayı ve çalışma hayatının dışında kalan toplum kesiminin çeşitli programlarla yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. İki farklı zeminde kurulan ve gelişen sistemin odağı benzer olmasına rağmen programların finansman ve çerçevesi bazı nüanslar taşımaktadır. Ancak ortak olan husus ise toplumsal risklerle baş etmeye yönelik olarak sosyal refah kurumlarının devletin öncülüğünde geliştirilmesidir. Zaman içinde başta Hollanda olmak üzere, sosyal sigorta ve sosyal yardım kurumları belli ölçüde her iki sistemin bazı kısımlarını almak sureti ile iki sistemin bir tür karması olan bir sosyal refah sisteminin geliştirildiği görülmektedir (Özdemir, 2004). Benzer değişikliklerin Almanya ve İngiltere'deki sosyal güvenlik sisteminin gelişimleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Açık olan husus devletin toplumda sosyal güvenlik ve sosyal yardım kurumlarını geliştirmelerine paralel olarak, devletin ekonomideki payının 1900 ile 1974 yılları arasında 4 katın üzerinde bir artış gösterdiği Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Devletin Ekonomideki Payının Artışı
(Kamu Harcamaları / GSYİH)

Ülkeler	Yıllar	Kamu Harcamaları / GSYİH
ABD	1900	8
	1940	18
	1960	27
	1974	32
İngiltere	1900	10
	1938	23
	1960	30
Almanya	1974	45
	1900	6
	1935	12
	1964	37
	1974	42

Tablo 2: Devletin Sosyal Harcamalarının
GSYİH'ya Oranı 1960 - 2018 (%)

Ülkeler	1960	1975	1990	2005	2018
Ort.OECD	10,1	18,1	16,5	18,3	8,19
Danimarka	9,0	24,2	21,9	25,2	28,7
Fransa	13,4	17,7	24,4	28,8	31,1
Almanya	18,1	26,2	21,4	26,4	25,3
İtalya	13,1	21,0	20,6	24,1	27,8
Hollanda	11,7	29,6	23,7	19,9	16,2
İspanya	7,8	11,8	19,1	20,5	24,2
İngiltere	10,2	15,6	14,9	19,3	20,3
ABD	7,3	14,5	12,2	15,5	18,2
Türkiye	-	2,2	3,8	10,1	12,2
Japonya	3,5	7,9	11,1	18,2	23,1
Ortalama	10,4	17,2	17,2	20,6	20,6

Devletin toplumda sosyal güvenlik ve sosyal yardım kurumlarını geliştirmelerine paralel olarak, devletin ekonomideki payının 1900 ile 1974 yılları arasında 4 katın üzerinde bir artış gösterdiği görülmektedir.

Kaynak:
Tablo1: Peltzman (1992: 378-428).

Tablo2: George (1996:2) OECD (2019), *Public Social Spending is High in Many OECD Countries*; Ourworldindata (2021), *Public Social Spending*.

Devletin ekonomideki payının dünyanın bütün ülkelerinde aynı ölçüde arttığı söylenemez. Ülkeler arasında sosyal refah politikalarının teşekkülü ve devletin ekonomide rol alış biçimindeki yapısına göre farklı refah devleti tasnifleri yapılmıştır. Oldukça farklı tasniflerin içinde özellikle 1990'lı yıllarda Esping-Andersen (1990) tarafından yapılan tasnifin daha fazla kabul gördüğü söylenebilir. Üçlü bir tasnifi esas alan bu yak-

laşımına göre, üç çeşit refah devleti modeli olduğu ortaya konulmuştur. Felsefi temeli klasik liberal ekonomi modelini esas alan, sağladığı sosyal haklar gereksinim temelli olan, sosyal refah ödemelerinde düz oranlı ödemeyi esas alan ve dünyada öncülüğünü ABD ve İngiltere'nin yaptığı "*liberal refah modeli*"dir. İkincisi, felsefi temeli muhafazakâr sosyal politikalarını eksen alan, prim ödemelerine/katkıya dayalı sosyal haklar sağlayan, sosyal politika kurumları devlete ait olan ve öncülüğünü Fransa ve Almanya'nın yaptığı "*Kıta Avrupası modeli*"dir. Son olarak felsefi temeli Sosyalizm/Marksizm olan, herkesin sosyal haklardan yararlandığı, yeniden dağıtıcı politikaların benimsendiği ve öncülüğünü İsveç ve Danimarka'nın yaptığı "*İskandinav refah modeli*" olarak bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Özdemir, 2004: 94-137; Bilen, 2002: 100-125). İfade edilen bu üç refah devleti yaklaşımı arasında anlaşılacağı gibi dayandığı politik bakış açıları da dikkate alındığında önemli düzeyde farklar bulunmaktadır. Türkiye'de sosyal refah yapısının daha ziyade muhafazakâr sosyal politikaları eksen alan ve çalışanların prim ödemesini dikkate alacak şekilde 1945 yılında ilk yasal düzenlemesi yapılan sigorta kurumu, 1964 yılında "*Sosyal Sigortalar kurumu*" haline kavuşmuştur. 1950 yılında kamuda çalışan memurların sosyal güvenliğini temin amacı ile "*Emekli Sandığı*", 1971 yılında ise üçüncü bir sigorta kurumu olarak "*Esnaf ve zanaatkârların ve Bağımsız Çalışanların Sosyal Sigortalar Kurumu -BAĞ-KUR*" oluşturulmuştur. Zaman içinde toplumun farklı kesimlerinde çalışanların sosyal güvenliğini temin edecek sağlık, emeklilik, iş kazası gibi çeşitli risklere karşı koruyacak şekilde kamu/devlet tarafından sosyal güvenlik kurumları kurulmuştur. Bu kurumların gelirleri çalışanların prim ödemelerine bağlı olmasına karşın, devletin kuruluşundan itibaren bu kurumların açıklarının finansmanı için dikkate değer düzeyde katkılar yaptığı bilinmektedir. Grafik 1'de görüldüğü üzere sosyal güvenlik kurumunun kapsadığı nüfus oranının özellikle 1960 sonrası dönemde istikrarlı şekilde arttığı görülmektedir. Yıllar içinde bu kurumların yapılarında ve sundukları sosyal güvenlik ve hizmetlerin niteliğinin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılarak sosyal güvenlik kurumu yapısına kavuşmuştur (SGK, 2021A).

1945'ten 1970'lerin ortasına kadar refah devletinin altın çağı olarak anılan bu dönemde, firmaların fordist üretim biçiminin sunduğu yüksek kazanç/kar gelirleri ve diğer yandan sosyalist rejim tehdidi nedeni ile ifade edilen konsensüs sonucu devletin yüksek oranda vergiler toplaması sorun olarak görülmezken, Keynezyen iktisadın teorik zeminini sunduğu kamunun bütçe açıkları ile topladığı vergilerden daha fazla kamu harcaması yapmasına imkan sunmuştur. Ekonomik büyüme

ile sosyal transferler arasında neoklasik iktisadın ifade ettiği trade-off (karşıtlık) gerçekleşmemiştir. Refah devleti, kamu eli ile yüksek gelirlilerden topladığı vergileri sosyal transfer politikaları ile düşük gelirlilere aktarır, gelir dağılımını iyileştirip yoksulluğu azaltırken, bu ülkelerde ekonomik büyüme yüksek seyrini korumuştur. Ailenin güçlü olduğu, nüfus artışının yüksek ve genç olduğu bu ortamda sosyal refah kurumları başarılı bir görünüm arz ediyordu. Bütün ifade edilen bu gelişmeler sonucu devletin ekonomideki payı hızla artmıştır. Ancak bu artış hızının en fazla yükselmesinde etkili olan neden, devletin bir yandan sosyal güvenlik kurumlarının finansmanlarına kaynak aktarması, diğer yandan sosyal yardım kurumları aracılığı ile yoksulluk ile mücadele için kaynak tahsis etmesine gereksinim duyması olmuştur. Böylece gelişmiş bütün ülkelerde refah devletlerinin sosyal harcamalarının GSYİH oranı tablo 2'de görüleceği üzere birkaç kat artmıştır. Refah devletinin nitelikli insan emeğini üretmek üzere eğitim ve sağlık hizmetleri sunması, tam istihdamı temin etmek, yoksulluğu azaltıcı ve gelir dağılımını iyileştirici politikalar geliştirmek üzere üstlendiği roller refah devletinin ekonomideki payının artmasında etkili olmuştur. İfade edilen bu dönemde sayılan farklı refah devleti modelleri arasındaki farklar giderek azalarak, evrensel/kurumsal refah anlayışına yönelik gelişmeler gözlenmiştir. Bütün ülkelerde hızla sosyal güvenlik kurumlarına aktarılan bonkör kaynaklar dışında ekonomilerde toplam talebi arttırmaya yönelik olarak gelir dağılımını iyileştirmeye ve sosyal politikalar için giderek daha fazla kaynağın kamu harcamaları için tahsis edilmesine yol açmıştır. Ancak 1970'li yılların başından itibaren dünyada artan petrol fiyatları nedeniyle enflasyonun yükselmesi, diğer yandan işsizliğin artması/stagflasyon ve ekonomik büyümenin yavaşlaması, o güne kadar geçerli olan Keynesyen ekonomi politika reçetelerinin çözüm sağlayamaması alternatif bakış açılarının gündeme gelmesine, refah devletine karşı bakış açılarının değişmesine ve eleştirilerin yükselmesine neden oldu. Dünyada yükselmekte olan yeni sağ ve liberal politikalar eksenindeki yeni küreselleşme refah devleti uygulamalarına yönelik eleştirilere yol açtı. Bu dönemin en etkili iki ismi F. Hayek ve M. Friedman refah devletinin içine düştüğü sorunları eleştirmekte ve çok sayıda aydın, akademisyen ve politikacıları etkiledikleri görülmekteydi. Nitekim 1980'li yıllara gelindiğinde ABD'de Reaganomics, İngiltere'de Thatcher economics ve Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları sonrası Özal'ın uyguladığı ekonomi politikaları, refah devleti politikalarını sınırlayan ve piyasa ekonomisini önceleyen liberal/küreselleşme yanlısı ekonomi politikaları olduğu bilinmektedir. Bu politikalar istikametinde devletin ekonomi üzerindeki etkisini azalt-

Refah devleti, kamu eli ile yüksek gelirlilerden topladığı vergileri sosyal transfer politikaları ile düşük gelirlilere aktarır, gelir dağılımını iyileştirip yoksulluğu azaltırken, bu ülkelerde ekonomik büyüme yüksek seyrini korumuştur.

Zamanın ruhu refah devletinin lehinde olan politik gündemin hızla yeni sağ/liberal teori argümanlarının artan küreselleşmenin getirdiği etkilerle daha fazla revaç bulmasına neden oldu.

maya yönelik olarak kurumlar vergisi dikkate değer düzeyde düşürüldü. (%35'lerden %20'lere) (OECD, 2021T). Dünya Ticaret Örgütü, İME, Dünya Bankası gibi küresel kurumlar neoliberal politikaları sadece gelişmiş ekonomiler için değil, aynı zamanda gelişmekte olan çevre ekonomiler için de sosyal refah politikaları kapsamının daraltılmasını ve devletin ekonomide rolünün azaltılmasını bir politika olarak dayatmaktaydılar.

III. Refah Devletinin Krizi ve Geleceği

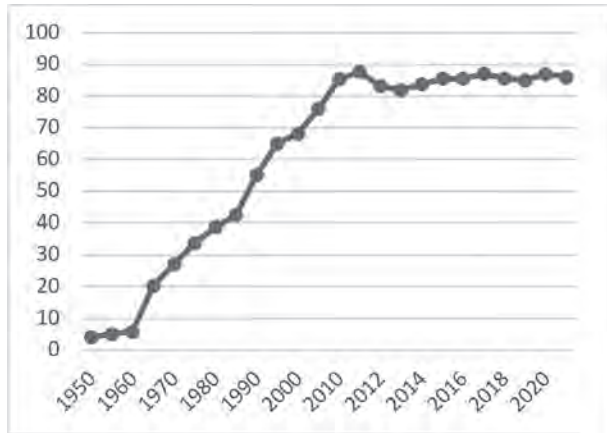
Refah devletinin krizi olarak ifade edilen gelişmelerin birkaç tanesi özellikle dikkat çekicidir. Bunlar; artan kamu açıkları nedeni ile kamu kesimi borcunun artışı, üretimin küreselleşmenin getirdiği yeni ucuz emek merkezlerine kayması ve dünyanın farklı coğrafyalarında farklı parçaların üretilip başka bir yerde montaj yapılmasına/parçalanmasına bağlı olarak ulusal sınırlar içindeki geleneksel fabrikalarda verimliliğin ve karlılığın düşmesi, yüksek vergi oranları ile küresel rekabette zorlandığı için tepki gösteren ulusal sermayedar sınıfın, giderek kaybolan sosyalist rejim tehdidi nedeni ile emek lehine daha fazla kârından fedakarlık yapmaya yönelik politikalara tepki göstermesi ve var olan konsensüse son vermek istemesi sayılabilir. 1970'lerde sosyal refah politikalarını benimseyen ülkelerin ekonomik büyümelerinin bütün ülkelerde dikkate değer biçimde -önceki döneme kıyasla- düşmesi bir başka faktör olarak dikkat çekiyordu. Zamanın ruhu refah devletinin lehinde olan politik gündemin hızla yeni sağ/liberal teori argümanlarının artan küreselleşmenin getirdiği etkilerle daha fazla revaç bulmasına neden oldu. Kamunun sahip olduğu kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) büyük ölçüde politik kaygıları önceleyen mekanizmaları sonucu zarar edecek veya etkin olmayan şekilde çalışmalarını sonucu, özelleştirme lehindeki bakış açılarının geniş toplum kesiminde daha fazla ilgi görmesine yol açtı. Siyasilerin kamu tercihi teorisi ekseninde sosyal refah politikalarını/yeniden dağıtım politikalarını bir tür politik bir mübadeleye araç edecek şekilde sürekli oylarını maksimize etme/rant kollama faaliyetine, bürokratların ise bütçe maksimizasyonu üzerinde konforunu önceleyecek amaçlar için kullanması ve kamu finansmanında vergilerden daha çok gelecek nesiller için artan bir yük bırakan, mevcut seçmenden oy almayı garanti edecek borçlanmaya başvurması nedeni ile kamunun borçlarının hızla yükselmesine neden oldu. Bu gelişmelerin aydınların, akademisyenlerin, politikacıların gündemini işgal etmesi ve seçmenlerin sosyal demokrat iktidarlar yerine daha ziyade liberal politikaları benimseyen sağ iktidarları tercih etmesinde etkili oldu. Sayılan bu faktörler, refah devletinin altın çağının son bulmasına ve refah devletinin krizini gündeme getirdi (Bilen, 2002: 126-227).

Yukarıda ifade edilen bütün nedenlerin dışında diğer yandan toplumda artan düzeyde sosyal risklerin büyümesine neden olan ve olacak gelişmeler refah devletinin gerekliliğine duyulan ihtiyacın büyümesine işaret etmektedir. Bu sorunların başında geleneksel ailenin zayıflaması; artan boşanma oranları, evlilik dışı doğan çocuk oranı (*OECD ülkelerinde %41*) (*OECD, 2020F*) veya tek ebeveynli ailelerin hızla artmasına karşın genel olarak doğurganlık oranlarının dramatik şekilde düşmesi gelmektedir. Sosyal refah kurumlarının mali dengelerini bozan diğer önemli bir neden artan emekli maaşı ödemeleri ve sağlık giderleri nedeni ile toplumda yaşlı nüfusun hızla artmasıdır. 1980’li yıllarda Avrupa ülkelerinde 60 yaş üzeri olan nüfusun toplam nüfustaki payı %16 düzeyinde iken, 2050 yılında bu oranın %35 düzeyine yükseleceği öngörülmektedir (*UN, 2017*). Bu gelişme, sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryal dengelerinin bozulması ve iflası riskini ifade etmektedir. 1970 öncesine göre bütün refah ülkelerinde işsizlik oranları dikkate değer düzeyde yükseldi ve işsizlik ödeneklerinin hızla yükselmesine neden oldu. Ayrıca çalışma biçimi de değişti; OECD ülkelerinde 1976 yılında part-time/kısmi çalışanların toplam istihdam içindeki payı %12,5 düzeyinde iken 2019 yılında bu oranın İskandinavya ülkeleri başta olmak üzere bazı ülkelerde % 30 düzeylerine ulaştığı ve ortalamasının %20’ye yaklaştığı görülmektedir (*OECD, 2021E*). Tam mesai çalışma biçimlerini yerine emek piyasasında kısmi çalışma biçimlerinin giderek yaygınlaşması sonucu çalışanlar tarafından ödenen prim düzeylerinin düşmesine neden olan gelişmeler sosyal refah kurumlarının açıklarının hızla büyümesine ve devletin bu gereksinimler için giderek daha fazla kaynak bulma ihtiyacının büyümesine neden olmaktadır. İfade edilen riskler nedeni ile bir yandan toplumda sosyal yardım talepleri yükselmekte diğer yandan sosyal güvenlik kurumlarının açıkları büyümektedir. Türkiye’de 1995 yılından günümüze kamunun sosyal güvenlik kurumlarına bütçeden aktardığı payın bazı yıllar bütçenin %25’i düzeyine kadar yükseldiği görülmektedir. Yukarıda ifade edilen risklerin (*ailenin yapısı, nüfusun yaşlanması gibi*) önemli bir kısmı halen Türkiye için gerçekleşmediği halde bu düzeye ulaşması gelecek için dikkate değer risklere işaret etmektedir.

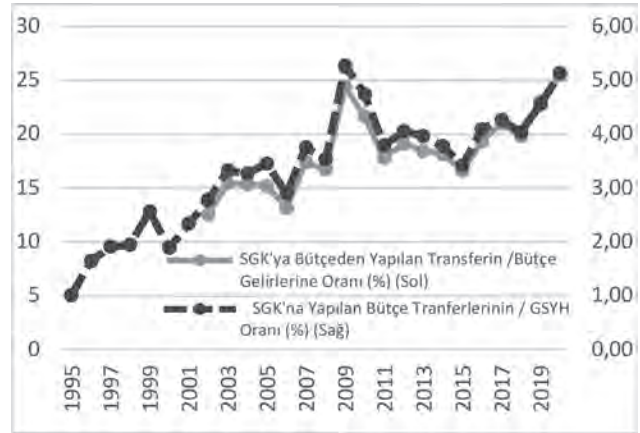
Refah devletinin krizi olarak ifade edilen 1980 sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmı sosyal refah sistemini belli ölçüde gözden geçirerek sosyal refah kurumlarının açıklarını azaltmaya ve sosyal transfer politikalarının kapsamını sınırlandırmaya gitmişlerdir. Bütün bu gelişmeler refah devletinin üstlenmiş olduğu eğitim, sağlık, çeşitli sosyal güvenlik risk unsurlarının piyasa tarafından karşılanmasına, yerleşmesine veya geleneksel geniş aile kaynaklarına yönelik politi-

1980’li yıllarda Avrupa ülkelerinde 60 yaş üzeri olan nüfusun toplam nüfustaki payı %16 düzeyinde iken, 2050 yılında bu oranın %35 düzeyine yükseleceği öngörülmektedir.

ka seçeneklerinin tartışılmasına yol açtı. Dünyanın farklı ülke ve refah devletlerinde eğitimin artan düzeyde özel öğretim kurumları tarafından sunulduğu, benzer şekilde sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine/piyasalaştırılmasına yönelik çeşitli gelişmeler farklı biçim ve düzeylerde görülmektedir. Nitekim bu kapsamda 1980 sonrası süreçte Türkiye’de sağlıkta özel sağlık kurumlarının nispetinin veya sayısının arttığı, benzer şekilde eğitim kurumlarının her kademesinde özel öğretim kurumlarının dikkate değer düzeyde arttığı gözlemlendi. Son yıllarda ise sosyal güvenlik veya yardımlarının bir şekilde kapsamını daraltmaya yönelik düzenlemeler oldu, emeklilik yaşının yükseltilmesi, sosyal yardım için hak sahibi olmak için kriterlerin artırılmasına veya kapsamının daraltılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Asgari ücretin işsizlik maaşına yaklaştığı durumlarda insanların kasıtlı olarak işlerinden ayrılıp, işsizlik yardımı almaya yönelik gelişmelerin önüne geçmek için işsizlik ödemelerinin belli koşullara ve işsizlik maaşının ödeme süresinin belli bir zaman ile sınırlanmasına gidildi. Bütün bu ve benzeri uygulamalar, sosyal refah kurumlarının geniş toplum kesimlerine sağlamış olduğu kaynakların ve kapsamının daraltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesine yol açmıştır.

Grafik 1: Sosyal Güvenlik Kurumlarının (SGK) Kapsadığı Nüfus Oranı (%)
Kaynak: SGK (2021B), İstatistik Yıllıkları.

Grafik 2: Kamu Bütçesinden SGK'na Yapılan Transferlerin GSYH Oranı (%)
Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021)

Refah devletlerinin uyguladıkları çeşitli sınırlamalara rağmen ne devletin ekonomideki payının sınırlanmasında ne de sosyal harcamaların GSYİH oranında dikkate değer düzeyde bir düşme gerçekleşmemiştir. Halen ifade edilen ülkelerde, devletlerin ekonomideki payının kamu harcamalarının (KH) GSYH oranı %40 ile %55'i arasında olduğu, bir başka ifade ile devletin ekonomideki payının düşmediği gibi bazı ülkelerde

arttığı görülmektedir. Kamunun finansmanında düşürülen kurumlar vergisi yerine borçlanmanın tercih edilmesinin bu ekonomiler için ağır maliyetlerinin olduğu Tablo 3 dikkatle incelendiğinde fark edilecektir. Bazı ülkelerde kamunun borç yükünün ekonominin geleceğini tehdit edecek düzeylere ulaştığı görülmektedir.

Devletin ekonomideki payının yüksek düzeyde kalmasında etkili olan neden, sosyal harcamaların GSYH oranının nerede ise bütün ülkeler için artma istikametinde devam ettiği ve refah devletinin bu alandaki rolünün daralmadığı Tablo 2'ye bakıldığında görülecektir. Anayasasında sosyal devlet olgusu açıkça ifade edilmesine rağmen gelişimi oldukça yavaş ve geç olan Türkiye'de, sosyal refah kurumlarının kapsama oranının esas itibarıyla refah devletinin krizi olarak ifade edilen dönemde genişlediği Grafik 1'de görülmektedir. Sosyal refah hizmetlerini temin eden sosyal güvenlik kurumlarına bütçeden aktarılan payın yıllar itibarıyla bu süreçte arttığı ve 2020 yılında 250 milyar TL düzeyine ulaştığı görülmektedir. İfade edilen bu meblağın Türkiye'de bütün üniversitelere tahsis edilen bütçenin 5 katından fazla bir tutar olduğu dikkate alınacak olunur ise devletin bu sosyal niteliğini halen ciddi mali yük ile sürdürdüğü Grafik 2'de görülmektedir.

Ülkeler	1995		2000		2005		2010		2015		2018/9	
	KB	KH	KB	KH	KB	KH	KB	KH	KB	KH	KB	KH
Danimarka	81,6	56,6	60,5	49,9	45,1	51,2	53,4	56,7	53,4	54,5	52,4	50,5
Fransa	67,3	53,5	72,4	51	82,1	53,2	101	56,8	120,8	56,8	124	55,7
Almanya	54,2	46,3	62,6	43,3	71,4	46,8	87,4	48,1	80	44,1	68,2	44,5
İtalya	118,7	51,1	118,4	44,4	117,2	47,2	124,3	49,9	156,9	50,3	154,5	48,4
Hollanda	85,5	47,7	62,2	41,6	59,3	42,2	69,5	47,9	79,6	44,6	62,5	42,3
İspanya	68,2	44	65,5	38,8	50,5	38,5	67,4	46,1	117,1	43,9	117,3	41,7
İngiltere	53,5	42,2	49,4	37	52,3	41,3	89,4	47,3	112,6	42,3	117,2	41,1
ABD	93,7	32,9	72,1	29,9	88,6	37,0	125,8	43,2	136,4	37,9	134,6	37,8
Türkiye	-	-	75,5	36,1	50,2	31,8	48,9	36,4	32,6	34,3	34,8	-
Japonya	94,7	-	142,6	-	176	35,5	207,7	39,6	237,1	39,4	238,7	39

Tablo 3: Genel Kamu Borcunun (KB) ve Genel Kamu Harcamalarının (KH) GSYİH Oranı (%) (1990-2019)

Kaynak: OECD (2021D), General Government Debt to GDP, OECD (2021S), General Government Spending to GDP,

V. SONUÇ

Genel olarak değerlendirildiğinde, küresel ölçekte Kovid-19 salgını, iklim sorunları, artan siyasal gerilimler gibi risklerin ekonomilerin büyüme trendlerini olumsuz etkilemesi, küreselleşmenin getirdiği rekabet baskısı, gelişen teknoloji/robotlaşma sonucu emek tasarruf eden üretime bağlı olarak sosyal güvelik sistemine prim ödeyen kişilerin azalması, artan kamu borçlarının ülke ekonomileri üzerinde oluşturduğu maliyet-

Artan sosyal risklerle baş ederken küresel politikalar yanında kendi geleneğimizde Osmanlı'da yoksulluk ile mücadele, sağlık, eğitim hizmetleri ve daha farklı sosyal hizmetlerin devletin ödevi olmaktan ziyade vakıflar tarafından ifa edildiği bir bilinç dikkate alınarak sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinden yararlanılması önemlidir.

ler, vergi benzeri kamu gelirlerindeki azalmalar nedeni ile ulus devletler sosyal refah politikaları için ihtiyaç duyulan kaynakları geçmişte olduğu gibi finanse etmeyi sınırlamaktadır. Son yaşanan salgının doğurduğu sorunların küresel olarak ekonomileri tehdit etmesi, gelecekte daha fazla ekonomiler üzerindeki etkisi hissedilecek, iklim sorunlarının neden olacağı riskler, toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun artması sonucu daha uzun süre emeklilik maaşı ödemesi ve artan yaşlı nüfusun yüksek sağlık harcamasına neden olması, düşen doğurganlık ve ailenin parçalanması nedeni ile daha fazla kişinin sosyal yardım talebinde bulunması, gelişen yeni teknolojiler nedeni ile artan işsizlik sorunları ve artan düzeyde dünyanın bütün ekonomilerinde gelir/servet dağılımı bozulmaları nedeni ile refah devletine duyulan ihtiyacın her zamankinden daha az olmadığını ortaya koymaktadır. Refah devletinin krizi olarak ifade edilen bütün bu gelişmelere rağmen 1980 sonrası devletin ekonomideki payının sınırlı düzeyde daraltılmasına karşın, nerede ise bütün ülkelerde kamunun sağlamış olduğu sosyal harcamaların GSYH'ya oranının azalmayıp, giderek artan bir seyir gösterdiği Tablo 3'te açık şekilde görülmektedir. Gelecekte ifade edilen riskler nedeni ile refah devletinden beklentiler büyürken, artan risklerin neden olduğu ekonomiler üzerindeki maliyetin neden olacağı ekonomik krizler, başta iktisatçılar ve siyasetçiler olmak üzere bütün toplum kesimlerini meşgul edecektir.

Kamu kaynaklarını kullanan politikacının oy ve bürokratların bütçe maksimizasyonu motivasyonları ile bu kaynakları doğru kullanmadığı yönündeki kaygıların yüksek sesle seslendirildiği bir ortamda, en etkin çözümün ne olduğu üzerindeki tartışmaların azalmayacağı tersine giderek artacağı açıktır. Küresel risklerin arttığı gelişmeler nedeni ile refah politikalarının da küresel nitelikte seçenekler içeren küresel çözümlerinin önemine dikkat çekilmektedir (Aysan, 2020: 685). Artan sosyal risklerle baş ederken küresel politikalar yanında kendi geleneğimizde Osmanlı'da yoksulluk ile mücadele, sağlık, eğitim hizmetleri ve daha farklı sosyal hizmetlerin devletin ödevi olmaktan ziyade vakıflar tarafından ifa edildiği bir bilinç dikkate alınarak sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinden yararlanılması önemlidir. Asimetrik bilgi sorunundan kaynaklanan sosyal refah politikalarının başarısı için bazı sosyal yardım hizmetlerinin yerel olarak sunulması diğer bir çözüm seçeneği olabilir. Toplumsal sorunların tek çözüm unsuru olarak devletin sosyal refah kurumlarını gösteren yaklaşımların, devletin toplum üzerindeki yüksek vergi, borç ve faiz yükü başta olmak üzere maliyetleri göz ardı edilememelidir. Karmaşık sosyal sorunların kendimiz dışındaki popülist, basit çözümlerinin uzun vadede bize daha büyük faturalar çıkaracağı göz ardı edilmemelidir. İfade edilen bu tür deva-

sa sorunlarla kamu kaynakları yanında sivil toplum kurumlarının, ailenin, yerel yönetimlerin ve kendi değerlerimizin işaret ettiği başta zekat ve karz-ı hasen gibi kurumsal yapıları inşa ederek ve kullanarak şeffaf, denetlenebilir yapıları geliştirmenin önemi her zamankinden daha fazla hissedilmektedir.

Kaynakça

- Aysan, Mehmet F. (2020), “Bildiğimiz Refah Devletini Yeniden Düşünmek Covid19 Pandemisi ve Sonrasında Sosyal Politikalar, Küresel Salgının Anatomisi (İnsan ve Toplumun Geleceği), Editörler: M. Şeker, A. Özer ve C Korkut, Tüba Yayını, Ankara, s.671-687
- Bilen, Mahmut (2002), “Piyasa Ekonomisinde Devletin Değişen Rolü: Refah Devleti Ekseninde Bir Analiz”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Briggs, Asa (1999), “The Welfare State at Historical Perspective”, Archives Europeennes de Sociologie, Vol.: 2, Issue: 2, pp. 221–259.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990), The Three Worlds of Welfare Capitalism, Oxford: Polity Press,
- OECD (2019), Public Social Spending is High in Many OECD Countries, <https://www.oecd.org/social/soc/OECD2019-Social-Expenditure-Update.pdf>
- OECD (2021D), General Government Debt to GDP, <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm#indicator-chart>;
- OECD (2021E), Part-time Employment Rate, <https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm>
- OECD (2020F), OECD Family Database, https://www.oecd.org/els/family/SF_2_4_Share_births_outside_marriage.pdf
- OECD (2021S), General Government Spending to GDP, <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm>
- OECD (2021T), Corporate Tax Statistics, <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/corporate-tax-statistics-second-edition.pdf>
- Ourworldindata (2021), Public Social Spending, <https://ourworldindata.org/grapher/social-spending-oecd-longrun?tab=table&time=2005..latest>
- Özdemir, S. (2004), “Refah Devleti ve Üstlendiği Temel Görevler Üzerine Bir İnceleme”, AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri, (Editör: A. Hekimler), İstanbul, Beta Yay.
- Özdemir, Süleyman (2004), Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İTO Yayın No: 2004.
- Peltzman, Sam (1992), “The Growth of Government”, The State and Its Critics, Vol. I, Ed. by. Andrew Levine, England, Edward Elgar Publishing.
- SGK (2021A), Sosyal Güvenlik Tarihçesi, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce>
- SGK (2021B), SGK İstatistik Yıllıkları, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540022258789-43a5759e-f454>
- George, Vic (1996), “The Future of the Welfare State”, European Welfare Policy, Ed. by. Vic George and Peter Taylor-Gooby, New York, St. Martin’s Press,
- UN (2017), World Population Ageing, UN Publication. https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2017_Highlights.pdf

Modern Türk Devleti'nin Tasarımında Tanzimat Edebiyatçılarının Rolü

DOÇ. DR. KEMAL ŞAMLIOĞLU

TÜRK düşüncesinin Aydınlanma ile ilk fikrî münasebeti, edebiyat ve sanatta olduğu kadar siyasî çerçevede de Tanzimat devriyle farklı bir yol ayırımına girer. Bu yol, yaşam tarzını belirleyen İslâmî referansların giderek Aydınlanmaya ait metotlarla işlev ve vazife üstlenmesiyle zihinsel bir bölünmenin temel tartışmalarıyla belirir. Asırların şekillendirdiği müesseseler, ciddi bir tasfiye süreciyle Osmanlı'nın muasır olmadığı yolunda suçlamalarla yüzleşmek zorunda kaldığı bir sürece evrilir. Yenilik, içi doldurulması gereken pratik bir sorun olarak Osmanlı aydını için tereddüt ve gelgitlerin yaşandığı bir olgu olarak yeni kavramların temel- lük edilmesi sorununu doğurur. Tanzimat, sadece kurduklarıyla değil yıktıklarıyla da asıl tartışma pratiği için dönüm noktası olur. Hürriyet, eşitlik, adalet gibi dış dünyanın popüler kavram üretimlerine karşı bir yol arayışı başlatan aydınların kavramlar noktasındaki tasarruf biçimleri, Tanzimat'ı güçlü edebî yönü ile beraber toplum, kültür ve siyaset için de İslâmî geleneğe sahip bir dinamizmi yeniden tartışmaya açmayı gereklilik hâline getirir. Hâliyle Tanzimat devri Osmanlı modernleş- mesi, saplantılı ilerlemeci fikirleri düşünsel gündemimize o kadar hızlı entegre eder ki asrı, egemen temelli bir anlayışa göre değil de, marifet temelli devlet modeline göre idare ve sevk eden Osmanlı, artık Tanzi- mat bürokrasisiyle tepeden inmecî ve indirgemeci bir mantığa mahkûm olmuştur. Devlet nedir ve nasıl olmalıdır sorusunu irdeleyen Tanzimat teknokratları, cevabı Fransız tipi bir modernite ve siyaset algısına göre yanıtlayıp, İslâm medeniyetinin o zamana kadar taşıdığı değer ve inşa alanını çoktan terk etmeye başlamışlardır.

Batı'nın ansiklopedi çağından kalma sistematiğini odak kabul eden Tanzimat münevveri için, kavramsal adlandırma ve yayma süreci başlangıçtan itibaren ve hatta cumhuriyet tarihini de kapsayacak şekilde sancılı olarak devam eder.

Tanzimat döneminde belirli saiklerle öne çıkarılan kavramlar, düşünce dünyamızı meşgul ederken, toplumun zihinsel üretim dinamikleri üzerinde de olumsuz etki yaratır. Birçok fikir adamının, edebiyatçının bu kavramlar üzerindeki farklı yorumları ve kavramlara atfedilen kutsallık ile karşı çıkılamazlık, kavramların kabulü noktasında bir imkân da oluşturur. Tanzimat döneminde kullanılan hürriyet, adalet, eşitlik, batılılaşma, akıl, muasırlaşma gibi kavramlar bunlardan bazılarıdır. Bu kavramlar üzerine yapılan değerlendirmeler nesnellikten çok öznel yargılardan beslenir. Kavramlar üzerinden mevcudun ötekileştirilmesi ve yerinden edilmesi amaçlanır. Bir bakıma yeniliğin ilkesel boyutu, içi doldurulmaya muhtaç batılılaşma programının sadece siyaset ayağını teşkil etmez. Edebiyat ve sanatta şartların değişmesi, Batı eliyle dikte edilen kavram dünyasına ilişkin tasfiyeyi hızlandırırken diğer yandan yeni temellük alanlarının süratle doldurulmasını mümkün kılar. Elbette Batı'nın ansiklopedi çağından kalma sistematüğini odak kabul eden Tanzimat münevveri için, kavramsal adlandırma ve yayma süreci başlangıçtan itibaren ve hatta cumhuriyet tarihini de kapsayacak şekilde sancılı olarak devam eder. Bu durum aynı zamanda yeniçağın yeni kavramlar dâhilinde konuşacağı bir dönem olacaktır. Zira divan şiirine yöneltilen tenkitler, sınırlı bir estetik plana hitap etmesi bakımından değerlendirilmiş olup, "halka inmek" bağlamında tartışılan bir edebiyat düşüncesinin yenileşme boyutunu göz önüne serer.

Bu kavramlara karşı çıkmak; yeniliğe kapalı olmak, meseleleri anlamamak ve içe kapanmak anlamlarına gelmiştir. Kendi kültürel belleğini sorgulamadan sahiplenilmeye çalışılan bu kavramların illetlerine ilişkin yazılanlar dikkate alınmadan batılı kaynakların tercümesi ile imkân oluşturulmaya çalışılır. Taraf olmayı da eş zamanlı gündeme getiren bu kavramsallık, üçüncü bir yolu da imkânsızlaştırır. Kavramların ne olduğunun bilinmesinden ziyade, herkesin kavramlara sahip çıkmasının ve kavramları içselleştirmesinin önemi dikkate alınır. Dolayısıyla Tanzimat düşüncesinin ilk nesli için Aydınlanma, toplum nezdindeki kültür ve inanç hassasiyetiyle değil; süratli uyum ve pratik boyutuyla ele alınır. Bu durumu Kemal Haşim Karpat şöyle ifade eder: "Ya geleneksel edebî formlar yeni koşullara uydurulacaktı ya diğer edebiyatlardan bir şeyler ödünç alınacaktı ya da eski yeni arasında bir sentez yaratılmaya çalışılacaktı."¹ Hâliyle batılılaşmanın yoğun etkisindeki Osmanlı aydını için Karpat'ın ifade ettiği ikinci ve üçüncü seçenekler, kendi yenileşmesini kendi kabuğu altında yapamayan söz konusu nesil için bir kopuş olarak ön plana çıkar. Dolayısıyla Şerif Mardin'in Türk düşüncesini özgün yaratışlar tarihi olarak görmemesini; "Batı'nın bir model olarak izlenmesi bir sorun olarak

Tanzimat düşüncesinin ilk nesli için Aydınlanma, toplum nezdindeki kültür ve inanç hassasiyetiyle değil; süratli uyum ve pratik boyutuyla ele alınır.

¹ Karpat, Kemal Haşim, Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum, (Çev. Onur Güneş Ayas), Timaş Yay., 2. B., İst., 2011, s. 177.

Köktenci bir bakış açısıyla bütün olgu ve olaylara yaklaşan “akıl”, yine bir bütünü unsurlarına ayırarak büyük resmin görülememesini de beraberinde getirir.

ortaya çıkmamıştır.”² tespitiyle belirtmesi, yenileşmenin hangi sağlıklı temeller üzerinde geliştiğini tartışmalı hâle getirir. Bu bağlamda Tanzimat aydınının bir problem ortaya koymaktan çok; yenileşme sürecini geleneği reddederek Batı karşısında üstünlük kuracağı yanılığası olarak görmek mümkündür.

Tanzimat düşüncesinin bazı edebî kaynaklarına bakıldığında; yeniliğin siyasal şartlarda oluşturduğu Batı rüzgârının ötekileştirici etkisini öncelikle var olan siyasî rejim ve müesseseler üzerinden kurmayı denediği görülür. Sözüm ona bütün geri/eski/modası geçmiş kavramlar için en temel yenilik kurgulayıcısı “akıl” olur. Bu atmosferde dönemin yenilikçi ismi Şinasi’nin ötekileştirdiği kişi Tanzimat Fermanı’nın altında imzası bulunan Padişah Abdülmecit’tir.

Köktenci bir bakış açısıyla bütün olgu ve olaylara yaklaşan “akıl”, yine bir bütünü unsurlarına ayırarak büyük resmin görülememesini de beraberinde getirir. Başka bir deyişle bütüne ilişkin gösterilmeye çalışılan şey, “akıl” yoluyla İslâmî kaynakların tamamıyla referans noktalarının kilitlenerek Türk düşüncesi adına “akıl”ın sadece batılı bir güçle modernleşebileceği düşüncesini tek tip bir bakış açısı olarak ortaya çıkarmaktır. Zira Reşid Paşa ve yenilik dairesinin Türk anayasacılığına yaptığı tesirin, sadece “akıl” ve pozitivist unsurlar noktasında bir etki alanı oluşturduğu iddiası; bu bakımdan asıl sorgulanması gereken bir problem olarak ortaya çıkar. Hâliyle Osmanlı, Tanzimat’a gelene kadar akılsız bir toplum muydu sorusu temel problemlerdendir.

*“Dilin irâdesini başta akl eder tedbir
Ki tercemân-ı lisandır anı eden takrîr
Aceb midir medeniyet resûlü dense sana
Vücûd-ı mu’cizin eyler ta’assubu tahzîr”³*

Şinasi’nin Mustafa Reşid Paşa’yı “medeniyet resulü” yaptığı andan itibaren “eski-yeni” kavramları temel bir münakaşa sorunu olarak gündeme gelir. “Akıl”, “medeniyet resulü”, “taassup” kavramları üzerinden değerlendirme yapıldığında batılılaşmanın merkezileşmesi amacıyla geleneğin yıkılması gerektiği ve bunun da itici gücünün “akıl” olacağı anlaşılır. Dolayısıyla Voltaire ve Rousseau çağının akıl kılavuzluğuyla inşa edilmeye çalışılan Batı uygarlığının; derece derece Doğu/Şark toplumunu etkilemesi, medeniyet oluşturucu dinamiklere ilişkin Chittick’in şu tereddütlerine yansır: “*Geleneksel medeniyette, aklın sınırlı bir etki alanı vardır. Medeniyetin mit oluşturması esası üzerinde, akıl iyi ile kötü, güzel ile çirkin arasında ayırım yapmak için bir yöntem bulmuştu. Voltaire ve rasyonalitenin peygamberlerinin büyük hatası, aklın kendi kendine iyi ve kötünün ilkele-*

² Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim Yay., 24. B., İst., 2015, s. 9.

³ Şinâsi, Müntahabât-ı Eş’âr, (Haz. Kemal Bek), Bordo Siyah Klasik Yay., İst., 2004, s. 56; Parlatır, İsmail ve Çetin, Nurullah, Şinasi / Bütün Eserleri, Ekin Kitabevi, Ank., 2005, s. 11.

rini tedarik edemeyeceğini anlamamak olmuştur. Akıl insani konularda bir kez tek ilke haline gelince, çözer ve tahrip eder.”⁴ Bu bağlamda aklın tek ve sadece belirleyici olduğu fikri, pozitivist anlayışın kendi tarihi derinliklerindeki çatışmaların sonucu olarak gelişmiştir şeklinde düşünülebilir.

Tanpınar; Tanzimat döneminin ideolojik temellerinin “medeniyet” kelimesi etrafında oluşturulmaya çalışıldığını ifade eder.⁵ Şinasi’ye göre, eski anlayışlarla hareket eden düşünce biçimini tezyif edecek, yere düşürecek olan medeniyet ve akıl anlayışı idi. Bu bağlamda taassubu (geleneksel düşünce biçimini) ortadan def edecek kişi de Mustafa Reşid Paşa idi. Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin mukaddimelerinde medeniyet, Batı’da olup Doğu’da bulunmayan bir kavram olarak verilir. Bu metinde medeniyet kavramı bahsinde ilerilik ve geride kalmışlık durumları öne çıkarılırken Osmanlı toplumunda bulunmayan medeniyet, toplumun geri kalmışlığını ortaya koyması açısından önemlidir. Medeniyet dairesine girmek isteyen toplumlar geri kalmışken, geleneksel olanı bir anda reddetmeyenler gayri medenî sayılacaklardır. Medeniyete ulaşmanın temel ilkesi ise akıldır: “Müslüman Arapların yalnızca yeni ülkeler fethetmekle kalmayıp, “maarif-i aklyye-yi Yunaniyye” ile de temasa geçmesi İslâm medeniyetinin güçlenmesini sağlamıştır.”⁶

Şinasi ve Münif Paşa medeniyet mevzuunda ortak zihne sahiptir. Münif Paşa’nın Mecmua-i Fünûn’da yayımladığı Muvazene-i İlm ü Cehl makalesinde hayvan-insan arasında kurduğu karşıtlığı, âlim-cahil karşıtlığına, oradan da medenî-bedevî karşıtlığına götürür: “Yoksa yalnız efrâd-ı nâs hakkında câri olmayıp milel ü tavâif-i âlim dahi bu kaideye dahildir. Afrika ve Amerika ve kıt’a-i sâirede amâ-yı cehl ve bedeviyette bulunan akvâm en ziyâde zarûrî ve tabîî olan ihtiyaçlarının def’inde âciz ve esbâb-ı temettü ve hoş-güzârâniden az şeye mâlik oldukları hâlde, milel-i mütemeddine ulûm ve sanayi-i müktesebeleri semeresi olarak arâzilerini güzelce zirâat ve ham mahsûlatlarını işlerine yarayacak surete ifrağ ettikten başka bir ücrâ memâlik-i bâideye azimetle anlara mahsûs olan her türlü erzâk ve eşyâ celiyle mütemetti olurlar.”⁷ Metinde bedevilik; güçsüzlük, cehaletle ilişkilendirilirken medeniyet; refahla ve güç ile ilişkilendirilir. Münif Paşa’ya göre güç sahiplerinin yani medenî toplumların gayri medenî toplumlar üzerinde güç göstermesi onların tabii hakkıdır.

Şinasi ve Münif Paşa’ya göre medeniyet, insanın tabiatında bulunan bir olgu olup evrensel özelliğe sahiptir. Bu düşüncenin Tanzimat dönemi devlet idaresinin de ortak fikri olduğu görülür. Şinasi ve Münif Paşa medeniyetin gerekli olduğunu dinî vecibeler üzerinden de desteklemeye çalışırken medeniyet bağlamında ötekileştirilmiş Osmanlı toplumunun ana dinamikleri de dinamitlenmek istenmiştir. Mehmed Sâdık Rifat

Tanzimat ile kültür hâline getirilmeye çalışılan yenilik, Naci- Ekrem kavgasında eski-yeni mücadelesinde de devam eder.

4 Chittick, William, Varolmanın Boyutları, (Çev. Turan Koç), İnsan Yay., 3. B., İst., 2008, s. 35.

5 Tanpınar, Ahmet Hamdi, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Derghâh Yay., İst., 2012, s. 152.

6 Mermutlu, Bedri, Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi, Kaknüs Yay., İst., 2003, s. 299.

7 Münif Paşa, Muvazene-i İlm ü Cehl, Mecmua-i Fünûn 1862, S. 21, s. 550.

Tanzimat döneminde edebiyatın ve toplumun intisap etmesi gereken medeniyet evrensel olma özelliğiyle öne çıkarılır

Paşa için ise medeniyet; “Cenab-ı Hakkın ihsan eylediği liyakat ve istidat ve sa’y u gayret ve ulûm ve maarifin kışb ü tahsiline ikdâm ve dikkat seme-resiyle eşref-i mahlûkat olan insanın işidir. Ma’muriyet-i mülk ve memleket kesret-i nüfus ve ziraat ve san’at ve servet ve ticaret ve ahalice sa’y u gayret ile hâsıl olur ise de, bunların cümlesinin husûlü dahi, yine ilim ve akla menût ve muhtaçtır.”⁸

Akıl ve ilim, medeniyetin nimetlerine ulaşmak için vazgeçilmezdir. Devlet idaresinin fikri ile Şinasi’nin ve Münif Paşa’nın fikirlerinin örtüşüyor oluşu, özellikle kalemiyenin devlet yönetimindeki yükselişiy-le eş zamanlılık göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bakımdan söz konusu kalemiyenin ikbâli aynı zamanda devletin yasal batılılaşma programına yönelik pozitivist kavramlarda arayışı, aydınların gösterdiği yöne bakan bir terakki fikrinden çok devletin gösterdiği yöne bakan bir güdümlü aydın hareketini göstermesi bakımından da önemlidir.

Namık Kemal’in medeniyet anlayışı da Tanzimat döneminin devlet idarecilerinin görüşleriyle örtüşür. Tanzimat döneminde edebiyatın ve toplumun intisap etmesi gereken medeniyet evrensel olma özelliğiyle öne çıkarılır: “Madem ki cihana galebe-i mutlaka müsellemler olan âlem-i medeniyeti tuttuğu usulün tahviline icbâr etmekte kudret mefkûddur, o usule arada kendi hakkımızı kayıp etmeyerek ittibâ etmeğe mecbur olduğumuzu layıkıyla bilmeliyiz ve ihtiyatkâr isek hareketimizi zaruretin bu yolda olan ilcaâtına tevfiik etmeğe çalışmalıyız.”⁹ Namık Kemal, medeniyete tabî olmanın kaçınılmaz olduğunu vurgularken dönemin devlet idaresinin de zihnine benzerlik kurmuş olur. “Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil hürriyetle yaşamaktır. Bu kadar milel-i mütemeddineye karşı kâbil midir ki akvâm-ı gayr-ı mütemeddine hürriyetlerini muhafaza edebilsinler. ‘Bize şu lâzım onunla kanaat etmeliyiz. Ve pederlerimizden bunu gördük onun haricinde ne var ise bidattır. Dersler, talimler, kitaplar, makineler, terakkiler, icadlar ne işe yarar’ diye diye Hindliler, Cezayirliler gibi ecânibin kahr u galebesi altında izâ’a-yı hürriyet şan-ı insaniyete hiçbir suretle yakışır şeylerden değildir.”¹⁰

Söz konusu sürecin edebî metinler boyutuna bakılacak olursa Tanzimat dönemi çatışma ve ötekileştirme evresinde Şinasi’nin Tanzimat bürokrasisindeki yenilikçi yapıyı seçmesi, Namık Kemal’in Ziya Paşa’yı karşısına alması, yenileşmenin siyasî bir kanaat farklılığıyla düalist çerçeveli gelişmekte olduğunu gösterir. Hâlbuki “Şiir ve İnşa ile Lisân-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmildir” makalesi bu bağlamda farklılık içermez. Fakat Namık Kemal Harâbât’ın ön sözü üzerinden bir çatışma alanı kurar. Şinasi’den sonraki nesillerin de devraldığı miras, ötekinin oluşturulması; başka bir deyişle geleneğin terk edildiği

⁸ a.g.e., 58.

⁹ Namık Kemal, Medeniyet, İbret, 1873, S. 84, s. 1.

¹⁰ a.g.e., 1.

ve yeniliğin sathi batılılaşma hamleleri üzerine kurgulandığı bir duruma işaret eder. Tanzimat ile kültür hâline getirilmeye çalışılan yenilik, Naci-Ekrem kavgasında eski-yeni mücadelesinde de devam eder.

Yine Türk modernleşme tarihinde devlet kurumlarının tahkimi amacıyla öğretim süreçlerinde girilen reformlar son derece önemlidir. Modern araştırmayı din için tehlikeli görenler ile bunun usul ve esaslarındaki derinliğin boyutunu konuşanlar arasında yaşananlar, kalkış noktası olarak karşımıza çıkar. Sözde Doğu skolastik düşüncesinin olduğu gibi kalması ve Batı tekniğinin yapıya eklenmesi çözüm olarak görülür. Hürriyet, eşitlik, adalet ve insan hakları gibi hususlar batılı argümanların mevcuda tasallutunda büyük fırsatlar oluşturur. Tanzimat Fermanı böyle bir zeminde okunur ve artık modern devlet anlayışına uygun II. Mahmut döneminde başlayan değişiklikler karşılık bulur.

Diğer yandan Tanzimat ruhuna uygun olarak azınlıklar, devlet kademelerinde önemli hizmetlere getirilirken onların Osmanlı birliğine itirazları da bir o kadar güçlenir. Yabancı sermayenin desteğiyle ticarete etkili hâle gelen bu grupların aksine Hayriye esnafı dâhil bütün yerli dinamikler zayıflar. Temel eğitimin verileceği modern okulların kurulmamış olması, öğretim süreçlerinde sıkıntılar oluşturur ve bu ihtiyaç yoğun olarak hissedilir. Abdülaziz döneminde ilköğretim okulları yapılır. Kanun hükmünde bir düzenleme olan 1869 nizamnamesi ile Osmanlı devleti ilk defa eğitimi bir düzene koymanın adımını atmış olur. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın gayretiyle Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanır. İptidai, rüşdi ve idadi okullarıyla yükseköğretime hazırlıklı öğrenciler yetiştirilmiş olacaktır. Yine ordunun modernleştirilmesi III. Selim'in önemli gündemlerindedir. Bu dönemde modernleşmenin en önemli tetikleyicilerinin endüstrileşme ve subayların eğitimi meselesi olduğu bilinir.

Reform süreci farklı nitelikte okul yapısıyla kendini gösterirken modernleşme evresindeki Osmanlı devleti de kendi anlayışını merkeze alacak nitelikli devlet yöneticilerine ihtiyaç duyar. Tanzimat devrinin okul yapısıyla toplum bilgilendirilecek böylece tebaa, devleti için daha fazla çalışacaktır. Osmanlı'da eğitim kurumlarının sayısının artışı bu eğilimin güçlenmesini sağlar. Din ve inanç farklılığını dikkate almadan bir eğitim sistemi kurulması önemsenir. Ortaylı; Osmanlı devletinde XIX. yüzyıl başından itibaren mülki idaredeki modernleşme sebebiyle laik niteliğe yakın, modern eğitim veren okulların kurulduğunu belirtir.¹¹ Bu süreç dinî kurumlarla çatışmayı beraberinde getirirken Batı'nın yapmak istediği mevcudu tam anlamıyla eskitme ve yerine yeni ve modern olanı koyma ideolojisine imkân sağlanmış olur. "*Tanzimat Dönemi'nde eğitim*

Tanzimat devrinin okul yapısıyla toplum bilgilendirilecek böylece tebaa, devleti için daha fazla çalışacaktır. Din ve inanç farklılığını dikkate almadan bir eğitim sistemi kurulması önemsenir.

¹¹ Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yay., İst., 2005, s. 186.

Tanzimat ruhuna uygun olarak azınlıklar, devlet kademelerinde önemli hizmetlere getirilirken onların Osmanlı birliğine itirazları da bir o kadar güçlenir.

alanında zihniyet ve uygulamada meydana gelen değişim, Osmanlı eğitim sisteminin klasik-dinî yapısının sarsılmasında ve eğitimde laikleşmenin zemininin oluşmasında rol oynamıştır, bu laikleşme zemini ise Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini temelde dinden sağlayan bir devlet yapısından, meşruiyetini temelde dinden sağlamayan bir devlet yapısına doğru yol alışının alt yapısının hazırlanmasında, bizim isimlendirmemizle şibih-laik bir devletin oluşumunda büyük bir etkiye sahip olmuştur.”¹²

II. Mahmut'un saltanatı döneminde getirilen yeniliklerin, XVIII. yüzyıldaki kendi öz kaynağını muhafaza ederek ıslahat ruhunda değişikliğe vurgu yapan Kemal Haşim Karpat, XIX. yüzyıldaki yenilik faaliyetlerinin Osmanlı kültür ve geleneğini dışarıda tutan bir tanzim ve ıslah hareketi olduğuna değinir: “II. Mahmut'un saltanatı süresince, Osmanlı dış politikası ülkenin çıkarları ve geleneklerine göre serbestçe değil, dış baskılar ve kestirme, kısa vadeli kazanımlar doğrultusunda belirleniyordu. II. Mahmut gelenek karşıtı bir bakış açısı benimseyerek yenilik ve değişime yönelik hareketin ruhunu farklılaştırdı ve bu da her yeniliğin kaynağı Avrupa olarak farz edilen ‘ilerleme’ ile eşitlenmesine yol açtı.”¹³ Bu dönemde eskinin yıkılışı hakikati ise Sâdullah Paşa'nın şu beytinde kendine ifade bulur:

“Mecâz oldu hakikat, hakikat oldu mecâz

Yıkıldı belki esâsından eski mâlûmât”¹⁴

Dikkat edilecek olursa; Sâdullah Paşa'nın vurgulamaya çalıştığı medeniyet değişimi, sadece teknik ve konformist detaylar için söylenmiş bir fikri değil; uygarlığı bütün sathi mefhumlarıyla bir değişikliğe itme düşüncesinin gündeme alınmasıdır. Divan edebiyatının duygu yüklü mazmunlarının XIX. yüzyıl pozitivist çağında itiraza dönüşmesi, başta Sâdullah Paşa gibi devrin birçok edebî faaliyet yürüten kişiliklerini poetik değişikliğe yöneltir. Divan şiiri mazmun ve kalıplarının kırılarak Tanzimat düşüncesinde “akıl” ölçekli sanat arama çabasının merkeze alınması, değiştirilmesi amaçlanan Türk düşüncesi ve kültürünü de bağlamından uzaklaştırır.

Başka bir açıdan yine Takvîm-i Vekayi, Cerîde-i Havâdis, Tercümân-ı Ahvâl gibi gazeteler ile toplum bilgilendirilmekten ziyade yönlendirilmeye çalışılır. Batı tesirindeki aydınların bilim, sanat ve edebiyatın yanında, medeniyetten bahsederken işaret edip misal gösterdiği merkez yine Batı'dır. Nitekim Saâdet gazetesinde Hamîd Vehbi'nin “Medeniyetin Hayât-ı Beşere Tesîrât-ı Hasenesi” başlıklı makalesi de medeniyet kavramını batılı ölçekte İngiltere merkezine yöneltmenin örneğini teşkil eder: “Her ne hâl ise esâs bahsimiz olan medeniyetin hayât-ı beşer üzerine olan tesîrât-ı hasenesinin bir misâl-i fi'ilisini göstermek için bu günki gün taşı toprağı cevâhir-i medeniyet kesilmiş olan Londra şehri-i şehîrini bir mikyâs

¹² Okumuş, Ejder; Cihan, Ahmet; Avcı, Mustafa, Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme, Ark Kitapları, İst., 2006, s. 320.

¹³ Karpat, Kemal Haşim, Osmanlı Modernleşmesi, (Çev. Akile Zorlu Durukan- Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ank., 2018, s. 80.

¹⁴ Kaplan, Mehmet, Şiir Tahlilleri I Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Der-gâh Yay., 28. B., İst., 2011, s. 70.

ittihâz etmeyi münâsîp gördük.” Osmanlı’nın Tanzimat ile birlikte Avrupaî yörüngeye girmesi neticesinde toplumsal hayatın her aşamasında batılı düşünce ve yaşayışın bir özentiye dönüşmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Çünkü toplumsal hayatta olgunlaşmanın kavramsal ifadesi olan medeniyet kelimesinin “*taşı toprağı cevâhir-i medeniyet kesilmiş Londra*” sözünde olduğu gibi Londra’ya eklememesi ve eşitlenmesiyle Batı’ya merkezî bir rol atfedilmesi, Tanzimat aydınının Türk-İslâm kültüründeki Medine merkezli medeniyet algısından bağlarını tamamen koparmış olduğunun göstergesidir. Yine Namık Kemal’in medeniyet ile birlikte adalet kavramına yönelik yaptığı atıflarda yönelim merkezi Batı’dır: “*Diriğâ şimdi o usul-i adalet Avrupa’da kalmıştır ki değil yalnız hukuk-ı şahsiyede, politikanın en ağır cinâyâtıyla müttehem olanlar hakkında bile...*”¹⁵ Dolayısıyla Tanzimat’ın ilanına temel prensip yapıldığı kanun, hukuk, eşitlik ve adalet kelimeleri, Batı merkezli bir tesirin neticesinde yenilikçi Osmanlı fikrine dayanak olan kavramlardır.

Bu yönlendirme faaliyetlerinde bir diğer önemli araç da tiyatrodur. Yabancıların ve Osmanlı azınlık elitinin kontrolünde olan tiyatro, edebî dönüşümün itici gücü olur, Avrupa canlı örnekleriyle merkeze alınmaya, bilinçaltı inşa edilmeye çalışılır. İtalyan tiyatro kumpanyaları büyük ilgi görür, Tanzimat Fermanı’ndan hemen sonra İstanbul’da tiyatro binası inşa edilir. İtalyanca ve Fransızca tiyatrolar zaman içinde Türkçe oyunlar ile toplumun dikkatini daha fazla üzerinde toplar. İlk tiyatro eserleri, batılı tercüme ve adaptasyon süreciyle orijinal metinlerin Türk edebiyatının gündemine taşınması yanında telif eser bakımından çok fazla geleneksel unsurlardan istifade etmezken “*Şair Evlenmesi*” batılı oyunlar ile geleneksel oyunların karışımı olarak karşımıza çıkar. Bu alanda Namık Kemal, Victor Hugo üzerinden var olma çabası içerisinde görünür. Tanzimat yeniliğinin Namık Kemal üzerinden tahkim edildiği düşünülürse yazar önemli bir figür olarak ele alınmalıdır. Namık Kemal, Batı’yı kısmen tecrübe etmiş, onun değer yargılarını yeterince mütalaa edememiş bir aydındır. Namık Kemal, “*Filhakika bizde kalemin gösterdiği terakki, garbın bedayi-i irfanına kıyas olunursa, bir allamenin irfanına nispeten, yeni lakırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır.*”¹⁶ ifadeleleriyle ana temellük kaynağı olan Batı’yı yüceltme biçimiyle şahsi kavram dünyasını şekillendirici referans alanını da selamlar. Denebilir ki Namık Kemal, bir edip profiliyle, nesline modellik etmesi bakımından söz konusu medeniyet kırılmasını, en derinden yaşayan bir aydındır. Aynı şekilde Namık Kemal’in, tercih noktasındaki batılılaşma krizinde, İslâmî kabul ve esaslardan epistemolojik olarak koştığı da söylenebilir. Yine Namık Kemal; “*Bir milletin güzel söyleyiş kudreti, edebiyatında; edebiyatın*

¹⁵ Namık Kemal, İnnallahe Ye’muru Bi’i-adli ve’l-ihsan, Sürgünde Muhalefet Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869), Cilt 1, Vakıf Bank Kültür Yay., İst., 2018, s. 209.

¹⁶ Namık Kemal, Mukaddime-i Celal, Ebuzziya Matbaası, 1888, s. 31

da en canlı ifadesi, tiyatroda belli olur.”¹⁷ diyerek tercihini batılı kültür enstrümanlarından yana ortaya koyar. Tiyatronun Batı kültüründe oynadığı rolü yakından gören Namık Kemal, sanatsal ve toplumsal tesirin bu yol ile oluşacağını düşünür.

XIX. yüzyılda maddecî düşüncenin Türk aydını üzerindeki tesiri bu bağlamda eski edebiyatın mübalağalı yapısına itirazı da beraberinde getirir. Dönem eserlerinde iyi olarak referans gösterilen kavramların akıl ve bilim ekseninde verilmesi Türk aydınının modern düşünce güdümündeki pozitivizm çemberine nasıl sürüklendiğinin en belirgin örneğidir. Akıl ve bilim düzleminde hayat oluşturma çabası, edebî ve siyasî alanların yanında eğitim alanının yenileştirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirir. Namık Kemal Maarif başlıklı, modern bilim anlayışı ekseninde eğitimde kaydedilecek ilerlemenin hayal ve duygu kavramlarından soyutlanarak başarılması gerektiğini ifade eden yazısında, Avrupa'nın ilmî yönden ilerlemesini örnek olarak gösterirken açıklamasına şöyle devam eder: “Daha bunun gibi mugayır fikirler reyler ta'dadı kâbil olamayacak derecede çoktur. İtikâd-ı âcizânemize göre şu ma'ârif husûsu sahîha-yı âlemde mevcûd olan mesâil-i siyâsetin cümlesinden mühim olduğu için o bâbda bir mütâla'a beyân etmek istenirse en evvel her türlü infi'âlât-ı nefsânîye ve hayâlât-ı şa-i'rânededen tecerrüt etmek ve güzel fikirler güzel ârzûlar tecrîsinden ise bulunmuş veyâ bulunacak bir fikrin müsââ'de-yi hâle göre fii'liyâta tatbîki çârelerini düşünmelidir.”¹⁸ Dikkat edilecek olursa; bütün Tanzimat aydınlarında olduğu gibi Namık Kemal de medeniyet anlamında geriye gidişin sebepleri üzerinden bir değerlendirme yapar. Ne var ki onun tarafından diğer Tanzimatçılarda olduğu gibi gidişata ilişkin Batı'nın pozitivist/bilimci ilerleyişini konu etmek dışında sistematik bir çözüm önerisi getirilemez.

Devletin dağılma sürecine girmesi Tanzimat aydınlarını kökenini Batı düşüncesi ve kaynaklarından alan çözüm alanlarına iter. İslâm ve gelecek kodlarıyla ayrışan öneri sistemleri yine Avrupaî bir merkezde karşılık bulur. Söz gelimi Namık Kemal'in sürekli olarak vurguladığı adalet fikri, köklerini İslâm kültür ve gelenek mirasından değil, Batı düşüncesinden almaktadır. Tanzimat düşüncesine paralel olarak savunduğu devlet fikrinde devletin ayakta kalmasının temel etkeni olarak “usul-î meşveret”i tanımlayan Namık Kemal'in yorumu şöyledir: “Hülâsa-i kelâm bir şey madem ki kaidessizdir, elbette itirazdan kurtulamaz. İdarenin kaidesi aklen ve naklen usul-î meşveret olduğu için bizim idare bugünkü günde kaidessizdir. Binaenaleyh usul-î meşveret meydana çıkmayınca sunûf-ı ahali beyninde ne kadar i'itilâ hasıl olursa olsun bir faide hâsıl etmez.”¹⁹

¹⁷ Ünsal, Kubilay, Nâmık Kemâl: Celâleddin Harzemşah, AÜ Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, S. 39, Erz., 2009, s. 114.

¹⁸ Namık Kemal, Maarif, İbret, 1872, S. 12, s. 1.

¹⁹ Namık Kemal, Nutk-ı Hümayun Mülâhazâtının Bakıyesi, Sürgünde Muhalefet Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869), Cilt 1, Vakıf Bank Kültür Yay., İst., 2018, s. 7.

Yine aynı şekilde dağılmakta olan devletin bu gerileyişinin sebebini sorguladığı düşünce dünyasında adalet kavramı önemli ve merkezi bir yer işgal eder. Çünkü Devlet-i Aliyye'nin adalet düşüncesinden yoksun uygulamaları, devleti sonu çöküş olan bir sürece sürükler. Ve Namık Kemal'e göre yine devleti ayakta tutacak yegâne güç adaletin sağlanması, bunun için de "usul-î meşveret" in tesis edilmesidir: "Zira Yeni Osmanlılık usul-î meşveret talebinde bulunmaktan ibarettir. Usul-î meşveretten murâd adalettir. Adalet ise ahâddan birine padişahın adnâ-yı zulüm etmesini men eder. Nerede kaldı ki ahaddan bir ferdin nefs-î padişahîye kastedecek kadar bir mel'aneti irtikab etmesine cevaz gösterebilir. Binaenaleyh böyle bir fiilde bulunan habisin adalatle hiç münasebeti olamaz. Adaletle münasebeti olamayanlar ise usul-î meşveret taraftarları değıldirler."²⁰

Dolayısıyla ileride cumhuriyet fikrinin de temelleri olacak "usul-î meşveret", devleti ayakta tutan ve adaletin güçlü kılınmasını sağlayan en önemli etkidir. Hatta Namık Kemal, devletin kötü idaresinin temelinde halk iradesinin elinden alınmasının yattığını savunur: "Halkın sû-i idare beliyyesiyle her türlü zaruretler içinde bulunduğu binaenaleyh bize arz ettikleri muavenet nasıl meşakkatlerle hâsıl edilebileceği malum iken fütüvvet gösteriyorlar. Bundan anlaşılın ki halkın adalete ve elinden gasp edilen hisse-i hâkimiyete ıstıbakı ne derece imiş."²¹ Namık Kemal'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere "usul-î meşveret" in uygulanmaması neticesinde merkezî yönetim tesisatı zayıflar ve halk tarafından isyanlar hasıl olur.

Divan şiirinin anlaşılmasız üslup ve mazmuncu yapısına karşı sade bir dil ile edebiyat inşasını amaçlayan Ahmet Midhat, kullandığı "hakayık-ı fenniye" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, şiirin yapısıyla bilimsel bir bağ kurar. Makalenin devamındaki; "işte bu misillü garâbetlerden tevakkî ederek ahkâmı muvâfık-ı fen ve letâfeti muvâfık-ı belâgat olan şeyleri eş'âr-ı fenniyeden olmak üzere telakkî eylemelidir."²² ifadeleri eski şiirin hakikat anlayışından uzak yapısına "garâbet" kavramıyla yaptığı ötelemedir. Dolayısıyla Tanzimat ile birlikte gelenekle bağlar koparılırken batılı düşüncenin hayatımıza sindirdiği akıl merkezli rasyonel tutum, askerî ve siyasî oluşumların yanında edebiyata da sirayet eder. Geçmiş modern evreye sağlıklı bir şekilde eklemleyecek bir terkip oluşturmaktan uzak olan bu aydın profili, toplumsal hayatın merkezine de batılı düşünüş ve kavrayışı oturtmuştur denebilir.

Osmanlı aydınlarına pozitivist sosyal ve siyasî meselelere ilişkin görüşleri cazip gelir. Osmanlı aydınları arasında maddî dünyadaki gelişmenin akıl ve bilim ile mümkün olabileceği düşüncesi hâkimdir. Mehmed Sâdık Rifat Paşa, "mukteza-yı akıl" a uyulması yani devlet yönetiminde ve toplumsal hayatta keyfî yönetimden ziyade ortak akla müracaat edilmesi

20 a.g.e., 93.

21 a.g.e., 49.

22 Ahmet Midhat Efendi, Fen ve Şi'ir ve Şi'ir-i Fennî, Tercümân-ı Hakikat, 1886, S. 2464, s. 3.

gerektiğine inanır. Osmanlı aydınları arasında Tanzimat sonrası dönemde aklın ön plana alınması fikrini şu dizelerde de görmek mümkündür:

“Meslek-i âlî-i zekâdan sizi
Eylemesin devr-i nükud u silah
Siz bu muvakkat gidişe bakmayın
Akli olanlar bulur ancak felah”

Pozitivizmin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisini araştıran Murtaza Korlaelçi, etkinin doğrudan doğruya felsefî bir yolla olmadığını; edebiyat akımları, Fransızca eğitim yapan okullar, Avrupa’ya gönderilen öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen uzmanlar ve bazı cemiyetler aracılığıyla oluştuğunu belirtir.²³ Bu bağlamda pozitivist düşüncenin ülkeye girişinde Mustafa Reşid Paşa ve Auguste Comte ilişkisi dikkat çekicidir. Comte, Mustafa Reşid Paşa’ya insanlığın evrensel dinine davet için on sayfalık bir mektup gönderir. Comte bu mektupta, Tanrı’nın yerine ilmi ve beşeriyeti ikame eden yeni dinin peygamberi edasıyla Mustafa Reşid Paşa’ya seslenerek bu dinin yayılması talebinde bulunur.²⁴ Toplumun sorunlarını akıl yoluyla çözmek isteyen Osmanlı aydını için Allah’ın yerine koyulan bilim dikkat çekici olur.

Şinasi’nin yazıları Mustafa Reşid Paşa’nın “medenileştirme misyonu” olarak adlandırdığı yaklaşıma büyük oranda benzer. Şinasi’ye göre Mustafa Reşid Paşa’nın en büyük başarısı “Avrupaî fikir iklimini” getirmiş olmasıdır. Şinasi, Osmanlı devletine “akıl”ı Batı medeniyetinden taşımış olması vesilesiyle Mustafa Reşid Paşa’ya yazılarında övgüler düzer.²⁵ Fakat dikkat edilecek olursa Şinasi ve Mustafa Reşid Paşa arasındaki fikrî birliktelik, toplumun en küçük yapı temelleriyle sağlanmış bir düşünsel mutabakat olmak yerine; bir edebî ve siyasî kimliğin siyaset gündemine taşınmış öncü modeliyle belirir. Bu ise pozitivizmin Türk düşüncesine sunulmuş ve tanıtılış biçimiyle ilişkili bir problem olarak öne çıkar. Pozitivistlerin Osmanlı devleti üzerinde bir emellerinin bulunduğunu belirten Korlaelçi, poziti-

vist akımın ülke topraklarında İslâm dininin yerini alma teşebbüslerine ve bu uğurda Tanzimatçıları kullanmalarına dikkat çeker.²⁶ Bu husus aynı zamanda meselenin İslâm kaynakları bakımından ne tür bir tehditle yüz yüze gelindiğine ilişkin önemli veriler içerir. “Pozitivizmin kurucusu olan Fransız filozofu Auguste Comte’un Mustafa Reşid Paşa’ya yazdığı 4 Şubat 1858 tarihli mektup, pozitivizm konusunda daha sonra meydana gelecek gelişmelerin erken bir habercisi sayılabilir. Bu mektubunda Comte, İslâm dininin gerçeklik anlayışının Osmanlı İmparatorluğuna ‘insanlık dinine’ intisap etmede kolaylık sağlayacağını ve devletin Batı’nın yaşamak zorunda olduğu metafizik devreyi yaşamadan ‘pozitif din’ devresine geçebileceğini telkin etmişti.”²⁷

Başka bir deyişle Mustafa Reşid Paşa dairesinin devlet içindeki merkezi konumu, pozitivizmin bürokratik çerçevede muhatap alacağı, Tanzimat neslinin siyasî yönlendirme için baskılama araçlarını teşkil eder. İktidarın meseleye dâhil oluşu, cumhuriyet devrine kadar tesir edecek seçkin bir siyasî kanaatin toplumu şekillendirme saplantısını yavaş yavaş Tanzimat’tan kurgulamaya başladığının da habercisidir. Özellikle de ilk parlamenter deneme ve parti programlarına tesir eden akım, sadece Tanzimat düşüncesinin edebî ve sanatsal anlatma imkânlarını değil; sonrasında toplum formasyonunu doğrudan şekillendirici Aydınlanma kavramlarını dayatma biçimiyle de gündeme oturur. Denilebilir ki bu dayatma, fen ve tekniğin gerekliliği üzerinden bir medeniyetin toptan reddiyle kendini gösterir.

²³ Korlaelçi, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi, Hece Yay., 1. B., İst., 2003.

²⁴ Perin, Cevdet, Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri, Pulhan Matbaası, İst., 1946, s. 56.

²⁵ Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İletişim Yay., 9. B., İst., 2002, s. 297.

²⁶ Korlaelçi, Murtaza, Bazı Tanzimatçılarımızın Pozitivistlerle İlişkileri, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, TTK Yay., Ank., 1994, s. 43.

²⁷ Kutluer, İlhan, Batılılaşma, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 154.

Devlet – Birey İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'nin Yeni Anayasa İhtiyacı

DR. ABDULLAH ŞENGÖNÜL

DEVLET – birey ilişkisi, başlangıçta bireyin boyun eğdiği ve mutlak otoritesini kabul ettiği bir evrende ortaya çıkmıştır. Tarihi seyri içerisinde bu ilişki daima yüksek öneme sahip olmuştur. Bunun yanı sıra taraflara atfedilen rollerde kritik paradigma değişimleri gözlemlenmiştir. Devlete atfedilen mutlak kutsiyet, zaman içerisinde bireyin daha kıymetli olduğu kanaatine doğru ulaşmıştır. Bu serüvenin yansıması olarak tarih boyunca birçok düzenleme yapılmıştır. Bahsedilen düzenlemeler farklı medeniyetlerde farklı yöntemlerle yapılmış olsa da ana teması daima anlaşma zemini oluşturmayı amaçlamıştır. Tamamında görülen bir diğer ortak nokta da aslında kurallar bütünü içerisinde huzurlu ve adil bir düzen temelinde yaşayabilme arayış ve arzusudur.

Başlangıçtan bugüne kadar varlığı ve biçimi üzerinde oldukça geniş bir literatür oluşturan devlet tartışmaları, her dönemin akademik ve toplumsal gündeminin parçası olmaya devam etmiştir. Devletin varlığı ve o otoriteyi kuran, kabullenen bireyin ilişkisi, özellikle son 300 yılda sıkı ve bağlayıcı kurallarla hukuk evrenine oturtulma gayretlerine konu olmuştur. Daha öncesinde ise Platon'dan Farabî'ye, ondan Thomas Aquinas'a ulaşan sosyolojik aktarımlar ve toplum sözleşmeleri bahsedilen sürecin sadece birkaç adımı mahiyetindedir.

Devlet olgusu her medeniyette kuşkusuz sadece kendi belirlediği evrende gerçekleşmemiş, etrafından, rakiplerinden/düşmanlarından ya da kültürel bağlarından, zamanın koşullarından etkilenmiştir. Ayrıca müesses nizamlar ile güneşi batmayan imparatorluk hedefleri veya

*Türk ve İslam medeniyetinde
“insanı yaşat ki devlet
yaşasın” mefkuresi gibi
sadece dönemin koşullarında
değil tüm zamanlara hitap
edecek kadar kudretli
yaklaşımlar bulunmaktadır.*

mutlak cihan hakimiyeti kurmak çabaları da tarihte çok kez karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte oldukça zengin bir meselenin, zamanımızın koşullarında da aynı zenginliğe sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Son yüzyıla ilham veren, devlet - birey ilişkisinin fikri ve uygulama temelinde dayalı "Bill of Rights", "Sened-i İttifak" gibi örnekler daima bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların giderilmesinde ise çoğunlukla "şiddet" araç olarak kullanılmıştır. Bireyin, devlete tanıdığı sınırsız kredinin sonunu getiren ve çatışmalara sahne olan son yüzyılın bir miktar bakiyesi devam etse de geleceğin şekillenmesinde, teknoloji, iletişim, dijital enstrümanların gücü yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Böylece devlet - birey ilişkisinin yeniden tanımı ve tarifi de bu gerçeklere dayalı olarak tartışılmaya devam etmektedir. Nihayetinde bu arayışların ulaştığı mertebenin zirvesinde anayasal düzen ve buna bağlı meşruiyet zemini görülmektedir.

Modern devlet anlayışının kapitalizmin vasıtası olduğu, kölelikle özgürlüğün arasında konumlanma sorunu yaşadığı kabul edilmektedir. Bu fikrin savunucularından birisi olan Franz Oppenheimer, geleceği tarif ederken efendilik ve sömürünün temsilcisi olmayan bir devlet düzeni arayışlarını işaret etmektedir. Hatta 19. yy Avrupalı siyaset ve toplum bilimi uzmanlarının kahir ekseriyeti şu hususa dikkat çekmektedir. Devlet kapitalizmin bir aracı olduğu için sermayeyi güçlendirecek kritik uygulamaları olmuştur. Alt sınıf olarak tasnif edilen kişileri topraklarından uzaklaştırarak şehir hayatında sanayi işçileri haline getirmiştir. Böylece emek sahiplerini, sermaye sahiplerinin yani üst sınıfların kölesine dönüştürmüştür. 1926 yılında Nixon Caver tarafından derlenen dönemin ekonomik devrimleri, devlet - birey ilişkisinde devlet aygıtının ve düzeninin ekonomik açıdan işlevsel etkisini ifade etmektedir.

Devlet - birey ilişkisinin Türk ve İslam medeniyetinde Batı'dan daha farklı değerler manzumesi vardır. Adalet temelinde, "insanı yaşat ki devlet yaşasın" mefkuresi gibi sadece dönemin koşullarında değil tüm zamanlara hitap edecek kadar kudretli yaklaşımlar bulunmaktadır. Millet'in hukukunu korumak, devlet otoritesine ve yöneticiye bağlılık için temel meşruiyet unsuru olarak kabul edilmektedir. Devlet ve birey, ortak gündem olarak Nizam-ı Alem fikri üzerinde ittifak ederek yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir. Koçi Bey Risalelerinde uyarıldığı gibi nizamı bozacak küçük adımların büyük felaketleri çağıracağı uyarısı da -çok sayıda faktörün etkisiyle- gerçekleşmiştir.

Dünyada gelişim sürecinin ana hatlarına yer verilen devlet - birey ilişkisi, esasında kaçınılmaz zaruretlerin sonucunda reform talepleri ile günümüze ulaşmıştır. Örneğin 2020 yılında ABD seçimlerinden

Devlet - birey ilişkisinde genellikle şiddet ve çatışma ekseninde gerçekleşen değişimleri, rasyonel ve oldukça geniş kitlelerle uzlaşarak yapabilmek geleceği kuşatmak demektir.

sonra Kongre Binasında yaşananlar sonucunda göçmen politikasından güvenlik politikalarına kadar geniş bir yelpazede tartışmalara sahne olmuştur. Benzer örnek, yakın zamanda Fransa'da yaşanan sarı yelekliler protestolarıdır. Buradan yapılacak ana çıkarım, devlet – birey ilişkisinde genellikle şiddet ve çatışma ekseninde gerçekleşen değişimleri, rasyonel ve oldukça geniş kitlelerle uzlaşarak yapabilmek geleceği kuşatmak demektir. Bir başka ifade ile toplumun ruhunu yansıtan ve millet için devlet mantalitesini uygulayan anayasal düzenler, geleceği şekillendirme ve yönetme kudretine erişir.

Türkiye'nin 100 yıllık anayasal düzen serüveni de daima demokrasi arayışları ve kesintileri ile varlığını sürdürmüştür. 1921 Anayasası sadece 3 yıl sonra 1924 Anayasası haline dönüşmüş, 1928 yılında esaslı bir değişime tabi tutulmuştur. Bu tarihten sonra anayasa çalışmaları askeri darbelerin ürünü olarak zuhur etmiştir. 1961 Anayasası toplumun ihtiyaçları yerine 38 kişilik meşruiyeti gayri sahih bir komitenin defolu talimatlarının imalatı olarak dikte edilmiştir. 21 yıllık direktörlük 7 Kasım 1982 yılında özrü kabahatine rahmet okutan bir metne yerini bırakmıştır. Arada geçen süre devlet – birey ilişkisinin yakın tarihimizde en çarpıcı dönemidir. Bu dönemde Türkiye'de sokak hareketleri, ideolojik kamplaşmalar sonucunda iç çatışmayı çağrıştıran pek çok olay yaşanmıştır. Bir de Türkiye'ye özgü özellikle dış odaklı faaliyetler¹, bireye, devlete karşı adeta şiddet ve çatışma ile direnmeyi öğütlemiştir. Daha sonra terör ve siyasi istikrarsızlıklar içerisinde ihtiyacını dahi keşfedemeyen kördüğümlü anayasa dönemleri yaşanmıştır.

Türkiye'de anayasal düzenin genellikle vesayet odakları ve darbe bakiyeleri ile tesis edilmesi sonucu, hayatın tamamını kuşatan bir yelpazede ilerleme/kalkınma sorunu yaşanmıştır. Hukuki evrende anahtar kavramlardan birisi olan “ölçülülük” ile değerlendirildiğinde Türkiye'nin anayasal düzeninde devlet – birey bütünlüğü uzun süredir gözetilememiştir. Böylece birbirini yeterince tanımayan ama birbirine mecbur olan iki yapının ihtiyaçlarını anlamaması sonucunu getirmiştir. O halde ilk adımda, devlet – birey ilişkisinde karşılıklı ihtiyaçların önce tespiti sonra da giderilmesine yönelik stratejiler üretilmelidir. Devlet – birey ilişkisinin varlığını tanımlayan meşruiyet tapusu anayasadır, anayasal düzendir. Bu durumda artık rahatlıkla şu yargıya varabiliriz. Türkiye'nin devlet – birey ilişkisi çerçevesinde yeni bir anayasaya ihtiyacı vardır. Elde edilen bu yargının icrasında yöntem ve stratejiler ise tekrar başa ya da “eskiye” dönmemek için hayati öneme sahiptir.

¹ 1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim Meydanında bulunan kalabalığın üzerine The Marmara otelinden envanter kaydı Türkiye'de bulunmayan uzun namlulu silahlarla ateş açılmıştır. (Detayı için M. Ali Birand 12 Eylül Belgesi)

Konjonktür gerekçeli ve spesifik aksiyonlar bazında son 30 yıla kısa bir göz atıldığında yeni ve sivil bir anayasaya neden ihtiyaç olduğu bir başka pencereden de ispat edilebilir. Sürekli vesayet altında var olmaya çalışan ve istikrarsızlığı ile verimsizlik abidesi olan siyasal bir düzen, ekonomik krizler ve terör eşliğinde 1990'lı yıllara damga vurmuştur. 2000'li yıllar ise fırlatılan bir anayasa kitapçığı sebepli devlet krizi, ardından da sosyo-ekonomik çöküntü gerçekleri ile yüzleşerek başlamıştır. 2002 yılından itibaren ise vesayet odaklarının hukuk üstü mevcudiyetlerine karşı yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte “ordu göreve” davetleri, 367 garabeti, 27 Nisan e-muhtırası kırılım noktalarını oluşturmuştur. Tam da bu dönemden itibaren Türkiye’de üç seçimin gündemi “Yeni Anayasa” vaadine sahne olmuştur. Millet kararını verirken üç seçim ve yanı sıra üç referandumda yeni anayasa istiyorum, şeklinde iradesini beyan etmiştir.

Türkiye’de bireyin demokratik irade ve kanaatini yeni bir anayasa yapılması yönünde siyaset kurumuna dolayısıyla da devlete defalarca iletildiği görülmektedir. Başlangıçta belirtildiği gibi değişim talepleri tarih boyunca var olmuştur. Bu taleplerin ortaya çıkmasını devlet - birey ilişkisini baz alarak bazı parametre ya da faktörler üzerinden incelemek mümkündür. Türkiye örneğinde bu değişim taleplerini/ihtiyaçlarını değerlendirebileceğimiz faktörleri ana unsurlar halinde şu biçimde ele alınabilir.

Sosyolojik Parametreler: Birey, toplum olarak ortak geliştirilen değerlerin bir parçasıdır. Muhafazakâr doktrinde bireycilik kavramı toplumsal atomizm olarak belirtilir. Ancak burada ele alınan birey, devletin muhatabı ve toplumun parçası olan bireydir. Bireylerin oluşturduğu ve kahir ekseriyetin ittifakı olan fikirler ve yaklaşımlar dikkate alınarak devletler inşa edilir ve yönetilir. İbn-i Haldun’un Mukaddimesi de devletin inşası ve bekasında, toplumsal değerlere bağlılığın kıymetine sıkça vurgu yapılmıştır. Aksi durumlar anti demokratik rejim uygulamalarıdır. Her devlet, milletin doğasına ve ruhuna uygun olarak varlığını sürdürebilir. Bunun dışındaki uygulamalar sistemli sosyolojik çatışmalara sebep olur. Sosyolojik parametreler kavramından kastedilen, toplum gerçeklerine dair veriler bazında bir yaklaşım geliştirilmesidir. Türkiye’de uzun yıllar boyunca devlet adına irade sergileyenler bu gerçeği göz ardı etmiştir. İşte bu durum vesayet olarak bahsedilen yapının doğuşudur. Son yıllarda yaşanan milletin devletten önemli olduğu vurgusu Türkiye’de de hayat bulmuş ve yeni anayasa ihtiyaçları böylece ortaya çıkmıştır.

Fikirler: Devlet - birey ilişkisinde yaşanan köklü paradigma ve anlayış değişimi en önemli unsur olarak ele alınabilir. Devlet, millet için

hizmet aracıdır. Milletın devlet için köle olduğunu ileri süren kapitalist mantığın hükümünü yitirmesi, fikirler kümesinde öne çıkan unsurlardandır. Ayrıca dünyada gelişen düşünce akımlarının taraftar bulması ve etkili olması -Arap Baharı misalinde olduğu gibi- ülkelerde siyasal düzenin değişimine varana kadar çok derin biçimde tesir gösterebilir. Türkiye’de ise millet odaklı siyaset anlayışının son dönemde tüm siyasal aktörler tarafından vurgulanması bu ihtiyaca olan duyarlılığın yansımasıdır. Fikirlerin, toplum gerçekleri doğrultusunda üretilmesi, geleceğini kuşatması ve bireyin buna onay vereceği hale getirilebilmesi büyük bir başarıdır. Türkiye’de bireyin sivil ve demokratik bir yeni anayasa fikrini benimsemiş olması da aynı başarının ürünüdür.

Teknoloji: Başta iletişim araçları olmak üzere dijital dönemin getirdiği yeni stratejik ortam bireyin tekil olarak dahi kanaatini en geniş şekilde sunabilmesini sağlamaktadır. Kanaatlerini oluştururken de teknoloji kaynaklı çok geniş bir kaynak havuzundan istifade imkanına kavuşmaktadır. Türkiye’de interaktif iletişim araçları nüfusun en az %80’i tarafından çok etkili düzeyde kullanılmaktadır. Fikirlerin yayılması, taraftar toplaması açısından, bireyin ihtiyacını ifade etmekte en etkili unsur kuşkusuz teknolojik imkanlar olarak görülmektedir. Bireyin ihtiyaçlarını keşfetmekte özellikle siber ağların belirleyici gücü Covid-19 pandemisi ile birlikte daha da belirgin hale gelmiştir.

Bilgi / Enformasyon Gücü: Klasikleşen söylemlerden birisi haline gelen “çağımız bilgi çağı” söylemi bilgi ve işlenmesi ile elde edilen enformasyon için önemli bir vurgudur. Bilgi gücü esasında öğrenebilme ve ulaşabilme imkan ve kabiliyetlerini ifade etmektedir. Teknolojik alt yapıyı, etkin fikirler üretmek için bilgi ile yönetmek, hem birey hem de devlet için kondisyon parametresidir. Türkiye’de bilgiye ulaşmanın alt yapısı dünya standartlarında ortalamanın çok üzerindedir. Bu aşamadan sonra inovasyon ve rekabet gücüne erişebilmek için kullanılmalıdır. Bu seviyeye erişen toplum kesimleri de ihtiyaç ve taleplerini daha etkili biçimde belirtmektedir.

Ekonomik Kaynaklar: Devlet - birey ilişkisi çerçevesinde ekonomik kaynaklar sosyolojik değerlendirmelerin temelinde de yer almaktadır. Bireyin devletten en büyük beklentisi güvenlik ihtiyacını karşıladıktan sonra onun ekonomik refahı ve özgürlüğünü sağlamasıdır. Devletlerin kalkınma düzeyleri ve bireylerin ekonomik gücü, hukuk ve demokrasi zeminlerinin güçlü olmasına bağlıdır. Türkiye’de değişim ihtiyacı, daha özgür ve sivil bir anayasa talebi esasında ekonomik düzeyde görülen kademe atlamasına bağlıdır. Zira 2021 yılına ekonomi ve hukuk reformları ile başlanmıştır. Dönemsel olarak birçok değişkenin etkisiyle inişli çıkışlı bir ekonomik süreç yaşanmaktadır. Ancak genel grafik verileri olumlu yönde hissedilir bir değişimi işaret etmektedir. Ekonomik güce erişen birey, devletten taleplerini daha net bir biçimde vurgulayabilmektedir.

Ahlak ve Kültür: Hukuk kuralları, ahlak, din, örf ve adetlerden etkilenecek müeyyide kudretine sahip halde oluşturulur. Ahlak ve kültür, bireyin etkilendiği irfan müktesebatının ilham ocağıdır. Birey, yönetildiği ve sorumluluk taşıdığı devletten kendi değerlerinin korunmasını talep etmektedir. Burada oluşacak uyumsuzluk ya bireyin ya da devletin varlığını tehdit eder. Geçmiş örneklere bakıldığında başlangıçta birey tehdit ediliyor şek-

linde görülse de zamanla devletin mağlup olduğu örneklerle doludur. Devlet kendisini oluşturan toplumun değerlerine ve bu değerleri benimseyen bireylere başta inanç ve adalet mekanizmalarında ahenk göstermelidir. Ahlak ve kültür eksenini gözetilerek yapılan anayasa reformlarının bireyin en fazla etkileneceği alanlardandır.

Türkiye'nin yeni anayasa ihtiyaç analizi, teknik açıdan yapılan gözlemler ekseninde ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. "Yeni bir anayasaya ihtiyaç var mı?" sorusu üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda bariz ihtiyaç olduğu kanaati hasıl olmuştur. Haddi zata milletin irfanı ve aklı olmadan, darbe ürünü, askeri rejimler tarafından üretilmiş metinlerle kamu düzeni sağlamaya çalışmak, yılların kaybedilmesine sebep olmuştur. Hatta öyle olmuştur ki çok tartışmalı "kamusal alan" tabiri ve tarifleri ile devlet - birey ilişkisi ağır darbe almıştır. Buraya kadar bahsedilen eksik ve riskli kısımların düzenlenmesi, yeni bir anayasa ihtiyacının karşılanmasında, milletin temsil yetkisini verdiği otoritelere başta TBMM- büyük sorumluluk düşmektedir. Daha önce yarım kalan çalışmalarda uzlaşılan hususları da bilimsel ve rasyonel insicam ile hayata geçirmek gerekmektedir. Tam da bu noktada kritik bir takım sorular karşımıza çıkmaktadır.

Yeni Anayasa nasıl bir ruha sahip olmalıdır?

Usul nasıl yapılmalı, esas neler içermelidir?

Anayasa çalışmalarında en önemli kısım kuşkusuz amaç ve yöntem temelinin kurulması aşamasıdır. Yeni anayasa çalışmalarının sürdürülebilirliği için en önemli kısmı, model ve metodoloji kurgusunun titiz hazırlanmasına bağlıdır. Sosyolojik etki analizi, devlet geleneği, geleceğin imar ve inşası, kurumsallaşma gereksinimleri, dünyanın değişimi gözetlenerek bu süreç çok geniş katılımı yürütülmelidir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de ilk kez sağduyu ile vesayet odaklarından uzak, müphem ittifaklardan arınmış, herhangi bir dış unsurdan talimat almadan, millet aklı ve vicdanını kuşatan huzur vasıtası bir anayasa yapım süreci hedeflenmektedir.

Bir anayasanın toplumda uyandırması gereken temel hissiyat, adalet, insan hakları, ekonomik kalkınma, eğitim, sağlık, kültür gibi alanlarda müreffeh bir iklim iddiasıdır. Tamamının özeti olarak "adil düzen" anlayışının fiiliyatta hayat bulmasını arzulayan bir anayasa çalışması ortaya çıkarılmalıdır.

Yeni bir anayasa, toplumun ekonomik ve sosyolojik olarak tüm kesimlerinin kendini bulduğu uygulanabilir bir anlaşma metni olmalıdır. Devletin bireye hizmet eden bir aygıt olduğuna bireyi ikna etmesi, bireyin de huzurla devletine aidiyet taşıması bu sürecin başarısı olarak kabul edilebilir.

Sonuç itibarıyla, Türkiye, dünyada yaşanan siyasal ve sosyal dezavantajlı değişimlerin olduğu dönemde büyük bir fırsat yakalamıştır. Pandemi sonrası sürece hazırlanmak ve geleceğin fırsatlarından istifade etmek için demokratik ve sivil yeni bir anayasa hazırlık sürecini etkili bir çalışma modeli ile süratle tamamlanması gerekir. Ülkemiz, 100 yıllık geçmişinde her defasında adeta ayağına vurulmuş prangalardan ilk defa milletin talebi ve talimatı doğrultusunda yeni bir anayasa ile kurtulma imkanını kaçırmamalıdır.

Kovid-19 Pandemisi ve Devlet Kurumuna Dair Bir Not

AHMET KIRGIN

DOSYA

Ondan sonra, bunların ardından yedi yıllık bir kıtlık dönemi gelecek ve sizin zor zamanlar için ayırdığınız her şeyi, muhafaza ettiğiniz az bir miktarın dışında silip süpürecek.

Yûsuf Suresi 48. Ayet.

BUGÜN insanlara 20. yüzyılda 1 ve 2. Dünya savaşlarının toplamından daha fazla insanın ölümüne sebep olan herhangi bir olay yaşanıp yaşanmadığını; eğer yaşandıysa bu olayın ne olduğunu sorarsanız büyük bir ihtimalle doğru bir cevap alamazsınız. Gerçek şu ki; 1918 yılının Mart ayından, 1920 yılının Mart ayına kadar İspanyol gribinden en düşük hesaplamalara göre 50 milyon, daha gerçekçi hesaplamalara göre ise 75 milyon ile 100 milyon arası kişi ölmüştür. 1 ve 2. Dünya Savaşı'nda ölen insan sayısının ise toplamda 77 milyon (1. Dünya Savaşı'nda 17 milyon, 2. Dünya Savaşı'nda 60 milyon) olduğu kabul edilmektedir. İspanyol gribi olarak bildiğimiz salgında dünyadaki her 3 kişiden biri hastalığa yakalanmış, en düşük hesaplamalara göre bile dünya nüfusunun % 2,5'i ölmüştür. Bu rakam bugünkü dünya nüfusuna oranlandığında yaklaşık olarak 195.000.000 gibi bir sayıya denk gelmektedir. Daha geriye gittiğimizde ise, salgınların/pandemilerin çok daha yıkıcı sonuçlarının olduğunu görmekteyiz. Mesela: 1346-1353 yılları arasında görülen kara veba salgını sadece Avrupa kıtasında nüfusun 1/3'ünün ölümüne sebep olmuştur. Tarihte ayrıca birçok değişik salgın görülmüş ve bu salgınlar her alanda ciddi sorunlar doğurmuştur. Burada bir noktaya işaret etmekte fayda olduğunu düşünüyorum: Tarih kitaplarında ve okul müfredatlarında sürekli savaşlardan ve diğer tarihi olaylardan detaylı bir şekilde bahsedilirken, salgınlar/pandemiler nedense çok gündeme getirilmemiştir. Belki de, insanoğlu çözmekte zorlandığı ve kolektif hafızasında yer alan tatsız vakıaların silinmesini istemektedir.

Şu anda Kovid-19 olarak adlandırılan bir pandemi yaşandığı, pandeminin dünyadaki tüm sektörleri yakından etkilediği ve hayatın tüm alanlarında belirleyici bir etken olduğu tartışılmaz. Bu yazının amacı kısaca Kovid-19 pandemisiyle ilgili bir not düşmeyi ve devlet kurumu üzerindeki olası sonuçlarının neler olabileceği üzerinde durmaktır. Burada iki noktaya değinmekte fayda vardır:

1) “Gaybin anahtarları O’nun katındadır, O’ndan başka hiç kimse gaybi bilmez.” (En’am Süresi, 59. Ayet)

Buradaki geleceğe yönelik ifadelerimiz insan aklının görünen ipuçlardan yola çıkarak, geleceğe dair bir öngörüsünden öteye gidemez.

2) Kovid-19 pandemisinin sonuçlarına dair yapılacak değerlendirmeler sadece Kovid-19 pandemisinin sonuçları olarak görülmemelidir. Dünyadaki gelişmeler tek bir faktöre indirgenemeyecek kadar kompleks, çok bilinmeyenli ve girift bir yapıdadır. Dolayısıyla herhangi bir sorunu anlamada ve açıklamada doğru metodolojiyi seçmek hayati öneme sahiptir.

Öncelikle; metodoloji olarak her olayın arkasında gizli güçlerin olduğunu, bazı gizli yapılanmaların dünyayı istedikleri şekilde yönetecek ve yönlendirecek güce sahip olduklarını düşünmek ve her şeyi komplo teorileriyle açıklamak doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. Aynı zamanda dünyadaki bütün olayların belli siyasi, ekonomik ve dini yapıların etkisinden tamamen uzak ve kendi doğal akışı içerisinde gerçekleştiğini düşünmek de sağlıklı bir yaklaşım olamaz. Bu tarz bir yaklaşım aynı zamanda ulusal ve uluslararası aktörlerin rolünü yadsımak anlamına gelecektir. Bu ise realiteye ve siyaset bilimine aykırıdır.

Kovid-19 pandemisinin, doğal yollarla mı yoksa labaratuvar ortamında üretilen bir virüsten mi kaynaklandığı, tüm dünya için bir nüfus planlaması projesi olup olmadığı, dünya devleti kurmanın önemli adımlarından biri olup olmadığı konusunda oldukça fazla sayıda teori/iddia bulmak mümkündür. Bu konulara değinmeden, bu süreçte üzerinde durulması gereken bazı soruların olduğunu da ifade etmekte yarar vardır.

KOVID-19 - BÜYÜK SIFIRLAMA VE DEVLET

Geliştirilen aşılardan Kovid-19 kaynaklı sağlık sorunlarına çözüm olma ihtimali olsa bile, demokrasiye, ekonomiye ve uzun dönemli jeopolitik sorunlara çözüm olması çok zor görünmektedir. Bu krizin, dünyadaki birçok hükümet ve uluslararası kurum tarafından ifade edildiği gibi, şimdiye kadarki diğer krizlerden farklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu farklı krizin devlet kurumunu derinden etkileyen bazı sonuçlarının olması kaçınılmazdır. Her ülkenin bu krizden aynı şekilde etkilenme-

Geliştirilen aşılardan Kovid-19 kaynaklı sağlık sorunlarına çözüm olma ihtimali olsa bile, demokrasiye, ekonomiye ve uzun dönemli jeopolitik sorunlara çözüm olması çok zor görünmektedir.

*“Büyük Sıfırlama”
bugünkü sistem hakkında
bize iki temel şeyi
söylemektedir: Birincisi;
sistemin artık bu şekliyle
günümüz dünyasının
ihtiyaçlarına cevap
vermediği ve bu haliyle
yürütülmesinin mümkün
olmadığıdır. İkincisi ise;
Batı dünyasının (Avrupa
ve ABD) dünyadaki
egemen konumunu
yitirmemek için yeni
arayışlara gireceğini
göstermesidir.*

si doğal olarak beklenemez. Kriz yönetimini başarıyla gerçekleştiren ve gerçekte nasıl bir sistemsel ve toplumsal değişimin eşliğinde olduğunu anlayan toplumların ve devletlerin, krizin kazananları olarak ortaya çıkması beklenebilecek doğal bir sonuçtur.

Bu bağlamda Kovid-19 sonrası için krizin kazananları olmak adına bazı planlamalar yapıldığını görmekteyiz. Bunun en ilginç olanlarından birisi Great Reset – Büyük Sıfırlama’dır. Büyük Sıfırlama’nın aslında detaylı düşünülmüş bir program olduğu yüzeysel bir incelemeyle bile anlaşılabilir. Dünyadaki yaklaşık en büyük 1000 firmanın neredeyse hepsinin bu platformu destekliyor olması¹ bile ‘Great Reset – Büyük Sıfırlama’yı ciddiye almayı gerektirmektedir. Bu durum tabii ki bu yapılarla aynı düşünceleri taşımak anlamına gelmez. Ancak dünyanın işleyişinde rol alan aktörleri tanımak anlamında önemli bir husustur.

Öncelikle “Büyük Sıfırlama” bugünkü sistem hakkında bize iki temel şeyi söylemektedir: Birincisi; sistemin artık bu şekliyle günümüz dünyasının ihtiyaçlarına cevap vermediği ve bu haliyle yürütülmesinin mümkün olmadığıdır. Bu fikrin Batı dünyasının elitlerinin buluşma noktası olan Dünya Ekonomik Forumu tarafından ifade edilmiş olması ise bu durumun kendileri tarafından da ikrar edilmesidir ki bizi başka bir sonuca da götürmektedir: Batılı elitler kendilerini kritize edebilecek ve sistemlerini yenilemek için efor sarf edecek bir özelliğe sahiptirler. Literatürde “kapitalizmin kendini yenilemesi” olarak ifade edilen olgu tam da budur. Şimdiye kadar başarılı olmuş olması da alternatif bir medeniyetin insanlığa sunulamamış olmasındandır. İkincisi ise; Batı dünyasının (Avrupa ve ABD) dünyadaki egemen konumunu yitirmemek için yeni arayışlara gireceğini göstermesidir.

Öncelikle; Batı dünyasının çöküşünü öngören yaklaşımların çoğunun şimdiye kadar bir temenniden öteye gitmediği gerçeğiyle yüzleşmek gerekmektedir. Bu konuda son 50 yılda yazılmış yazılara ve yayınlanmış çalışmalara bakılabilir mesela... Çin’in son 40 yıllık programıyla yeni bir hegemonya kurmaya çalıştığı bir gerçektir. Sadece Uygurlara yönelik baskılardan bile, eğer başarırsa, yeni Güç’ün nasıl bir sistemle insanlığın karşısına çıkacağı görülebilir. Bu tür uluslararası çatışma dönemlerinde birçok devlet için nasıl bir tavır alacağını ve hangi tarafta yer alacağını belirleme zorunluluğu doğacaktır. Bu tür bir karar bir çok ülke için görüldüğü gibi kolay olmayabilir. Bu karar alma süreci devletlerin çok yönlü durumlarıyla alakalı olacaktır. Örneğin; İran bu yakınlarda (27.03.2021) Çin ile 25 yıllık kapsamlı bir anlaşma imzalamıştır. Tayvan ise ABD ile buna benzer bir işbirliğine girmiştir. Kısaca; Kovid-19 pandemisinin de tetikleyen etkisiyle, devlet kurumu, uluslararası konumunu

belirlemek gibi ciddi bir ödevle karşı karşıya kalacaktır. Türkiye'nin bu konuda -genel eğilimin aksine- kendi öz kaynaklarına dönme ve eksen belirleyici olma gibi bir tercihte bulunduğu söylenebilir.

Öncelikle Kovid-19 pandemisi birçok ülkeyi hiç hazır olmadıkları bir durumda yakalamıştır. Normal dönemlerde bile temel fonksiyonlarını yerine getiremeyen birçok ülke vardır. Kovid-19 pandemisi de dikkate alındığında devlet kurumunun ciddi bir transformasyon sürecinden geçmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu transformasyon sürecinin en önemli özelliği hem uluslararası sistemin etkisinde (*dış faktör etkisi*) hem de iç faktörlerin zorlamasıyla (*iç faktör etkisi*) oluşacak olmasıdır. Az sayıda ülkenin bu süreci başarıyla sonuçlandırması, ancak büyük çoğunluğunun süreci yönetemeyecek ve çoklu problemlerin altından kalkamayacak olması beklenebilir. Bunun sonucu olarak da; devletlerin ilk aşamada egemenliklerini kontrol amaçlı yoğun kullanımı yaygınlaşacaktır. Ancak bu tür bir yöntemin uzun vadede başarılı olması zor görünmektedir. İşte, tam bu noktada devletler için yeni bağımlılık ilişkilerinin doğması kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağımlılığın yeni bir devlete mi yoksa uluslararası kuruma mı olacağını şimdiden söylemek ise spekülasyondan ileriye gidemez.

Devletlerin vatandaşlarına sağlık hizmeti sunması, değişik yardımlarda bulunması ve diğer kamu hizmetleri devlet kurumunun bilinen faaliyetleridir. Kovid-19 krizinin devlet ve farklı bir aşamaya taşımıştır. "Devlet" hem bireyler için hem de şirketler için kurtarma görevini üstlenmek zorunda kalmıştır. Neredeyse bütün dünya devletleri bu süreçte ciddi şekilde borçlanarak bu işi yapmaya çalışmaktadırlar.²

Alınan bu borçların nasıl ödeneceği ise belirsizdir. Bu durum, aslında bir sonraki ve daha büyük bir krizin altyapısını oluşturmaktadır. İkinci önemli husus ise; bu geri ödemelerin (*bir geri ödeme yapılacak ise*) devlet-vatandaş ilişkisini nasıl etkileyeceğidir. Devletler çok büyük miktarlarda ekonomik kurtarma/destekleme paketleri yayımlayarak ekonomiyi ayakta tutmaya çalışmışlardır. Ekonomiye ciddi müdahalelerde bulunan Neoliberal düzenin sürekli "serbest piyasa" söylemini hatırlamakta fayda var. Bu müdahale aynı zamanda yeni bir sistemin habercisi olarak görülebilir.

Kovid-19 pandemisi, devletleri uluslararası ticaretteki kısıtlamalar, ekonomik daral-

² <https://blogs.worldbank.org/opendata/what-pandemic-means-government-debt-five-charts>

Debt in emerging market and developing economies

Percent of GDP

— Government — Private — Total

Aggregates are calculated using current GDP in U.S. dollars as a weight, based on data for up to 182 countries, including up to 145 EMEs. Data for 2020 are estimates.

Source: International Monetary Fund, Kose et al. (2020), World Bank. • Download image

ABD'nin diplomasiyi uluslararası ilişkilerin bir enstrümanı olmaktan neredeyse çıkardığını dikkate aldığımızda, diğer tüm ülkelerin de ilişkilerinde izleyecekleri yöntemleri -güçleri oranında- gözden geçirmelerini bekleyebiliriz.

ma, sağlık sistemini ayakta tutma çabası, eğitim sistemindeki değişiklikler vb. birçok sorunla aynı anda yüzleşmek durumunda bırakmıştır. Bu durum toplumsal sorunlar için bir yeşerme alanına işaret etmektedir. Ancak sorunlar sadece toplumların iç yapısıyla ilgili değildir. Var olan iç sorunlara dış sorunlar da eklenmekte ve “devlet” kurumu atacağı adımlarda uluslararası arenayı dikkate alma ihtiyacı hissetmektedir. Bu durum kolaylaştırıcı bir faktör olabilecekken, günümüzde tam tersi bir sonuç doğurmaktadır. Bunu sebebi; uluslararası ilişkilerde diplomasi dışı yöntemlere daha sık başvurulacağını gösteren uygulamaların artık normal, sıradan ve kabul edilebilir görülmesidir ABD'nin diplomasiyi uluslararası ilişkilerin bir enstrümanı olmaktan neredeyse çıkardığını dikkate aldığımızda, diğer tüm ülkelerin de ilişkilerinde izleyecekleri yöntemleri -güçleri oranında- gözden geçirmelerini bekleyebiliriz. Bu durum devletlerin Covid-19 kriziyle derinleşen iç ve dış sorunlarına çözüm bulma yeteneklerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Ancak dünyadaki bir çok ülkenin bunu yapma olasılığı son derecede azdır. Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında “devlet” kurumunun yapısal değişim ve dönüşümler geçireceğini, ancak; farklı parametreler hesaba katıldığında bu transformasyonun sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini beklemenin çok fazla iyimserlik olacağını söyleyebiliriz.

Çin'in yaklaşık son 50 yıldır, sıkı bir program uyguladığı ve bu programın nihai amacının orta ve uzun vadede Çin'i dünyanın 1 numaralı gücü haline getirmek olduğu da bilinmektedir. Çin son 45 yılda ortalama %7 büyüyen bir ekonomidir. Çin'in gelişimini sadece ekonomik bir gelişme olarak görmek ise eksik bir bakış açısı olacaktır. Çin aynı zamanda medya, sanat, kültür, diplomasi, eğitim gibi alanlara da tüm dünyada ciddi yatırımlar yapmıştır. Bu durum Çin'e uluslararası sistemde oluşan boşluğu doldurma imkanı vermektedir. Bunun sonucu olarak, olası bir güç kayması muhtemeldir. Bu güç kaymasını önlemek için ABD'nin çok yumuşak olmayan refleksler göstereceğini kestirmek ise zor değildir. Bunun sebebi; ABD düzeninin ciddi anlamda felsefi veya dini bir içerikten yoksun ve neredeyse tamamen materyalist bir anlayışla donatılmış olmasıdır. Dolayısıyla dünyanın bir numaralı gücünün en önemli silahını ciddi bir karşı koyma göstermeden teslim etmesini beklemek eşyanın tabiatına aykırı olacaktır. Ekonomik ve politik savaşın yanında sıcak çatışmaların da olabileceğini hesaba katmak gerekecektir. Tarafların bunu başka aktörler (*devletler veya terör örgütleri gibi*) üzerinden yapmaya çalışması ise beklenebilecek bir gelişme olmalıdır. Burada “devlet” kurumunun “karşı taraf” veya “düşman” kavramlarını yeniden tanımlanması gerekecektir. Kolay gibi görünen bu tanımlama, berabe-

rinde devleti ayakta tutan birçok kurumun yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Örneğin; ordu ve istihbarat gibi.

Aşı milliyetçiliği, başta ekonomik olmak üzere başka alanlardaki çıkarlar söz konusu olduğunda, var olan birliklerin ve birlikteliklerin ne kadar zayıf olduğunu ortaya çıkmıştır. Bu sadece devletler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda bir ülkenin farklı bölgeleri/eyaletleri arasında da olmaktadır. Bu durum şu anda var olan sosyal ayrışmanın da etkisiyle çok büyük ihtimalle yeni devletlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Buna ABD'deki bazı eyaletlerin ayrılması da dahil edilebilir. Avrupa kıtasının bundan etkilenmemesi ise az bir ihtimaldir.

Kovid-19 kriziyle birlikte, belki de ciddi anlamda ilk defa, demokrasi-nin tartışılmaya başlanması söz konusu olacaktır. Sorunların liberal demokrasilerde en iyi şekilde çözülebileceği, hatta diğer sistemlerin sorun çözme yeteneklerinin çok az olduğu veya olmadığı şeklindeki iddia çürümüştür. Çin'in sorunları daha hızlı ve etkin çözmesi, otoriter sistemlerin kriz dönemlerinde daha etkin hareket etme kabiliyetine bir örnek olarak verilebilir.

Demokrasiyi kapitalizmden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü demokrasi özünde bir yönetim sisteminden çok ekonomik bir sistemi ifade etmektedir. Bu ekonomik sistemin dünyayı getirdiği yer, gelir adaletsizliği, demokrasinin savaşa getirilmesi, demokrasinin elastik yapısı vb. hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistemin sürdürülemez bir hal almış olması ise artık Batı dünyasında da giderek daha yüksek bir sesle dillendirilmektedir. Bu durum, beraberinde çok ciddi soru ve sorunları da getirmektedir. Bu süreçte "devlet" kurumunun yönetim seçenekleri konusunda tekrar düşünmesi ve bir karara varması gerekecektir.

Dünyadaki devletlerin hemen hepsi bugün pandemiyle birlikte oluşan kriz durumunu sadece geçici çözümler üreterek, genişlemeci para politikaları izleyerek ve borçlanarak idare etme yöntemine başvurmaktadır. Bu geçici çözümler, Kovid-19 öncesi problemlerle de birleşince ortaya iç açıcı bir tablonun çıkmasını beklemek zorlaşmaktadır.

Dünyadaki gelişmeler doğru bir şekilde okunduğunda kısa bir süre zarfında devletlerin aşağıdaki konularla -şimdiye kadar olandan çok daha zorlu bir şekilde- karşılaşacağını gösteren işaretlerin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bazı örnekler aşağıda tablo halinde verilmiştir:

Demokrasiyi kapitalizmden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü demokrasi özünde bir yönetim sisteminden çok ekonomik bir sistemi ifade etmektedir.

SORUN	OLASI GELİŞME
Gıda Güvenliği	Gıda fiyatlarında çok yüksek artışlar. Bazı ülkelerin gıda ihracatını durdurması. Suyun savaşlara sebep olması. Buna bağlı olarak insanî dramların yaşanması, göç dalgaları.
Sınırların Korunması	Dünyanın değişik yerlerinde yeni ülkelerin kurulması. Bu durumun, bunu beklemeyen Avrupa kıtasında da gerçekleşmesi.
Sosyal Sorunlar	Dünyanın birçok yerinde sosyal kargaşaların yaşanması. Herhangi ideolojik veya dini amacı olmayan, ancak var olan düzenin yıkılmasına yönelik eylemler.
Eğitim	Eğitimin dijitalleşmesi ve öğretime dönüşmesi. Eğitimde devletin ideolojik etkisinin azalması.
Ekonomi	Devletlerin para üzerindeki hakimiyetlerinin azalması. Paranın dijitalleşmesi. Ekonomik sistemlerin buna bağlı olarak kırılgan hale gelmeleri.
Demokrasi	Demokrasinin başta Batı dünyası olmak üzere tüm dünyada ciddi şekilde tartışılmaya başlanması ve alternatiflerinin konuşulması.

Devletlerin son yıllarda korumacı yöntemlere yönelmesi, globalleşmenin üzerine kurulduğu prensipleri hiçe sayması, gümrük tarifelerini yükseltmeleri ve serbest piyasa ilkelerini(!) hiçe sayan uygulamaları Kovid-19 krizinde de pragmatist yaklaşımların öne çıkacağına işaretlerdir. Bu durum beraberinde devlet yapısının kurumsallaşmadığı, ekonomiden sağlığa, eğitimden tarıma kadar her alanda yapısal sorunlarla uğraşan birçok ülkede (*özellikle Afrika ülkeleri*) sosyal istikrarın sürdürülmesini imkansız hale getirecektir. Her ne kadar bir “deglobalisation” sürecinden geçiyor ve ülkeler daha önce hiç olmadığı kadar sınırlarını

yüksek duvarlarla çeviriyor ise de; dünyadaki bir sorunun yerel ölçekte kalıp, dünyanın başka kısımlarını etkilememesi düşünülemez. Örneğin; 2015 yılında AB'yi dağılma noktasına getiren göç dalgalarının çok daha büyüğü yaşanabilir.

SONUÇ:

İnsanoğlu tarih boyunca çoğu zaman kendi istekleri ve alışkanlıkları ile realite arasındaki çizgiyi ya fark edememiş ya da doğru okuyamamıştır. Aynı durumun Kovid-19 pandemisi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. “Yaz sıcakları gelince bitecek”, “kış soğukları gelince bitecek” veya “aşısı çıkınca bitecek” gibi öngörüler, konunun örnekleridir. Elbette, Kovid-19 pandemisinin insanlığın sonunu getirecek bir vakıya olduğunu düşünmemekteyiz. Ancak tarihte en az 10-15 defa ciddi yıkımlara sebep olan benzeri olaylar incelendiğinde, tarihin kırılma noktalarından birini yaşadığımızı söyleyebiliriz. Bu tür tarihi kırılma noktalarının en önemli özellikleri sosyal yapıyı, yönetim biçimlerini, ekonomiyi, kısaca hayatın tamamını, eskiye dönüşü imkansız hale getirecek şekilde değiştirmeleridir. Bu değişimin bir toplum veya devlet için olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurması ise, kriz/pandemi olgusunun algılanma biçimiyle doğrudan alakalıdır. “Ağır hasarlı bir algılama”³ ile krizin kazananı olmak mümkün değildir.

Yukarıda, kısa bir şekilde, içinden geçtiğimiz sürece dair bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu denli kısa bir yazının kapsamlı değerlendirme iddiası olamaz. Tarihteki diğer salgınlara da baktığımızda salgınların sonuçlarının yadsınamayacak ölçüde büyük olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; tarihçi William McNeill; Atina şehir devletlerinin çöküşünde, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışında ve Yeni Çağ'ın başlamasında salgınların ciddi bir etkisinin olduğunu belirtmektedir.⁴ Kovid-19 salgınının orta ve uzun vadeli sonuçlarının daha az olmayacağı beklenebilir. Kovid-19 salgını sürecinde ve özellikle bunu takip eden sonraki dönemde devlet yönetiminin daha zor olacağı öngörüsünde bulunabiliriz. Dünyadaki “kırılgan” devletlerin sayısının artması⁵ bu duruma bir işarettir. Bu süreç, büyük bir değişim geçiren ve aynı zamanda yeni bir düzene geçen uluslararası sistemde hangi devletlerin etkin aktörler olacağını ortaya çıkaracak bir sınav olacaktır.

Sonuç olarak: Kovid-19 salgını, faturası henüz masaya gelmemiş bir hesaptır. Bu belirsizlik durumu en çok da devlet kurumunun geleceği açısından böyledir. Dolayısıyla ‘Yeni Anayasa’ tartışmaları yapılırken bu gelişmelerin dikkate alınması gerekliliği önümüzde durmaktadır.

³ Ağır Hasarlı Algılar kavramı Atasoy Müftüoğlu'nun kitap başlığından alınmıştır.

⁴ Spiegel Edition, Pest Cholera Corona. Ausgabe 2.2020. S.9.

⁵ <https://fragilestatesindex.org/>

Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi

YAVUZ SELİM KIRAN

Dış İşleri Bakan Yardımcısı

DOSYA

İSTİKLAL şairimiz Mehmet Akif Ersoy, Safahat'ın Süleymaniye Kürsüsünden başlıklı ikinci kitabında Rusya'dan Çin'e, Hindistan'dan Japonya'ya Asya ülkelerinin bir panoramasını çizer. Akif'in burada anlattıklarının yakın dostu olan İslam âlimi Abdürreşit İbrahim'in İstanbul'dan başlayıp Tokyo'da son bulan Asya seyahatinin izlenimlerini yansıttığını biliyoruz.

Köklü bağlarımız ve ortak tarihimiz Asya ile ilişkilerimizin bugünü-nü de şekillendiriyor. Büyük tarihçimiz Fuad Köprülü'nün Anadolu Türk medeniyetini, Orta Asya Türk kültürünün devamı ve yeni bir inkişaf devresi olarak tanımlaması bu bakımdan son derece önemlidir.

Bu tarihsel ve güçlü kültürel dokudan güç alan Asya ile ilişkilerimiz, dış politikamızın temel unsurlarından birisidir. Asya'yla işbirliğimizi her alanda daha ileri götürmek amacıyla Dışişleri Bakanımız Sayın Mevlüt Çavuşoğlu 2019 yılının Ağustos ayında "Yeniden Asya" girişimimizi ilan etti.

NEDEN "YENİDEN" ASYA?

Bunun iki temel sebebi var. İlk olarak, 21. yüzyılda Asya'nın yeniden yükselişine tanık oluyoruz. 19. yüzyılda dünya ekonomisinin yüzde 60'ını oluşturan Asya, daha sonra Batı'nın gerisine düştü. Fakat, 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında Asya tekrar ekonomik bir yükseliş dönemine girdi. 1990'ların ikinci yarısında ASEAN tüm Güney Doğu Asya ülkelerini içine alan ekonomik bir birlik haline geldi. 2010 yılında ise Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisi oldu. Asya ülkeleri dünya

ekonomisinin yaklaşık yarısını temsil ediyor. Bugün küresel ekonomik büyümenin yüzde 60'ı Asya kaynaklıdır. Kıtanın önemli bir bölümünün sahip olduğu genç ve dinamik nüfus, ekonomik büyümenin itici gücünün önümüzdeki dönemde de Asya olacağını gösteriyor.

“Yeniden Asya” girişimimiz aynı zamanda çok yönlü, girişimci ve insani dış politikamızla yakından ilgilidir. Küresel dengelerin değiştiği, ekonominin merkezinin Asya'ya kaydığı bir dönemde Avrupa'nın en doğusunda, Asya'nın en batısında yer alan benzersiz jeopolitik konumumuzu en iyi şekilde değerlendirmek için çalışıyoruz. Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın vurguladığı gibi, Türkiye, sırtını ne doğuya ne batıya dönme lüksüne sahiptir. Milletimizin, yatırımcımızın, ihracatçımızın, sivil toplum kuruluşlarımızın öncelikleri neredeyse oraya yönelmektedir. Bu nedenle, Asya ile köklü bağlarımızı yeniden canlandırmayı dış politikamızın önemli hedeflerinden birisi olarak belirledik.

Yeniden Asya girişimimizi ilan ettikten sonra Cumhurbaşkanlığımızın ve ilgili Bakanlıklarımızın aralarında bulunduğu 31 kurumdan oluşan bir Eşgüdüm Kurulu oluşturduk. Bölge üzerine çalışmalar yürüten akademisyen ve uzmanlarımızla bir araya gelerek görüşlerini aldık. 2020 yılında, 31 Asya ülkesi için 40 ana faaliyet alanında Eylem Planları hazırladık. Hâlihazırda Asya ülkelerinde bulunan 72 temsilciliğimizin katkıları, iş dünyası, üniversitelerimiz ve sivil toplum kuruluşlarımızla yaptığımız toplantılar Yeniden Asya girişimimize içerik kazandırmak bakımından son derece önemli bir rol oynuyor.

Asya'daki uluslararası kuruluşlarda güçlenen mevcudiyetimiz Yeniden Asya girişimimiz bakımından önem taşıyan bir diğer unsurdur. Türkiye, halen Asya'daki önemli uluslararası kuruluşlardan Asya Parlamento Asamblesi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve 35 üyesiyle Asya'nın en geniş tabanlı platformu olan Asya İşbirliği Diyalogu'nun dönem başkanlığını yürütüyor.

Salgın döneminde öncülük ettiğimiz uluslararası dayanışma ve işbirliği faaliyetleri de Asya ülkeleriyle ilişkilerimizin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Dünya genelinde 157 ülkeye tıbbi yardım sağladık. Bunların 33'ü Asya ülkesidir. Çin ve Japonya gibi ülkelerden salgın sürecinde bazı kritik malzemeleri ülkemize getirdik.

Asya, ticaret ve yatırım alanlarında ortaya koyduğu performans ve sunduğu potansiyelden güç olarak yükselişini sürdürüyor. Dolayısıyla Yeniden Asya girişimimizin odak noktasını da ekonomik ve ticari ilişkilerimiz oluşturuyor.

Asya, ticaret ve yatırım alanlarında ortaya koyduğu performans ve sunduğu potansiyelden güç olarak yükselişini sürdürüyor. Dolayısıyla Yeniden Asya girişimimizin odak noktasını da ekonomik ve ticari ilişkilerimiz oluşturuyor.

14 trilyon Dolarlık ekonomik büyüklüğüyle Çin, Asya'daki en büyük ticari ortağımız. Çin'in 2028 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olacağı tahmin ediliyor. Bu bakımdan Kuşak ve Yol Girişimi önemli bir potansiyel taşıyor. Geçtiğimiz yıl Aralık ayında İstanbul'dan kalkan ilk ihracat treni, tarihi İpek Yolu'nun doğudaki son noktası olan Xian'a iki haftalık bir yolculuktan sonra ulaştı. Deniz taşımacılığının en az üç ay sürdüğü göz önüne alınırsa, tren yoluyla ürünlerin taşınması önemli bir süre avantajı sağlıyor. Ülkemizden kalkan bu tren, yolculuğunda iki kıta, beş ülke ve iki deniz geçti. Toplam 8.700 kilometre yol kat etti. Özellikle son 20 senede hayata geçirdiğimiz Marmaray, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi altyapı projeleri, ülkemizin Kuşak ve Yol Girişimi'nde güçlü bir lojistik merkez olmasına imkân tanıyor. Kuşak ve Yol projelerinin finansmanına yönelik oluşturulan Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın kurucu üyeleri arasında yer alıyoruz. Bu nedenle Afganistan, Pakistan, Bangladeş ve Orta Asya Cumhuriyetleri başta olmak üzere Asya ülkelerinde şirketlerimizin üstlenebilecekleri projeler için finansman sağlanması bakımından önemli bir avantaja sahibiz.

Kuşak ve Yol içerisinde yer alan güzergâhlara, Orta Asya ve Hazar bağlantısını dâhil eden, "Orta Koridor" önerimiz ana taşımacılık yollarından birisi olarak kabul edildi.

2017 yılının Mayıs ayında Pekin'de düzenlenen ilk Kuşak ve Yol Zirvesi'ne Sayın Cumhurbaşkanımız, "Onur Konuğu" olarak katılmıştı. Bu Zirve'de Kuşak ve Yol içerisinde yer alan güzergâhlara, Orta Asya ve Hazar bağlantısını dâhil eden, "Orta Koridor" önerimiz ana taşımacılık yollarından birisi olarak kabul edildi. Böylece, önümüzdeki dönemde ülkemizden daha fazla ihracat treninin Çin'e gittiğini, Asya ülkelerinde daha çok altyapı projesi üstlendiğimizi ve ülkemize Asya'dan daha fazla yatırım geldiğini göreceğiz.

Ülkemiz "Tek Çin" Politikasını destekliyor. Bununla birlikte, Çin'le ilgili olarak şu hususun altını her fırsatta özellikle çiziyoruz. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygur kardeşlerimizin ve diğer Müslüman toplulukların haklarının korunması bizim için son derece önemlidir. Çin ile temaslarımızda, her düzeyde Uygur kardeşlerimizin dini özgürlükleri ve kültürel haklarına saygı gösterilmesi yönündeki beklentimizi vurguluyoruz. Sayın Bakanımızın başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çeşitli uluslararası platformlarda vurguladığı, Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki insan hakları durumunu yakından takip ediyoruz, Çin'i uluslararası insan hakları kurallarına riayet etmeye ve bu konuda tam bir şeffaflıkla hareket etmeye davet ediyoruz. Uluslararası platformlarda Uygur kardeşlerimizin maruz kaldığı hak ihlallerini her vesileyle gündeme getiriyoruz. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne tam ve engelsiz bir ziyaret gerçekleştirmesi gerektiğini vurguluyoruz. Ülkemizden bir heyetin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni

ziyaret etmesine yönelik planlamalarımız da devam ediyor. Uygurların haklarını her platformda savunmak bizim için bir insanlık görevi, bir kardeşlik borcudur.

Son dönemde, Asya'nın yükselen ekonomik güçlerinden birisi de, 650 milyonluk nüfusu ve 3 trilyon Dolar'a yaklaşan ekonomisiyle ASEAN. ASEAN ülkelerinden, Malezya ve Singapur'la Serbest Ticaret Anlaşmamız mevcut. Tayland ve Endonezya'yla da müzakerelerimiz devam ediyor. ASEAN'ın 10 üyesinde Büyükelçiliğimiz var. 2017 yılında ASEAN ile Sektörel Diyalog Ortağı olduk. Ardından, ortak bir fon oluşturduk. 2019-2023 dönemini kapsayan bir yol haritası çerçevesinde 15 projeyi ASEAN ile görüşmeye başladık. Bu projeler arasında yenilenebilir enerji, turizm, e-ticaret gibi geniş bir yelpazeye yayılan konular var. Buna ilave-ten, başta Endonezya olmak üzere ASEAN ülkeleriyle önemli savunma sanayii işbirliği projelerimiz de bulunuyor.

Güney Asya ülkeleri de başta Hindistan olmak üzere, hızla büyüyen ekonomileri ve yoğun nüfus güçleriyle önemli birer merkez halini alıyor. Pakistan ile yakın siyasi ilişkilerimiz, savunma sanayii başta olmak üzere, önemli imkânlar sunuyor. Sayın Bakanımızın Ocak ayında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Pakistan'ın ekonomik merkezi Karaçi'deki Başkonsolosluğumuzun yeni binasının açılışını yaptık. Karaçi Başkonsolosluğumuz, en büyük Başkonsolosluklarımızdan birisidir. Bölgedeki temsilciliklerimizin imkânlarının artırılmasına yönelik çalışmalarımız Pakistan'la sınırlı değil.

Sayın Bakanımızın geçtiğimiz yıl Aralık ayında Bangladeş'i ziyareti sırasında da Dakka Büyükelçiliğimizin yeni binasının açılışını Sayın Cumhurbaşkanımızın video mesajla katıldığı bir törenle gerçekleştirmiştik. Hızla şehirleşen ve ekonomisi yılda ortalama yüzde 5 oranında büyüyen Bangladeş, tekstil ve inşaat başta olmak üzere pek çok önemli fırsat sunuyor.

Güney Asya'nın en büyük ülkesi Hindistan son derece dinamik bir ekonomiye, iletişim teknolojileri ve hizmet sektörü başta olmak üzere, belirli alanlarda gelişmiş bir altyapıya sahip. Hindistan'la hem savunma sanayii, hem altyapı projeleri, hem de turizm alanında önemli işbirliği imkânlarımız bulunuyor.

Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleriyle köklü bağlarımız ortada. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye oldu. Orta Asya'nın her kritik noktasında mevcudiyet gösteriyoruz. Tarihi bağlarımız bakımından simgesel öneme sahip şehirlerden Semerkant'ta Başkonsolosluğumuzu açmamız ilişkilerimize yeni bir ivme kazandıracaktır.

Ateşkesin sağlanmasıyla birlikte Nahçıvan ile Azerbaycan'ın batısını bağlayacak bir koridorun faaliyete geçecek olması ülkemizin Asya'yla bağlantısını daha da güçlendirecektir.

Orta Asya ekonomisi için ulaştırma ve lojistik kritik bir önem taşıyor. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesiyle Hazar geçişli taşımacılık imkânı hayata geçmiş oldu. Kafkaslarda istikrarı tehdit eden sorunların başında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgali bulunuyordu. Azerbaycan'ın kendi topraklarını işgalden kurtarmak için başlattığı harekâta koşulsuz destek verdik. Topraklarının büyük bölümünü 44 günde kurtarmasının ardından Azerbaycan'da kurulan ateşkesi izleme amaçlı Gözlem Merkezi'nde silahlı kuvvetlerimiz de görev aldı. Ateşkesin sağlanmasıyla birlikte Güney Kafkasya'nın yeniden imarı konusunda önemli bir rol üstleniyoruz. Aynı zamanda, ateşkesle birlikte Nahçıvan ile Azerbaycan'ın batısını bağlayacak bir koridorun faaliyete geçecek olması ülkemizin Asya'yla bağlantısını daha da güçlendirecektir.

Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle lojistik bağlantılarımız ve işbirliği mekanizmalarımızın yanı sıra üçlü mekanizmalarla da bölge ülkeleri arasındaki bağlantıları güçlendirmek için çalışıyoruz. Ocak ayında ilk toplantısını gerçekleştirdiğimiz Türkiye-Pakistan-Azerbaycan üçlü Dışişleri Bakanları mekanizması ve oluşturduğumuz Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan işbirliği platformu bunun somut örnekleridir. Ülkemiz öncülüğünde kurulan ve Sekretaryasına ev sahipliği yaptığımız Türk Konseyi'nde Türk Dili Konuşan Devletler arasında işbirliğini derinleştirmeye yönelik atılan adımlar bizim için bir gurur vesilesidir. Türk Konseyi'nin dönem başkanlığını da bu yıl devralacağız.

Rusya ve İnan ile yoğun ilişkilerimiz var. Yeniden Asya girişimimiz bağlamında bu iki ülke özellikle enerji ve Asya'ya erişimimiz açısından kritik bir önem taşıyor.

Asya, ekonomik yükselişine paralel olarak önemli bölgesel işbirliği mekanizmalarının da tesis edildiği bir coğrafya. Hindistan, Pakistan, Rusya, Çin ve Orta Asya Cumhuriyetlerini bir araya getiren şanghay İşbirliği Örgütü, en önemli bölgesel mekanizmalardan birisi. Türkiye, şanghay İşbirliği Örgütü'yle 2012 yılında Diyalog Ortağı oldu. Ayrıca, normal koşullarda Diyalog Ortaklarının üstlenmediği bir görev olan, Örgütün Enerji Kulübü'nün 2017 Dönem Başkanlığını da yürüttük.

Geçtiğimiz yılın, sadece Asya'da değil, küresel ölçekte de en önemli gelişmelerinden birisi Kapsamlı Bölgesel Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nın (RCEP) imzalanmasıydı. 15 Asya ülkesinin imzaladığı RCEP, dünyanın en büyük Serbest Ticaret Bölgesi'nin temelini atmış oldu. Bu anlaşmaya ilaveten Asya-Pasifik ülkelerini bir araya getiren Trans-Pasifik Ortaklığı Anlaşması ve müzakereleri hala devam eden, Çin-Japonya-Gü-

ney Kore üçlü Serbest Ticaret Anlaşması da küresel etkileri olabilecek önemli işbirliği mekanizmaları olarak ortaya çıkıyor.

2003 yılından bu yana toplam 13 yeni diplomatik temsilcilik açtığımız Asya, Yeniden Asya Girişimimizle birlikte dış politikamızın odak noktalarından biri halini aldı. Önümüzdeki 15 yıl içinde dünyanın en büyük beş ekonomisinden dördünün Asya'da olacağı tahmin ediliyor. Yeni teknolojiler, güçlü finansman imkânları, bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında Asya ülkeleri uluslararası etkinliklerin merkezi halini alacak.

Türkiye'nin bu büyük kıtaya köklü ilişkileri, kültürel bağları, ekonomik ve siyasi alanda hızla gelişen işbirliği, ülkemizin önünde yeni bir ufuk açması bakımından büyük önem taşıyor. Bu nedenle Yeniden Asya girişimimizi uzun vadeli, stratejik bir proje olarak değerlendiriyoruz.

2003 yılından bu yana toplam 13 yeni diplomatik temsilcilik açtığımız Asya, Yeniden Asya Girişimimizle birlikte dış politikamızın asli unsurlarından birisi halini aldı.

Şalabım bir şar yaratmış iki cihân aresinde
Bakıcak dîdâr görünür ol şarun kenaresinde
Nâgihân ol şara vardum anı ben yapılır gördüm
Ben dahı bile yapıldum taş u toprak aresinde
Şakirdleri taş yonarlar yonup üstada sunarlar
Tanrı'nun adın anarlar her bir taşun pâresinde
Ol şardan oklar atılır gelür sineme dokunur
Âşıklar cânı satılır ol şarun bâzâresinde
Şar dedikleri gönüldür ne âlimdür ne câhildür
Âşıklar kanı sebîldür ol şarun kenâresinde
Bu sözü mü ârif anlar câhiller bilmeyüp tanlar
Hacı Bayram kendi banlar ol şarın minaresinde

Hacı Bayram-ı Veli

*Adalet mülkün temeli,
mülk adaletin teminatıdır.*

CİHANNÜMA DERGİ

www.cihannuma.org

Hacı Bayram Mah. Haşimi (Kutlu) Sokak No. 12 Altındağ - ANKARA

@Cihannumader - Twitter / @cihannumader - Facebook / @cihannumader - Instagram / CİHANNUMA DERNEĞİ- YouTube